TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
BATI DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
(HUNGAROLOJİ BİLİM DALI)

ERKEN TÜRK-MACAR İLİŞKİLERİNDE ONOGUR MESELESİ

Yüksek Lisans Tezi

Şeyma GEZER

Ankara, 2021

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
BATI DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
(HUNGAROLOJİ BİLİM DALI)

ERKEN TÜRK-MACAR İLİŞKİLERİNDE ONOGUR MESELESİ

Yüksek Lisans Tezi

Şeyma GEZER

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Erdal ÇOBAN

Ankara, 2021

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
BATI DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
(HUNGAROLOJİ BİLİM DALI)

ERKEN TÜRK-MACAR İLİŞKİLERİNDE ONOGUR MESELESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Erdal ÇOBAN

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı	**İmzası**
1- Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU	
2- Doç. Dr. Sevgi Can YAĞCI AKSEL	
3- Doç. Dr. Erdal ÇOBAN	

Tez Savunması Tarihi

12.08.2021

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Doç. Dr. Erdal ÇOBAN danışmanlığında hazırladığım "Erken Türk-Macar İlişkilerinde Onogur Meselesi (Ankara.2021)" adlı yüksek lisans ☐ - doktora/bütünleşik doktora ☐ tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih: 25.08.2021

Adı-Soyadı ve İmza

Şeyma GEZER

ÖNSÖZ

Gerek Avrupa, gerekse Türk tarihinde son derece önemli bir yere sahip olan Macarlar ve onların Türk tarihindeki yeri hâlâ aydınlatılamamış konular arasında yer almaktadır. Macarlar tarihte Doğu ve Batı kaynaklarında kendilerinin Macar adlarının yanı sıra Türk, Onogur (Ungri), Hun gibi çeşitli Türk kavimlerinin adlarıyla bilinmektedirler. Lisans ve Yüksek Lisans eğitimim sırasında erken Türk-Macar ilişkileri hakkında aldığım dersler ve yaptığım okumalar esnasında bu meselenin oldukça karmaşık ve soru işaretleriyle dolu birçok çelişkili noktaları olduğunu fark ettim. Bu nedenle bu araştırmanın yönünü Macarların özellikle Onogur adlandırmasının ne zaman ortaya çıktığı sorusu etrafındaki tartışmalar belirledi. Dolayısıyla önceki çalışmalarda, geleneksel olarak Macarların yurt tutuş tarihi olan 895 yılı öncesine konulan ve yalnızca tahmin üzerine kurulan Onogur-Macar teması hipotezlerinin dayandırıldığı kaynakların esasında Macarlara işaret etmediği görülmüş ve tez başlığı "Erken Türk-Macar İlişkilerinde Onogur Meselesi" olarak seçilmiştir. Şimdiye dek geleneksel dil tarihi anlayışını takip eden araştırmacıların, meseleyi doğrulayabilecek yazılı veya arkeolojik bir delil olmamasına rağmen asırlarca süren Onogur-Macar ortak yaşamına ilişkin var sayımları konuyu incelerken çeşitli güçlüklerle karşılaşmama sebep oldu. Bu nedenle çalışmamın başında daha önceki araştırmaların kronolojik olarak ana hatlarını da sunmam gerekti.

Çalışmam sırasında mümkün olduğunca ana kaynakların İngilizce ve Macarca çevirilerini kullanarak bunları Türkçeye aktardım. Yanılgıya düşmemek adına dipnotlarda belirli yerleri esas dilinde vererek metin içinde Rusça, Latince, Yunanca ve

Arapça özel adları da belirttim. Dönemin kaynaklarından yararlanırken yazarın kimliğinden dönemin hâkim anlayışına kadar, o dönemin genel durumunu, ayrıca kaynakların kopyalarındaki tahrifleri de göz önünde bulundurdum. Macaristan'da ve Rusya'da yapılan son arkeolojik araştırmaların sonuçları, çalışmamı mantıklı bir çerçeveye oturtmamı ve olayları kronolojik olarak bir zamana ve coğrafi olarak bir yere bağlayabilmemi sağladı.

Bu çalışmada erken Türk-Macar ilişkilerini dört bölüm altında inceledim. I. Bölümde XIX. yüzyıldan itibaren yapılan çalışmaların ana hatlarına ve sorunlu noktalarına, Macarların bir kavim olarak tarih sahnesine çıktıkları zamana, bununla bağlantılı olarak kendi kavim adlarına ve köken efsanelerine yer verdim. II. Bölümde arkeolojik araştırmaların sonuçlarından faydalanarak Saltovo-Mayaki ve Subottsi arkeolojik kültürlerinde Macarların yeri ve Türklerle ne zaman/nerede temas ettikleri meselesini açıklığa kavuşturmaya çalıştım. III. Bölümde Macarların yabancı adlandırması olan Ungri adını ve bununla bağlantılı olarak Onogurlar ile dolaylı ilişkilerini ele aldım. Yine aynı bölümde literatürde "Sahte Avarlar" olarak da bilinen Avrupa Avarlarının Ogur boylarıyla olan ilişkilerine, Onogur adının batı kaynaklarında Avrupa Avarları ve Karpat Havzası ile bağlantılı kullanımına, ayrıca Karpat Havzası'ndaki Avar arkeolojik araştırmalarına yer ayırdım. IV. Bölümde Türkçe-Macarca dil ilişkilerini dil sosyolojisinin alt dalı olan substratum (altkatman) etkisi ile açıklamaya çalıştım.

Bu çalışmayı hazırlarken, beni bu alanda araştırma yapmaya teşvik eden ve tezin ana konusu üzerine bilgilendiren danışman hocam Doç. Dr. Erdal ÇOBAN'a, çalışmalarım sırasında görüşlerini ve düşüncelerini esirgemeyip çalışmamın oluşmasında büyük katkısı olan dostum Haşim ÖZEL'e, Rusça yer ve kavim adları,

ayrıca Rusça kaynakların çevirisi konusunda yardımını gördüğüm yengem Nadzhiie Rustemova GEZER'e, ailemin tüm bireyleri ile birlikte çalışmamın oluşmasında yardımı olan Budapeşte Balassi Intézét Kütüphanesi, Eötvös Lórand Üniversitesi Kütüphanesi ve Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Halil İnalcık Kütüphanesi çalışanlarına ayrı ayrı teşekkür ederim.

Şeyma GEZER

ANKARA, 2021

KISALTMALAR

a.g.e.: Adı geçen eser

a.g.m.: Adı geçen makale

a.g.t.: Adı geçen tez

bkz: Bakınız

CBC: Conversio Bagoariorum et Carantanorum

Çev.: Çeviren

DAI: De Administrando Imperio

Ed.: Editör

Évf.: Évfolyam (Cilt)

E.T.: Erişim Tarihi

Ford.: Fordította (Çeviren)

Haz.: Hazırlayan

MTA: Magyar Tudományos Akadémia (Macar Bilimler Akademisi)

Szerk.: Szerkezö (Hazırlayan)

s. Sayfa

Sz.: Szám (Sayı)

PVL: Povest’ Vremennyh Let

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ I

KISALTMALAR IV

İÇİNDEKİLER V

GİRİŞ 1

I. BÖLÜM 2

1. TÜRK-MACAR İLİŞKİLERİ ARAŞTIRMALARININ ANA HATLARI 2

2. ETNOS, ETNOSUN TANIMI VE GÖSTERGELERİ: KAVİM ADI, KÖKEN EFSANESİ 21

2.1. KAVİM ADI: MAGYAR VE MACAR 29

2.2. KÖKEN EFSANESİ: MUCİZE GEYİK 33

II. BÖLÜM 40

1. ARKEOLOJİK ARAŞTIRMALAR 40

1.1. SALTOVO-MAYAKİ KÜLTÜRÜ 40

1.2. SUBOTTSİ (СУБОТЦІ) KÜLTÜRÜ 50

III. BÖLÜM 57

1. ONOGUR-MACAR TEMASI SORUNU: UNGRİ ADI 57

2. SAHTE AVAR MESELESİ: AVARLARIN ETNOGENEZİNDE OGUR BOYLARININ ROLÜ 74

3. ONOGUR ADININ KARPAT HAVZASI İLE BAĞLANTILI KULLANIMI 80

4. “ÇİFTE FETİH” TEORİSİ VE AVARLARIN IX. YÜZYILDAKİ VARLIĞI... 100

IV. BÖLÜM 120

1. TÜRKÇE-MACARCA DİL İLİŞKİLERİ..... 120

SONUÇ..... 140

KAYNAKÇA 145

ÖZET..... 161

ABSTRACT 162

GİRİŞ

Macarların yurt tutuş dönemi (895) öncesinin tarih yazımı, çeşitli kaynaklara ve bulgulara dayalı olarak sürekli değişen ciddi tartışmalarla şekillenmiştir. Başlangıçta Macar dilinin Türk ya da Fin Ugor kökeni meselesi, Hun geleneği olarak da bilinen Mucize Geyik efsanesi ile birlikte işi daha da karmaşık hâle getirmiştir. Bu ise 1930'lara kadar disiplinlerarası çalışmayı zorlaştıran ciddi görüş ayrılıklarına neden olmuştur.

Yazılı kaynaklar ile diyakronik dil verilerinin birbiriyle çelişmesi, bu dönem için az sayıda; fakat yine de bir tarihe ve mekâna bağlanabilen kaynaklara sahip olunmasına rağmen, zaman ve mekân açısından kesin olmayan, eski Macarların çeşitli kavimlerle ilişkilerine ve yaşam tarzına doğrudan tanıklık sağlayan dil verilerine öncelik verilmesiyle neticelenmiştir. Dil tarihi temelli yaklaşımlar ile arkeolojik araştırma sonuçlarının birbiriyle çelişmesi, Rusya'da rejim değişikliğinden ötürü Rusya Federasyonu sınırları içerisinde kalan bölgelerdeki arkeolojik kazı çalışmalarına Macarların uzun süre katılamaması, ayrıca arkeolojininin yavaş ve daima artan malzemelerinin yorumlanması da çalışmaları her zaman zorlaştırmıştır. Fakat 2000li yıllardan itibaren bu durum değişmeye başlamıştır. Yazılı kaynaklara dayalı yurt tutuş öncesi tarih yazımı bu dil tarihi hipotezlerinin ağır etkisinden, arkeoloji, kronoloji ve coğrafya bilgisinin kaçınılmaz olması sebebiyle kendini kurtarmaya çalışmaktadır.

Bütün bunlar çalışmama bir giriş olması bakımından son bir buçuk asrın Türk-Macar ilişkileri araştırmalarının ana hatlarını göstermemi ve oluşturulan argümanları incelememi gerektirdi.

I. BÖLÜM

1. TÜRK-MACAR İLİŞKİLERİ ARAŞTIRMALARININ ANA HATLARI

1789 Fransız Devrimi'nden sonra yaşanan Napolyon Savaşları sırasında Avrupa'da Fransız otoritesine karşı "Alman siyasî milliyetçiliği" canlanmıştır. Alman millî uyanışının sembolü olan 1813-1815 Özgürlük Savaşları'nın neticesinde ortaya çıkan birleşik Almanya'da, özellikle ulus-devlet inşasının temelleri için gerekli olan "milliyetçilik" anlayışı ile tarih yazımında yeni bir döneme girilmiştir. Bu durum beraberinde tarihin bir "bilim dalı" olarak ele alınıp alınmayacağı sorusunu getirmiştir. XIX. yüzyılın ilk yarısında tarihi "bilimsel bir disiplin" olarak tanımlayan ve tarihi tenkitçi, objektif bakış açısıyla incelemenin gerekliliğini savunan Alman tarihçi Leopold von Ranke'den ve onun ekolünden gelenlerden sonra,[1] bu bilimsel temelli, fakat özünde milliyetçilik ideolojisini de barındıran resmî tarih yazımı, 1848-1849 Macar Özgürlük Savaşları'nın ardından eğitim reformu[2] kapsamında Macaristan'da da kendini göstermiştir. Özellikle milliyetçiliğin yönlendirdiği bu yüzyılın tarih

[1] M. A. Akyurt, İ. Coşkun, "Is State-Centeredness the Distinctive Feature of Historiography in Germany?", **İstanbul Ünversitesi Sosyoloji Dergisi**, 38(2), 2018, s. 304-305; C. Z. Şanbey, "Leopold von Ranke: Tarihçilere Yol Gösteren Bir Tarih Üstadı", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi Dergisi**, 18(3-4), 1960, s. 288-289.

[2] Ayrıntılı bilgi için bkz. N. Güngörmüş, **Macaristan'da Değişim ve Demokrasiye Geçiş (1989-2009)**, Köksav Yayınları, Ankara, 2010, s.52-62.

çalışmalarında, millî ve etnik bilinci diri tutmak için destanların, efsanelerin ve yazılı kaynakların özü ile uğraşılarak köken tarihinin yanı sıra akraba ya da akraba olduğu sanılan kavimlerin tarihleri de ele alınmıştır.[3] Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının hemen ardından bizde de benzer çalışmaların yapılması ve Türk Tarih Tezi'nin ortaya çıkması bu nedenle şaşırtıcı değildir.[4] Yazılı kaynaklarda günümüz Macaristan coğrafyasını yurt tutan Macarlara oldukça benzer biçimde tasvir edilen Türk kavimleri bu dönemin tarih araştırmacılarında büyük ilgi uyandırmıştır. Türk kavimlerinin yaşam tarzı, savaşçı ve cesur görünümleri, Macarların da kaynaklarda sıklıkla "doğulu göçebe bir kavim" olarak tasvir edilmeleri sebebiyle araştırmacıları akrabalık varsayımına götürmüştür. Gyula Pauler[5] ve Károly Szabó[6] gibi dönemin en ünlü tarihçilerinin görüşleri yazılı kaynaklara, özellikle de Macarları "Türk" olarak zikreden Bizans kaynağı De Administrando Imperio'daki (DAI) tasvirlere göre şekillenmiştir. Macar kroniklerinin geleneksel "Hun-Macar akrabalığı"[7] tarih anlayışı da bu tarihçilerin eserlerinde kendini hissettirmektedir. Örneğin Károly Szabó 1869 tarihli çalışmasının

---

[3] P. B. Golden, **Türk Halkları Tarihine Giriş**, Çev. Osman Karatay, Ötüken, İstanbul, 2017, s. 32.

[4] Y. Kabapınar, "Başlangıcından Günümüze Türk Tarih Tezi ve Lise Tarih Kitaplarına Etkisi", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi** , Cilt 1, 1992, s. 143-178.

[5] Gy. Pauler, **A magyar nemzet története Szent Istvánig**, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1900.

[6] Sz. Károly, "Bíborbanszületett Konstántin Császár Munkái Magyar Történeti Szempontból", **Magyar Akadémiai Értesitő**, 1, 1860, s. 61-167.

[7] Ayrıntılı bilgi için bkz. A. Öz, "Orta Çağ Macar Kroniklerinde Hun-Macar Akrabalığı", **AÜ DTCF Dergisi**, 57(2), 2017, s. 1474-1490.

girişinde Hunları ve Avarları "akraba türden" kavimler olarak sunmuştur.[8] Gyula Pauler, 1900'de yayımlanan kitabının "Akraba Kavimler" başlıklı giriş bölümünde Türk dilli kavimlerin, yani Bulgarların, Saragurların, Urugların (Uroglar~Ogurlar), Onogurların, Sabirlerin ve Kutrigur-Utrigur boylarının V-IX. yüzyıl tarihi hakkında yazmıştır. Çağdaş Bizans kaynaklarına dayanarak Karadeniz bozkırlarındaki VI-VII. yüzyıl Ogur boy birliklerini, ayrıca Türk Kağanı'nın mektubundaki tanımı alarak Avarları Hunların arasına dâhil etmiştir.[9] IX. yüzyıl Macarlarının tasviri Pauler'de tam anlamıyla etnografik niteliktedir. Yaşam tarzlarını balıkçı-avcı ve at yetiştiricileri olarak anlatmıştır.[10] Slavlaşmaya başlayan Tuna Bulgarlarını "Türkî Fin Bulgarları" olarak adlandırması ise tam bir kavram karmaşasıdır.[11] Pauler, Macarların "Fin ana dilinde" yeni, güneye ait, daha medenî bir dünyanın objelerini ve fikirlerini ifade etmeye yarayan terminolojilerin görünmeye başlamasını Kabarların, Macarlara Türk dilini öğretmesine bağlamıştır. Dil öğrenimine Hazarların elinden "cebren işgal ettikleri" Don-Dinyeper arasından Karadeniz'e kadar uzanan yeni yurtlarının tarım ve bağcılık kültürüne elverişli toprakları da yardım etmişti. Pauler ayrıca Hazarların Bizans kaynaklarında geçen Sarkel'i inşa etmesini ve İslam kaynaklarında geçen savunmalarını hendekler kazarak güçlendirmelerini Macarların tarihi Başkurdistan'dan, yani Urallardan 830'lu yıllarda bu bölgeye göç etmesine bağlamıştır.[12]

---

[8] Sz. Károly, **A magyar vezérek kora: Árpádtól Szent Istvánig**, Ráth Mór, Pest, 1869, s. 3.

[9] Gy. Pauler, 1900, s. 2-8.

[10] Gy. Pauler, **a.g.e.**, s. 9-12.

[11] "A törökös finn bolgárság" terimini kullanır. bkz. Gy. Pauler, **a.g.e.**, s. 31.

[12] Gy. Pauler, **a.g.e.**, s. 13-14.

Pál Hunfalvy, dil akrabalığını incelerken dilin ve kavmin tarihini birbirinden ayırmamıştır.[13] Ona göre, "*milletin ruhu dildir; dilin tarihi, milletin ruhunun tarihidir. Dil, aynı zamanda milletin nereye ait olduğunu, akrabalığını, dolayısıyla başka milletler arasındaki konumunu mutlak bir şekilde gösterir ve dil tek başına değil, ancak akraba dillerin yardımıyla bilgi verebilir. Akraba dillere dair fikir sahibi olmadan bir milletin kadim tarihi asla aydınlatılamaz*…" ve etnografik araştırmalarda dilin tanıklığı yol gösterici bir kılavuzdur.[14] Başka bir deyişle, o kavim oluşumunu kültürel, toplumsal yahut askerî yapılarını dikkate almadan sadece dilbilimsel bir bakış açısıyla incelenmesi gerektiğini savunmaktadır. Macar dilindeki Slav ve Türk etkileri ise, göçlerinin farklı zamanlarını ve kazanımlarını, yani dilsel karakteristiklerin varyantlarını göstermektedir.[15] Türkçe ve başta Slovence olmak üzere Slav dilleri Macarcayı yalnızca substantiv (ad) açıdan etkilemekle birlikte ödünçlenen özel adlar Macar dilini yalnızca zenginleştirmiştir, ancak fiillere ve eklere gelindiğinde Macarcanın "ruhu" değişmeden kalmıştır.[16]

Macar literatüründe Anonymus'un başlatıp Kézai'nin devam ettirdiği ve XIX. yüzyılın sonuna kadar tarih yazımında belirleyici olan Hun-Macar akrabalığı anlayışı, karşılaştırmalı dilbilimin gelişmesiyle baskın rolünü kaybetmiştir. Bu dönemde Macarların "göçebe Türk" tiplemesi onların göçebe Hunlarla olan akrabalığına bir kanıt olarak görülüyordu. Fakat karşılaştırmalı dilbilimin doğuşu, özellikle erken tarih çalışması yapan araştırmacıların eline bir silah gibi geçmiş ve sonuç olarak Macar

[13] P. Hunfalvy, **Magyarország Ethnographiája**, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1876, s. 221-223.

[14] P. Hunfalvy, **a.g.e.**, s. 221-222.

[15] P. Hunfalvy, **a.g.e**., s. 223.

[16] P. Hunfalvy, **a.g.e**., s. 275.

dilinin Fin-Ugor kökeninin aydınlatılması, József Budenz ve Ármin Vámbery arasında bilimsel "Ugor – Türk Savaşı'na" yol açmıştır. Modern karşılaştırmalı dilbilimin ortaya çıktığı bu dönemde bugün bile hâlâ yaşayan romantik tarih yaklaşımının dayandığı birçok tarihsel mit, reddedilmiştir.

Türk–Macar ilişkileri araştırmalarında öncü olarak kabul edilen Ármin Vámbéry, dikkatini yaşam tarzı, askerî-siyasî yapı ve toplumsal terminolojilere çevirmiştir. Zira Türklerin, IX. yüzyıl Macarlarının yaşam tarzına ilişkin yazılı kaynaklarda da yansıtıldığı gibi, olağanüstü bir dilsel etkisi vardır.[17] Çıkış noktası Macar dilinin Türk dilleriyle akraba olduğu idi, çünkü Macarcadaki Türkçe kökenli sözcükler, Macarları "Türkî" bir göçebe olarak tasvir eden yazılı kaynaklar vasıtasıyla kesin olarak bu yöne işaret ediyordu. Özellikle DAI'de Macarların "Türk" olarak adlandırılması Vámbéry için Macarların Türklüğüne bir kanıt idi.[18] Macarların dilsel açıdan *yakın akrabalarının* Fin-Ugorlar olduğunu tam olarak reddetmese de, Hazar, Kabar, Bulgar, Peçenek, Kuman gibi Türk halklarının Macarların oluşumunda büyük bir etkisi vardı. Bu Türk halkları Macarların arasında eriyerek onları hem dilsel hem de kültürel açıdan değiştirmiştir.[19] Macarcada "Turan dil grubunun" ortak özelliği olan ve Fin Ugor dillerine kıyasla "daha fazla akrabalık" gösteren kök sözcükler olduğunu vurgulayarak 740 tane sözcük sıralamıştır.[20] Daha sonra bunun tam aksini savunacak olan Budenz bile başlangıçta bu görüşü paylaşmıştır.

---

[17] Á. Vámbéry, "Magyar és török-tatár szóegyezések", **Nyelvtudományi közlemények** VIII, 1870, s. 114.

[18] Á. Vámbéry, a.g.m., s. 117-118.

[19] Á. Vámbéry, a.g.m., s. 114-117.

[20] Á. Vámbéry, a.g.m. ,s. 118-189.

József Budenz, Macar Bilimler Akademisi'nin isteği üzerine 1871 yılında Türk-Macar ilişkilerini aydınlatmak için Vámbéry'nin çalışmalarını gözden geçirmiş ve bu konuda bir çalışma yapmıştır.[21] Çalışmasında öncelikle Vámbéry'nin Türk-Macar ilişkilerini "akrabalık" olarak değerlendirmesini eleştirmiştir. Ona göre Vámbéry, Ugor Çağı'ndaki ve sonrasındaki Macarca üzerinde bulunan Türk dili etkisini, ayrıca ödünçleme ve akrabalığı birbirinden ayıramadığı için dilsel süreçleri karıştırmıştır.[22] Vámbéry'nin sunduğu 740 sözcüğü inceleyerek Macarcadaki r tipi sözcüklerin (iker, ökör, tenger vd.) Ugor dillerinde ve Macarcanın esas yapısında olmadığına, bunların doğrudan Türkçenin r-li bir lehçesinden alındığına işaret eden ilk kişi olmuştur. R- tipi sözcüklerin ödünçlendiği bu Türk lehçesini Çuvaşçanın atası, "Eski Çuvaşça (ó-csuvas)"[23] olarak adlandırmıştır. Genel Türkçe ve Çuvaşça arasındaki ses değişimlerini de etraflıca incelemiştir. Buna göre Genel Türkçede *–ak, -ık, -ik, -uk, -ük* ile biten sözcükler Çuvaşçada *k*'sizdir ve sözcük *a, e, ä, o, ö, ü* ünlüleriyle biterken söz başında *ś-y* değişimi vardır (*pola=balık, tupra=toprak, χolya= kulak, χürä=kuyruk, čirä=yürek, porne=parmak, turo=doruk, inä=inek, śuro=yavruk-yavru, śürö=yüzük* vd.).[24] Vámbéry'nin iddia ettiği Macarların Türk kökenine ve dil akrabalığına ciddi itirazlar geliştiren Budenz, Türkçe ödünç sözcüklerin yaklaşık 160 tane olduğunu, Slavca ödünç sözcüklerin bunun iki katı olduğunu vurgulamaktadır.[25] Budenz'in "Eski Çuvaşça" hakkında verdiği bu bilgiler, sonraki araştırmaların yönünü Bulgar Türklüğüne çevirmiştir.

---

[21] J. Budenz, "Jelentés Vámbéry Á. Magyar-Török szóegyezéseiröl", **Nyelvtudományi Közlemények,** 10, 1871.

[22] J. Budenz, a.g.m., s. 68 – 70.

[23] J. Budenz, a.g.m., s. 133.

[24] J. Budenz, a.g.m., s. 133-134.

[25] J. Budenz, a.g.m., s. 132.

Macar ana tarihi araştırmalarında daha sonra belirleyici bir disiplin hâline gelecek olan dil tarihi anlayışı Zoltán Gombocz'un 1908'de yaptığı çalışmasıyla ortaya çıkmıştır. Gombocz bu çalışmasında, Türk-Macar temaslarının kademeli oluşunu, Türk kavimleriyle birçok kez komşuluk yapıldığını vurgulamaktadır. Ona göre geç katmana ait Osmanlı Türkçesinden ve birbirinden ayırt edilmesi zor olan orta katmana ait Kuman-Peçenek Türkçelerinden geçen sözcüklere nazaran, en eski katmana ait 222 Türkçe sözcük, yurt tutuş öncesinde etkileşime geçilen Bulgar Türklerinden yadigârdır.[26] Budenz'in yukarıda bahsettiğimiz çalışmasına atıfta bulunarak bu ödünç sözcüklerin karakteristik ses biçimlerinden dolayı Eski Çuvaşçadan alındığını belirtmektedir. Aynı yerde yine Çuvaşça-Moğolca fonolojik benzerliklerine de değinmiştir. Gombocz, Macar dilindeki en eski yabancı etkisini gösteren bu Çuvaşça sözcüklerin yalnızca Macarca açısından değil, Türk dil tarihi açısından da incelenmesinin önemini vurgulayan ilk kişi olmuştur, zira Çuvaşça bugün, ölü bir dilin yaşayan tek hatırasıdır.[27] Yine Macarcadaki bağcılıkla ilgili *bor* (şarap), *szőlő* (üzüm), *seprő* (süpürge), *szűr* (süzmek~süzgeç)gibi fitocoğrafik faktörlerin önemine de değinmiştir. Bu sözcükler ise Macarların bağcılık kültürüyle Bulgarlar sayesinde tanıştığının ispatıdır.[28]

---

[26] Z. Gombocz, **Honfoglaláselötti török jövevényszavaink**, Magyar Nyelvtudományi Tarsaság, Budapest, 1908, s. III-IV.

[27] Z. Gombocz, **a.g.e.**, s. 1-2.

[28] Z. Gombocz, "A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány II", **Nyelvtudományi Közlemények** XLVI, 1923, s. 26-27; Yine bkz. Z. Gombocz, "A bulgár-kérdés és a magyar húnmonda", **Magyar Nyelv** XVII, 1921, s. 15-21.

Gombocz'un çağdaşı olan Jenő Darkó 1910 yılında yaptığı çalışmasında Macarların Bizans kaynaklarında geçen adlarını incelemiştir.[29] Οὔγγροι adını Batı Avrupa kaynaklarında 1010 yılına kadar görülen Ungri, Ungar, Ungari, Hungari vd. varyantları ile karşılaştırarak Bizans kaynaklarındaki bu adın nereden geldiğine cevap bulmaya çalışmıştır. Bernát Munkácsi'nin Unogur < On-Ugur çözümlemesini kabul ederek bu adın "Bulgar türünden" bir kavme ait olduğunu, dillerinin "Eski Türkçe", "Eski Çuvaşça" yahut "Eski Bulgarca" olduğunu ifade etmektedir.[30] Ancak kendisinden önce öne sürülen sayı+boy adı (on+ogur) oluşumunu reddederek Hun ve Ugor adlı iki kavmin birleşimi olduğunu düşünmüştür. Bunu Menandros ve Theophylaktos Simokattes'teki Οὐαρχωνίται, yani Αβαρ+χουν (=ούννοι) kavim adı ile destekleyerek buradaki Ugor unsuru için Züryenlerin Ostyaklara ve Votyaklara kullandığı Yugor örneğini vermiştir.[31] Bizans kaynaklarında geçen "Türk" adlandırmasına dayanarak Macarların Türk olduğunu iddia eden Vámbéry'yi de eleştirmiştir. Darkó'ya göre Macar dilinde az da olsa iz bırakan ve bundan dolayı kesinlikle Türk dilli olan Peçenekler, Uzlar ve Bulgarlar Bizans kaynaklarında hiçbir şekilde "Türk" olarak adlandırılmamıştır. Bu nedenle Macarların Türk olarak adlandırılması onların Türk oldukları anlamına değil,[32] göçebe dünyasına dâhil olup Bizans'ın görüş alanına Batı Türklerinin sahasında girdikleri anlamına gelmektedir.[33] Bizans'ın "Türk" kavim adını kullanması için bu yeni yabancı halkın göçebe olması, yani Bizanslılardan farklı bir kültürü olması ve Don-Kafkasya arasındaki bölgede yaşaması yeterliydi. Başka bir

[29] J. Darkó, **A magyarokra vonatkozó népnevek a bizánczi iróknál**, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1910.

[30] J. Darkó, **a.g.e**., s. 292-293.

[31] J. Darkó, **a.g.e**., s. 299-300.

[32] J. Darkó, **a.g.e.**, s. 318.

[33] J. Darkó, **a.g.e.**, s. 322-325.

deyişle Darkó, Türk'ün etnik bir göstergeden ziyade "belirli bir bölgede yaşayan göçebe" anlamına geldiğini düşünmektedir. Macarlar da Don-Kafkasya arasında göçebe bir yaşam sürdürdükleri için bu adla anılmışlardır. Buna karşılık Bulgarların, Batı Türklerinden önce Bizans'ın görüş alanlarına girip daha V. yüzyılda Don'u aşıp Aşağı Tuna'da görüldüklerinden, Peçeneklerin ve Uzların ise hem ırk hem de dil açısından Batı Türkleriyle aynı olmalarına rağmen, Türk adı artık IX. yüzyılda "coğrafi bir bölge tanımı" kazandığından bu adla anılmadıkları kanaatindedir.[34]

Dilbilim çalışmalarının bu sonuçları, Hun-Macar akrabalığı görüşlerinin daha modern bir açıdan ele alınmasını gerektirmiştir. Bernát Munkácsi, Hunların bu dönemde Moğol tipi olarak sınıflandırılan dillerine yönelik araştırmalara dayanarak Çuvaşçayı Hun dilinin yadigârı olarak değerlendirmiştir. Macarcadaki "erkölcs" (ahlak) sözcüğünü incelerken, bunun etimolojisini Moğolca *erke küçün* biçiminde açıklamış, Macarcaya geçen Doğu Altayca sözcüklerin de olduğunu ve bunların Çuvaş Türkçesi (*ärk küç>erklöcs*) aracılığıyla geçtiğini düşünmüştür.[35] Géza Nagy'ye atıf yaparak, Karadeniz'in kuzeyindeki "Ugor-Hun" simbiyozundan bahsetmektedir, Ogur Türkleri yerine sürekli olarak "Ugor Türkleri" yazması ise Ogur Türklerinin Fin Ugor kavimleriyle karıştırılmalarına olanak sağlamıştır, zira gördüğümüz gibi Darkó da Munkácsi'den sonra "Hun-Ugor" simbiyozuna işaret etmiştir.[36] Munkácsi'nin, Bizans kaynaklarında geçen Karadeniz'in kuzeyindeki Türk kavimlerinin Hun olarak adlandırılmasına[37] dair görüşü daha sonra Gombocz'da ve Hóman'da da görülmektedir.

---

[34] J. Darkó, **a.g.e.**, s. 332.

[35] B. Munkácsi, "Hún nyelvemlékek szókincsünkben", **Ethnographia**, 12, 1901, s. 396-404.

[36] J. Darkó, 1910, s. 299-300.

[37] B. Munkácsi, 1901, s. 403.

Zoltán Gombocz, 1920 yılında yazdığı "Bulgárok és magyarok" (Bulgarlar ve Macarlar) adlı makalesinde Ungri ve Hun adlarının eş zamanlı olarak Macarlar için kullanılmasını ve batı kaynaklarında Ungri adının Hunlar ve Avarlar için kullanılmasını Macarların yurt tutuş öncesi Bulgarlarla birlikte yaşamalarından kalan bir Hun geleneğinden kaynaklandığını ifade etmektedir.[38] 1921 yılında yazdığı "A bulgár-kérdés és a magyar húnmonda" (Bulgar meselesi ve Macar Hun Efsanesi) adlı makalesinde ise bu meseleyi detaylandırmıştır. Eski Bulgar kavminin tespitine dair yazılan yabancı çalışmaların da etkisiyle, Macarların Hun geleneğinin, Macarcadaki Türkçe ödünç sözcüklerle birlikte Bulgarlardan geldiği sonucuna varmıştır. Buna kanıt olarak, Dulo Hanedanı'nın ataları olarak Attila ve İrnek'i sıralayan Bulgar Hanları listesini sunmuştur.[39] Gombocz, Türk-Macar temaslarını tarihsel bir çerçeveye oturtmakla kalmayıp bunların coğrafî çevresinin tespitini de yapan ilk kişi olmuştur. İlk olarak farazi Macar ana yurduna en yakın yaşayan Türk kavmi ile yani İdil Bulgarlarıyla olan temaslar üzerine düşünmüştür. Daha sonra Karadeniz coğrafyasına atıfta bulunan Macarcadaki Türkçe bitki adlarına dayanarak, Türklerle Macarların etkileşime geçtikleri yeri Theophanes'in bilgileriyle birlikte Kuban-Kafkasya sahasına yerleştirmiştir. Bu, Macarların "Kafkasya'daki ana yurdu" düşüncesinin de temeli olmuştur.[40] Gombocz'un sunduğu bu ana tarih tablosu, Bálint Hóman'ın çalışmalarıyla ilerleme kaydetmiştir.

Hóman daha önceki dil tarihi hipotezlerini kullanarak, o dönemde kabul edilen Hun-Bulgar bağlantısına binaen Macarca–Bulgar Türkçesi temaslarını kroniklerdeki Hun geleneği ile destekleyerek Gombocz'un çalışmasını tamamlamıştır. "Hunfalvy

[38] Z. Gombocz, "Bulgárok és magyarok" **Új Magyar Szemle**, 1920, s. 181-183.

[39] Z. Gombocz, 1921, s. 19-21.

[40] Z. Gombocz, 1923, s. 26-28.

ekolünün tarihsel gerçeklerle uyuşmayan geleneklerinden" farklı yönde ilerleyen, "filolojik ve etnolojik yöntemlerle" Hun geleneğini tamamen tarihsel metotlarla inceleyen Gombocz'un yaklaşımını memnuniyetle karşılamıştır.[41] Ona göre, Hun geleneği Hun>Bulgar>Macar mirasına bir kanıt idi. Macarlar "Hun soylu" Bulgarlarla yalnızca temasa geçmemiş, aynı zamanda onlarla karışmışlardır da.[42] Kézai'den kalan Hun (Mucize Geyik) efsanesi, kendi döneminde her ne kadar Germen ve Antik Yunan geleneğini de kullanan Pannonia kaynaklı yapay bir efsane olarak görülse de[43], Hun köken bilinci, Macarların içinde eriyen Bulgar Türklerinin tarihsel bilincinin bir hatırasıydı.[44]

István Zichy, 1922'de yazdığı "A magyar östörténet és a nyelvtudomány" (Macar Ana Tarihi ve Dil Bilimi) adlı makalesinde Gombocz-Hóman ekolünü takip ederek söz haznesi, arkeoloji ve modern halkbilim verilerine dayanarak, ilkel kültüre, balıkçı-avcı yaşam tarzına sahip, "Macar-Ugorlar"[45] olarak andığı Macarların atalarının yaşam tarzını değiştirmesini, Hunlar ile ilişkilendirmiştir. Sinolog Friedrich Hirth'e atıfta bulunarak Macar Ugorların yaşadığı bölgeye, yani Tobol ve Işim Nehirlerinin aşağı kısmına kadarki bozkır ve orman bölgesi sınırlarına yayılan bölgeye iki Hun göçünün olduğundan bahsetmektedir. Ona göre Asya Hunlarından koparak bu bölgeye

---

[41] B. Hóman, **A magyar hún-hagyomány és hún-monda**, Studium, Budapest, 1925, s. 17.

[42] B. Hóman, **a.g.e**., s. 50.

[43] B. Hóman, **a.g.e**., s. 71.

[44] B. Hóman, **a.g.e**., s. 84-85.

[45] I. Zichy, "A magyar őstörténet és a nyelvtudomány", **Akadémiai Értesítő**, 33, 1922, s. 36.

gelen iki Hun dalgası, "Macar Ugorların" dilini evlilikler yoluyla benimsemişti.[46] Teşekkül eden bu yeni etnos "Macarca" ortak dillerinin yanı sıra Hunların bu "Eski Çuvaş" dilini de kullanarak uzun süre iki dilli kalmıştır, yani o Çuvaşça kelimelerin Macar diline bu şekilde girdiğini düşünmektedir. Türk halkları arasındaki iki dilliliğe dair Kaşgarlı Mahmut örneğini ve DAI'deki Macar iki dilliliğine dair veriyi de gündeme getirmiştir, ona göre DAI de tam olarak bu durumu anlatıyordu.[47] 1939'da yazdığı *Magyar őstörténet* adlı çalışmasında ise başlığından da anlaşılacağı üzere "Macar Ana Tarihi"ni etraflıca incelemiştir. Genel olarak Macarların "Türkî" etnik özelliklerini, Fin-Ugor kavimlerinde izi olmayan iktisadî yaşamlarının, toplumsal ve askerî yapılarının, dinî inançlarının Türklerle olan benzerliklerini anlatmıştır.[48] Yurt tutan Macarların bilinen kişi adlarının çoğunun Türkçe olduğunu, Fin-Ugor kökenlilerin de Türkçenin fonolojik kurallarına göre oluşturulduğunu vurgulamaktadır.[49] Gombocz'a atıfta bulunarak eski Türkçe ödünç sözcüklerin Macar dilindeki "en önemli ödünç sözcükler grubunu" oluşturduğunu ifade etmektedir.[50] Fakat bu sözcüklerin Macarcaya Türklerin "gelişmiş" kültürü nedeniyle geçtiğine itiraz etmiştir, zira İdil bölgesindeki Fin-Ugor kavimlerinin daha önce İranîlerden aldıkları sözcüklere göre, Fin-Ugorlar Türklerle etkileşime geçmeden çok daha önce tarımı ve hayvancılığı zaten biliyorlardı. Yani kültür düzeyleri, komşuları olan İdil Bulgarlarınınkinden daha düşük olamazdı.[51] Aynı zamanda İdil'deki Çeremişlerde ve Votyaklarda Türk siyasî ve askerî yapısının da

[46] I. Zichy, a.g.m., s. 37.

[47] I. Zichy, a.g.m., s. 38.

[48] I. Zichy, "Magyar őstörténet", **Kincsestár**, 5, 1939, s. 11-25.

[49] I. Zichy, a.g.m., s. 28-32.

[50] I. Zichy, a.g.m., s. 60.

[51] I. Zichy, a.g.m., s. 61-62.

izi yoktur, onlar sözcük almalarına rağmen Türk kültürünü asla benimsememiştir.[52] Bununla bağlantılı olarak benzer kültür düzeyine sahip olan kavimlerin birbirlerinin kültürel unsurlarını daha kolay aldığını, ilkel kavimlerin ise "daha yüksek kültürü" benimsemeye engel teşkil eden tek taraflı uzmanlıkları olduğu için alamadıklarını belirtir.[53] Göçebelikle gelen millî bilincin ve devlet kurma yeteneğinin sadece Türk kavimlerinin bir özelliği olduğu, Fin-Ugorlarda ise bunun genelde olmadığı yahut daha sonra (örn. Finlerde XIX. yüzyılın başında) yabancı etkisiyle ortaya çıktığı görüşündedir.[54] Yine at yetiştiriciliğine atıfta bulunan Ugor Çağı'na ait sözcükler, Türk kültürünün "benimsendiği" anlamına gelmemektedir, çünkü at ve at binicileri Ob-Ugorlarda her zaman ilahî ve masalsı varlıklardır, atçılık kültürü ise bu yüzden ancak soylulara ait olmalıydı. Ob Ugorların XVI. ve XIX. yüzyıldan bilinen balıkçı-avcı yaşam tarzı, at yetiştiriciliğine ilişkin bugün bile hâlâ yaşayan sözcükleri, atçılık kültürü olmamasına rağmen, bu olasılığı desteklemektedir. Zichy, buna dayanarak Macarların "Türk" kültürü ve Fin-Ugor dili arasındaki tutarsızlığı kültürel bir etki olarak değil, "dil değiştirme" ile açıklamıştır, Macarcadaki "yüksek kültüre" atıfta bulunan Türkçe sözcükler ise Macarların değiştirdikleri önceki Türk dillerinin bir hatırası olmalıydı.[55]

Zichy'nin bu teorisine ilişkin çağdaşları da bazı uyarılarda bulunmuştur. Örneğin Elemér Moór, Zichy'nin bu çalışmasına dair bir eleştiri yazısı kaleme almıştır.[56] Ona göre yüksek kültüre sahip olduğu var sayılan kavmin ilkel avcı balıkçı bir kavmin dilini

[52] I. Zichy, a.g.m., s. 62.

[53] I. Zichy, a.g.m., s. 64.

[54] I. Zichy, a.g.m., s. 64-65.

[55] I. Zichy, a.g.m., s. 68.

[56] E. Moór, "Gróf István Zichy: Magyar Őstörténet", **Népünk és Nyelvünk**, XI, 1939, s. 109-117.

benimsemesi eşi benzeri görülmemiş bir durum olurdu. Yani Zichy'nin bu dilsel yaklaşımı kendi içinde tamamen tutarsızdır.[57] Moór'a göre at yetiştiriciliği ile ilgili Ugorca sözcüklerin yanı sıra, Fin-Ugor kökenli *juh* (koyun), *fejni* (sağmak), *tej* (süt), *szőr* (kürk), *fonni* (eğirme), *szőni* (dokumak) gibi sözcükler koyun yetiştiriciliğine, *köles* (darı), *ed* (mantar), *kenyér* (ekmek) ve ayrıca *arat* (hasat), *sarló* (orak) gibi sözcükler tarıma atıfta bulunmaktadır. Dilinde bu tür sözcükleri barındıran bir kavim ilkel balıkçı-avcı bir kavim olamazdı. Bu eleştiri yazısında genel olarak Zichy'nin Macarları esasında "Türk yapan" yaklaşımını bilimsel açıdan temelsiz görür.[58]

Bálint Hóman, "A magyar hún-hagyomány és hún-monda" (Macar Hun Geleneği ve Hun Efsanesi) adlı eserinde, Hunfalvy'den beri bilim dışı bir görüş olarak kabul edilen Hun geleneğine ilişkin görüşleri incelemiştir. Hóman'a göre, çağdaş doğu ve batı kaynaklarının kaydettiği Macarların kültürü, farklı kavimlerle temasları ve etnik özellikleri; dillerindeki Eski Bulgar kültürünü gösteren sözcüklerle ve kişi adlarıyla karşılaştırıldığına Türkçe unsurların özümsendiği gerçeğine açık bir kanıttır, tarih yazarları bu gerçeği görmezden gelemezler.[59] Bulgar Türkleri ile Hunların tarihsel bağını doğrulayıp Attila'nın oğlu İrnek'i ilk Bulgar Hanı olarak kabul eden Ašmarin, Barthold, Hirth, Marquart, Radloff ve Thomsen gibi araştırmacılara atıfta bulunarak Hun (Mucize Geyik) efsanesinin kendi dönemindeki birçok araştırmacının iddia ettiği gibi Pannonia kaynaklı oluşunu da reddetmiştir.[60] Gombocz'un, Fin-Ugor ve Bulgar-Türk unsurlarının birbiriyle karışması hakkındaki görüşüne katılmakla birlikte, bu iki unsurdan homojen bir etnosa dönüşen Macarların Hun bilincine dair tespitini

[57] E. Moór, a.g.m., s. 109.

[58] E. Moór, a.g.m., s. 114-115.

[59] B. Hóman, 1925, s. 9-10.

[60] B. Hóman, **a.g.e**., s. 14.

vurgulamıştır.[61] Hóman'a göre Gombocz bu şekilde, Hun-Macar akrabalığı fikrini, efsanelerden ve kroniklerden çekip çıkararak tarihsel kaynak değeri olan gerçek bir sözlü gelenek seviyesine ulaştırmıştır. Bu nedenle Macar ana tarihinin yeniden ele alınması gerektiğinin altını çizmektedir.[62] Burada ise artık Fin-Ugor ve Bulgar-Türk unsurlarının belirlenip, karışmalarının ne zaman ve nerede gerçekleştiğinin tespit edilmesi, yani Macar etnosunun teşekkülü söz konusudur.

"Macar" kavim adının geçmediği V-IX. yüzyıl doğu ve batı kaynaklarının değerlendirilmesiyle Macarların mevcut adlandırmasının nereden kaynaklandığını çözmek, daha sonraki araştırmacıların esas gündemi olmuştur. Macar ana tarihinin aydınlatılması için büyük çaba sarf eden yukarıdaki öncüllerden sonra Gyula Németh'in, kısa zaman önce dilimize de çevrilen[63] "*A honfoglaló magyarság kialakulása*" adlı monografisi 1930 yılında yayımlanmıştır. Bu çalışmasında kendi döneminde "Türk" olarak ifade edilen Fin-Ugor dilli ve kökenli Macarların etnik arka planını, onları derinden etkileyen Türklerin kültürel, toplumsal ve dilsel etkileriyle açıklamaya çalışmıştır. Németh bu çalışmasında, başlığından da anlaşılacağı üzere "Macarların oluşumundan" bahsetmektedir. Budenz'in kullandığı dilbilimi terimi olan "Eski Çuvaşça" yerine tarihsel mahiyetteki "Bulgar Türkçesi" terimini tercih etmiştir.[64] Bulgarların r'li Türkçe konuştuklarını Bulgar Hanları listesindeki isimlerle

---

[61] B. Hóman, **a.g.e.**, s. 14.

[62] B. Hóman, **a.g.e.**, s. 15.

[63] Gy. Németh, **Yurt Tutan Macarlığın Oluşumu**, Çev. Hüseyin Şevket Çağatay Çapraz, Paradigma Akademi Yayınları, 2019.

[64] Gy. Németh, **A honfoglaló magyarság kialakulása**, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1930, s. 86.

çözümlemiştir.[65] Bulgar adının izahını yaparken Wilhelm Tomaschek'in Bulgar adının bulğa- "karışmak"tan geldiğine dair açıklamasını kabul ederek[66] Tonyukuk yazıtlarındaki bulganç ile bunu desteklemiştir.[67] Németh'e göre, Macarların oluşumu oldukça karmaşık bir süreçtir. Macarlar Ugor ana yurdunun yakınlarında yaşayan Türklerle, yani İdil Bulgarlarıyla yoğun bir temasa geçmişlerdi, onlarla birlikte Kuban'ın aşağı akışındaki sahaya göç ettiklerinde buradaki diğer Türk kavimleriyle de sadece etkileşime geçmekle kalmayıp onlarla birlikte yaşamışlardı. Yeni Türk kavimlerini kendi içlerine dâhil ederken, kendilerinden bir kısmı da kaybetmişlerdir.[68] Macarların yaşam tarzı ise Bulgar Türklerinin etkisiyle değişmiştir. Balıkçı-avcı bir toplum olan Macarlar, Türkler sayesinde tarımı, hayvan yetiştiriciliğini ve Macarcadaki Türkçe ifadelere de yansıyan birçok şeyi öğrenmişlerdir. Dil değişimi tartışmalarına dayanarak Macarların Bulgar Türk kökenli olduklarına ve daha ilkel bir toplum olan Fin Ugorların dilini benimsediklerine dair görüşleri reddetmektedir. Macarcadaki Türkçe kökenli olmayan *had (ordu), nem (cins), ág (dal/kol)* gibi sözcüklerin Türklerle temastan önceki devirleri gösterdiğini belirtmektedir, fakat bu sözcükler Türklerle temasa geçtikten sonra onların teşkilat sistemine göre uyarlanmıştır.[69] Macarların Türk boy birliklerine bağlı olarak yaşamaları sırasında, Türkçe konuşan ve Türkçe adlara sahip boylarla birleşmesiyle teşekkül eden Macar kavminin oluşumuyla ilgili Németh'in bu dilbilim temelli yaklaşımı, József Deér tarafından tarihlendirilerek geliştirilmiştir.

---

[65] Gy. Németh, **a.g.e.**, s. 92-94.

[66] Gy. Németh, **a.g.e.**, s. 95

[67] Gy. Németh, **a.g.e**., s. 97

[68] Gy. Németh, **a.g.e**., s. 6.

[69] Gy. Németh, **a.g.e**., s. 123-124.

József Deér kendisinden önceki araştırmacıların dil değişimi teorisini reddetmiştir, ona göre eski Macarların kendi kültürü, Türklerin kültüründen daha düşük olamazdı.[70] Ob-Ugorcadaki ve Macarcadaki at yetiştiriciliğini yansıtan ortak sözcükleri zikretmektedir *(nyereg 'eyer', ostor 'kırbaç', fék 'yular')*.[71] Elemér Moór'a benzer şekilde koyun yetiştiriciliğini gösteren sözcüklere Deér de dikkat çekmektedir, buna göre Macarlar daha Türklerle temasa geçmeden önce hayvancılığı biliyorlardı ve Avrasya coğrafyasına özgü iki evcil hayvanı (at ve koyun) zaten yetiştiriyorlardı. *Öküz (ökör), keçi (kecske)* ve *domuz (disznó)* gibi güneye özgü hayvanlarla ise daha sonra, Türklerle temasa geçtikten sonra tanışmışlardı.[72] Ob-Ugorca sülale/uruk yapısına ilişkin *nem (cinsiyet/ırk), ág (dal/kol), úr (bey)*; okçu yaşam tarzlarına ilişkin *íj (yay), nyíl (ok), tegez (sadak), ideg (yay kirişi)*; askerî yapıya ilişkin *had (ordu)* örneklerini vermiştir. Atlı-okçu yaşam tarzını gösteren Türkçe kökenli sözcüklerin Macarcada olmayışını ise Türklere benzer ve eşit seviyede bir yaşam tarzlarının oluşuyla açıklamıştır.[73] Macarların dillerinin, Türk boy birliklerine katılımı "ayrı bir boy olarak gerçekleştiği için" korunduğunu, diğer türlü Karpatlara geldiklerinde Tuna Bulgarlarından yahut Peçeneklerden, Uzlardan bir farkları olmayıp tamamen asimile olacaklarını ifade etmektedir. Bunun yanı sıra Türklerle etkileşime geçtikten sonra da eski atlı göçebe kültürünü, Fin-Ugor ırk tipini ve önceki Fin-Ugor uğraşıları olan balıkçılığı sürdürdüklerini belirtmektedir.[74] Deér'in, Macarların dillerini muhafaza etmelerine dair Türklerle eşit düzeyde bir kültüre sahip olmaları ve boy birliklerine katılmalarına

[70] J. Deér, **Pogány magyarság keresztény magyarság**, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1938, s. 36.

[71] J. Deér, **a.g.e.**, s. 38.

[72] J. Deér, **a.g.e.**, s. 39.

[73] J. Deér, **a.g.e.**, s. 40-41.

[74] J. Deér, **a.g.e**., s. 43-44.

rağmen ayrı bir boy olarak kendi yapılarını idame ettirmeleri ile açıkladığı bu görüşleri bizce kabul edilebilir ve gerçekçi bir çözümdür.

Macarların kaynaklarda IX. yüzyıldan önce görünmeyişini ise, Onogur, Hazar (Türk) hâkimiyeti altında yaşayıp göçebe geleneğini takip ettiklerinden bunların adlarını kullandıkları ile açıklamaktadır. Macar kavim adı IX. yüzyılın sonunda ortaya çıkmıştır, bu ise Deér'e göre Macarların göçebe boy birliğinden ayrılarak başka boyları teşkilatlandırmasıyla gerçekleşmiştir.[75] Macar kavim adının ortaya çıkışını DAI'deki başbuğ seçimi ile ilişkilendirmektedir. Buna göre Levedi, boyun eğdirilmiş kavimlerin başında seçilmiş bir liderdir (voyvoda), Hazar Kağanı'nın kızıyla evlenip Hazar iktidarının bir temsilcisi olarak Hazar sarayının bir unvanı olan "kündü" unvanını da taşıyordu.[76] Öte yandan Etelköz'de zayıflayan boy birliği, Peçenek tehdidi nedeniyle yeni bir başbuğ seçimiyle güçlendirilmiştir. Macarların bir kavme dönüşümü Attila'nın soyundan gelen, Megyeri boyunun reisi olan Árpád'ın bu zamanda başbuğ seçilmesiyle başlamıştır. Bu, kan sözleşmesiyle belirlenmiş ve yönetici boy olan Megyeri adı ise 7 boy birliğinin ortak adı olacak şekilde Yedi Macar (hétmagyar)'a dönüşmüştür.[77] Deér, Macarların, Türk etkisiyle birlikte IX-X. yüzyılda Türkler gibi göçebe yönetici bir kavim hâline geldiğini ifade etmektedir.[78] X. yüzyılın sonuna doğru yağma seferleri imkânsızlaşmaya başladığından, Macarlar Slav nüfusunun yoğun olduğu bölgelere çekilip bunların çiftçi yaşam tarzını benimsemeye başlamıştır. Karpat Havzası'ndaki Slav mezarlıklarındaki Macar mezarlarında ortaya çıkan eşyalar ve at iskeletleri ona göre bu durumu yansıtmaktadır. X. yüzyıldan itibaren Macaristan'daki arkeolojik

[75] J. Deér, **a.g.e**., s. 45.

[76] J. Deér, **a.g.e**., s. 47.

[77] J. Deér, **a.g.e.**, s. 49.

[78] J. Deér, **a.g.e.**, s. 58.

bulguların kademeli olarak "Slavlaştığını" fakat bunun Macarların Slavlaştığı anlamına gelmediğini, bilakis iki halkın birbirine yaklaştığı anlamına geldiğini belirtir. Macarcadaki Slavca ifadeler, özellikle çiftçilikle alakalı sözcükler bu dönemde girmiştir. Ülkenin orta kısmı, Slav-Macar yakınlaşması için özel bir bölgeydi ve bu da ona göre yönetici boyun kültürel ve sayısal olarak gelişmesini açıklamaktadır.[79]

Yukarıda incelediğimiz araştırmacılardan da görüleceği üzere Macarların Türk kavimlerine oldukça benzer yaşam tarzları, siyasî yapıları ve Macar dilindeki Türkçe sözcüklerin varlığı Macarların Onogur, Bulgar, Hazar (Kabar) gibi çeşitli Türk kavimleriyle uzun yıllar etkileşimde oldukları, dahası bazı Türk kavimlerinin Macarlar arasında eridikleri fikrine temel oluşturmuştur. Fakat bu temasların ne zaman olduğu, tam olarak hangi coğrafyada, ne şekilde gerçekleştiği konusunda hâlâ fikir birliği sağlanamamıştır. Erken Türk–Macar ilişkilerinin doğasına dair yazılı verilerin eksikliği nedeniyle, Macar dilinde var olan Türkçe kökenli sözcüklerden, yani dilden yola çıkarak başlangıçta Macarların Türk olduğunu kabul eden görüşler dahi olmuştur. Bunun sebebi ise öncelikle Macaristan'da XIX. yüzyılda geçerli olan "dil-kavim aynılığı" anlayışıdır.[80] Ancak sadece dil aynılığı etnik yapıyı ve oluşumu belirlemede ölçüt olarak alınmayacağından ve dil, etnik temaslar sırasında zamanla değişebileceğinden bu anlayış artık geçerliliğini yitirmiştir.[81] Bununla birlikte, bozkır kavimlerinin oluşum süreci, dolayısıyla Macarların oluşumu da Németh'in çalışmasından da görüleceği üzere "karmaşık" bir süreç olarak kabul edilmiştir. Csanád Bálint bu durumu erken tarihin multidisipliner araştırmalarında kavme dönüşme süreci

[79] J. Deér, **a.g.e**., s. 71-73.

[80] Cs. Bálint, "Az ethnos a kora középkorban (kutatás lehetöségei és korlátai)", **Századok**, 140(2), 2006, s. 279.

[81] P. B. Golden, 2017, s. 30-31.

(etnogenez) ile gerçek erken tarih ayrımının hâlâ yapılamadığından kaynaklandığını belirtmektedir.[82]

2. ETNOS, ETNOSUN TANIMI VE GÖSTERGELERİ: KAVİM ADI, KÖKEN EFSANESİ

Kavme dönüşme süreci bir grup insanın kültürel, siyasî, dilsel yahut başka konularda kendilerini belirli özellikleriyle başka gruplardan ayırmaya başlamalarını, kalıcı bir topluluk oluşturmalarını ifade eder. Bu kalıcı topluluğa kavim, başka bir deyişle etnos adı verilir. Etnos, araştırmacılar tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. İnsan topluluklarını inceleyen Bálint Hóman, ırk, kavim ve ulus gibi grupları birbirinden ayırmıştır. Ona göre ırk ve kavim kadim oluşumlardır, ulus ise nispeten geç bir gelişmedir, bütün kavimlerin geç çağlarında ulus ortaya çıkar. Irk doğal, kavim ve ulus tarihsel, ayrıca toplumsal ve siyasî bir teşekküldür. İnsan doğal bir varlık olarak bir ırka, toplumsal bir varlık olarak bir kavme, siyasî bir varlık olarak ise bir ulusa aittir. Hóman, kavmi geçmişten beri var olan, tarihsel ve toplumsal bir grup olarak sınıflandırmıştır. Tanımına göre, "*bir kavim, bir yerde ve aynı yaşam formları arasında bir arada yaşayan, aynı dili konuşan insan gruplarından meydana gelen; belli bir dünya görüşüne sahip topluluktur*."[83] István Fodor, kavim topluluğunun (etnos) karakteristik özellikleri arasında geleneklerden, çeşitli törenlerden (örn. cenaze), davranış biçimlerinden, beraberlikten, kavmin öz-bilincinden (ortak dil, kendi kavim adı/etnonim), ortak köken bilincinden ve kavim içi evlilikten (endogami)

[82] Cs. Bálint, 2006, s. 279.

[83] B. Hóman, **Ősemberek – ősmagyarok**, Kairosz, Szentendre, 2001, s. 57.

bahsetmektedir.[84] Róna-Tas'a göre bir etnosun en önemli özelliği ortak bir "biz" bilinci ve kalıcı bir öz adlandırmadır, fakat etnos olarak belirlenebilecek gruplarda görülen başka özellikler de vardır. Bunlardan biri ortak soydan gelme, yani köken bilincidir. Ortak soydan gelme bilincinin, başka bir deyişle, topluluğun ortak atalarının olduğu inancının, çok ender olarak gerçek olguları yansıttığını vurgulamaktadır. Ortak köken bilinci, şayet yöneticiler tarafından yayılıyorsa daima yapaydır. Topluluğun kültürünü koruyanlar ve aktaranlar şamanlar, rahipler, kronikçiler, ozanlardır, yani bilinci ve kültürü eski toplumların "medyumları" biçimlendirir ve ileriye taşırlar. Ortak köken bilinci bir yandan genelde yapay iken, köken bilincinin varlığı, işleyişi, rolü gerçektir ve etnik kimlik bilincinin oluşturulmasında önemli bir rol oynar.[85] Yabancı gruplar, ortak köken bilincini kabul ederek ve ardından uzun süre kendi dilini koruyarak zamana yayılan bir iki dillilik ve ikili bilinç döneminden sonra asimile edilerek etnik grubun bir parçası hâline gelirler (Örn. Macaristan'daki Kumanlar).[86] Fakat Róna-Tas'ın etnosu oluşturan bu "biz bilinci" görüşü ise esasen Sovyet etnograf Yulian Bromley'e dayanmaktadır. Bromley etnos kavramını "biz-onlar", yani bir topluluğun diğerine muhalefeti olarak tanımlamıştır.[87] Ona göre etnos, bütün toplumsal formlarda ayakta kalan kalıcı bir çekirdeği oluşturur. Ancak mevcut ekonomik ve siyasî çevresinden etkilenerek buna bağlı bir şekilde etnososyal bir organizma olarak var olur. Etnososyal organizma terimi, etnos ve tarihsel durum ya da ekonomik çevre arasındaki etkileşimi

---

[84] I. Fodor, **Verecke híres útján. A magyar nép őstörténete és a honfoglalás**, Gondolat, Budapest, 1975, s. 129 – 131.

[85] A. Róna-Tas, 1996, s. 20 – 21.

[86] A. Róna-Tas, **a.g.e**., s. 20.

[87] Y. Bromley, **Soviet Ethnology and Anthropology Today**, Mouton Publishers-The Hague, Paris, 1974, s. 58.

tanımlar.[88] Ona göre tarihsel olarak oluşmuş bir etnosun, ortak (nispeten kalıcı) kültürel özellikleri, kendilerine özgü psikolojik davranışları vardır, bir arada olmalarının bilinci, onları diğer benzer topluluklardan ayırır.[89] Bálint Hóman'ın, dünya görüşü tanımı, Bromley'de psikolojik davranış olarak kendini göstermektedir.

Walter Pohl'e göre Orta Çağ'ın başlarında etnik sınırlar sabit değildi ve Orta Çağ kavimleri düşünüldüğünden çok daha az homojendi, fakat bunlar homojen olmamalarına rağmen ortak kökenli oldukları inancını kabul ediyorlardı. Bu yüzden modern tarihçilerin de bu şekilde düşünüp Sevillalı Isidore'un "bir halk tek kökenden gelen çokluktur" tanımına atıfta bulunduklarını belirtmektedir. Ancak genelde "ya da kendilerine has özellikleriyle diğer halklardan farklılaşırlar" cümlesinin göz ardı edildiğini vurgulamaktadır. Reinhard Wenskus'a atıfta bulunarak Orta Çağ insanlarının ortak köken fikrini oluşturan olgunun "mitler" olduğundan bahsetmiştir. Yani kavimleri, onun inançlarını ve kurumlarını şekillendiren şey ortak mitlerdir.[90]

Yukarıdaki tanımlardan, bir etnos oluşumu için birbirleriyle sürekli temas halinde olan grupların uzun süre bir arada yaşaması gerektiğini anlamamız gerekiyor. Başka bir deyişle, grupların birlikte yaşadığı ortak bir alanı, sürekli temasının olması gerekmektedir. Bu ise ortak kültürel özelliklerinin (ritüeller, gelenekler, görenekler) ve birbirleriyle iletişimi sağlayacak ortak dillerinin gelişmesini sağlayacaktır.[91] Bu gruplar

[88] Y. Bromley, **a.g.e**., s. 69-70.

[89] Y. Bromley, **a.g.e**., s. 66.

[90] W. Pohl, "Conceptions of Ethnicity in Early Medieval Studies", **Debating the Middle Ages: Issues and Readings**, Ed. Lester K. Little and Barbara H. Rosenwein, Blackwell Publishers, 1998, s. 16.

[91] A. Róna-Tas, 1996, s. 20

birbirinden koptuğu zaman, kültürleri, dolayısıyla dilleri de farklılaşacaktır. Bunun sonucunda bağımsız birer kavim hâline geleceklerdir.[92] Birbirleriyle temas halindeki gruplarda etnososyal bir "biz-bilinci" gelişeceği için bu onları diğeri topluluklardan, yabancılardan ayıran kimlik bilinçleri olacaktır.[93] Kimlik bilinci için önemli unsur, aidiyettir ve aidiyeti sağlayan araç topluluğun üyeleri tarafından konuşulan ortak dildir. Fakat belirli bir grubun üyeleri aynı dili konuşsalar dahi farklı etnik gruplara ait olabilecekleri için Csanád Bálint "ulus kendi dilinde yaşar" yaklaşımının bilimsel bir bakış açısından kabul edilebilir olmadığını vurgulamaktadır.[94] Nitekim daha XI. yüzyılda Kaşgarlı Mahmut Türkleşen yahut Türklerle karışan toplumların dilleri ve lehçeleri arasında farklılıklar olduğunu kaydetmişti.[95]

Bir kavmin oluşumunun ve etnogenezinin uzun bir tarihsel sürecin sonucu olduğunu gördük. Peki Macarların bir kavim olarak ortaya çıkışı ne zaman gerçekleşmiştir? Bu kavmin "etnogenetik sıfır noktası"[96] ne zamana yerleştirilebilir?

---

[92] A. Róna-Tas, **a.g.e**., s. 21-22.

[93] Y. Bromley, 1974, s. 66.

[94] Cs. Bálint, 2006, s. 286.

[95] "Şivelerin en kibarı sadece bir dil bilen, Farslarla karışmayan ve başka yerlerde mutad olarak oturmayanlara aittir. İki dilliler ve şehirlerin ahalisiyle karışanların konuşmalarında bir geveleme vardır… En kibar olanı Hakani yöneticileri ve yanındakilerdir." Bkz. P. B. Golden, 2017, s. 23-24.

[96] Etnogenetik sıfır noktası, Csánad Bálint'in kullandığı bir tanımlamadır. Buna göre erken Orta Çağ bozkır kökenli kavimlerin etnogenezi tek ve düz bir çizgide ilerlemez; çok eski, kadim bir kavim ile başlar ve bu kavmin "oluşumu" belirli bir zamana kadar (hatta bugün bile) şekillenmeye devam eder. Sıfır noktası, başlangıç zamanıdır. Bkz. Cs. Bálint, 2006, s. 295.

Elbette bunu belirlemek kolay değildir. XIX. yüzyılda etnosun oluşumu ile ilgili yapılan çalışmalarda bir etnosu tek ve düz çizgide ilerleten bir yaklaşım hâkimdi. Bu yaklaşım, Macar dilinin Fin-Ugor dil ailesine ait olduğu gerçeğinden hareketle, Macarları Urallardaki anayurtlarından bugünkü yurtlarına getiren tek bir ipliğin üzerinde tutarak, onları etkileyen her türlü başka unsuru, özellikle etnik karışmaları "ödünç sözcükler" kategorisine sıralayarak çözmeye çalışmaktı.[97]

Ármin Vámbéry, Türk-Macar ilişkisini etnogenetik bir bakış açısıyla inceleyen ilk kişiydi. Ona göre Macarların "Türk kısmı" manevî, siyasî ve toplumsal alanlarda belirleyici ve etkili idi.[98] Kavim ve dil oluşumunun başlangıcı olarak Ugor unsurunun baskın olmasıyla değerlendirdi. Ancak aile yaşamı, din, devlet teşkilatı, askerî teçhizat terminolojisi ve ahlakî-töresel kavramların büyük ölçüde Türkçe kökenli olması, Macarların dil açısından zamanla "Türkleştiğini" göstermektedir. Fakat Vámbéry'nin bu "Türkleşen" sıfatı Macarlar dillerini değiştirmediği için yanıltıcı olsa da, IX-X. yüzyılda Macarların yazılı kaynaklara yansıyan Türk tarzı yaşamları, gerçekten de yoğun bir Türk etkisine işaret etmektedir. Vámbéry'nin siyasî açıdan Macarların bir kısmını oluşturan ve bozkır imparatorluklarının kurulmasında güçlü ve hızlı örgütlenme yeteneğine sahip "Türk etnik tarafının" dil değiştirmesine yönelik açıklaması bizce belli bir ölçüde kabul edilebilir, ancak kendisinin de belirttiği kültürel açıdan ve nüfus açısından Macarlardan "daha kalabalık ve baskın olan" Türklerin Macarlaşma sebebini açıklayamamıştır.[99] Bunu etnolojik ve filolojik bir "gizem" olarak cevapsız

---

[97] Cs. Bálint, a.g.m., s. 294.

[98] Á. Vámbéry, "A magyarok eredete", **Ethnologiai Tanulmány**, 1882, s. 421 – 422.

[99] K. Sándor, "Ármin Vámbéry és török-magyar nyelvcsere", **Iskolakultura** (2), 2014, s. 79; Türkçesi için bkz. K. Sándor, "Ármin Vámbéry ve Türkçeden Macarcaya Dil

bırakmıştır.[100] Öte yandan, Vámbéry'nin bu etnografik yaklaşımı, çağdaşlarının aksine sadece dildeki "sözcükleri" değil, bu sözcükleri kullanan toplulukları da seyahatleri sırasında bizzat gördüğü için önemlidir. Bugün Vámbery'nin, yoğun Türk etkisi altında Macar dilinin asimile olmamasının nedeninin Türklerin "kademeli" olarak katılımı olduğuna dair açıklaması genel olarak kabul edilir.[101]

István Zichy, kendi döneminin en modern araştırma eğilimi ile Fransız dilbilimci Antoine Meillet'i takip ederek dil ve kavim tarihinin birbirinden ayrı incelenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre Macar ana (köken) tarihi araştırmalarında dilbilimin belirleyici rolü, akraba dilleri konuşan kavimlerin aynı zamanda genetik (kan) olarak da akraba oldukları algısına sebep olmuştur. Diliyle ayrılamaz bağları bulunup dilini değiştirmeyen bir kavmin neredeyse olmadığını, kavimlerin temas, göç ve özellikle fetihler sonucunda başka bir kavmin dilini benimseyebileceğini, karşılıklı sözcük alışverişi yapabileceğini vurgulamaktadır.[102] Zichy'nin bu görüşü, kendi döneminde olumsuz karşılandığı için pek ilgi uyandırmamıştır. Günümüzde Róna-Tas hariç, bu konuyla Macarlar bağlamında detaylı ilgilenen de olmamıştır.[103] Zichy çalışmasında genel olarak iki dillilik üzerinde durmaktadır. Macarların Onogur boy birliğine bağlı olup Fin-Ugor dillerinin yanı sıra Bulgar Türkçesini de konuştuklarını[104] ve Bulgarca olan dillerini Bulgarların Slavlaşmasıyla zamanla kaybettiklerini düşünmektedir, zira

---

Değiştirme", **Ölümünün 100. Yılında Ármin Vámbéry Anma Toplantısı Bildirileri**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2017, s. 105.

[100] Á. Vámbéry, 1882, s. 422.

[101] K. Sándór, 2017, s. 112

[102] I. Zichy, 1939, s. 5.

[103] Cs. Bálint, 2006, s. 280.

[104] I. Zichy, 1939, s. 33.

ona göre Macarlar Tuna Bulgarlarıyla Bulgarca konuşuyorlardı.[105] Askerî ve avcı yaşam tarzlarını gösteren Fin-Ugor kökenli sözcüklerden (*had, úr, íj, nyíl*) yola çıkarak bunların Ob-Ugor dillerinde de hâlâ var olduğunu kabul eder, ancak XIX. yüzyılın başına kadar Fin-Ugor dilli kavimlerin "gelişmiş" olduğuna dair bir iz bulunamadığını belirterek bunları da Türkçe ile ilişkilendirmektedir.[106] Fakat ormanlarda yaşayan "düşük kültürlü" Ugorların dilinin, etnik ve kültürel açıdan yoğun bir şekilde Türk etkisi altında kalmalarına rağmen Macarların hâkim dili hâline ne şekilde geldiğini ise açıklayamamıştır.

Macarların etnik oluşumunu inceleyen bir diğer araştırmacı arkeolog Antal Bartha olmuştur. Ona göre, dil verilerinin ve yazılı kaynakların yokluğunda arkeolojik kültürün sahipleri etnik kimliği belirleyemez, çünkü bir etnos birkaç arkeolojik kültüre ait olabileceği gibi yine akraba ve birbiriyle etkileşime geçen kültürlerde birbiriyle akraba olmayan etnoslar da olabilir.[107] Özellikle Orta Çağ'da etnik grupların dilsel olarak değil, ortak ata mitlerine binaen bir arada yaşadıklarına dikkat çekmektedir. Fakat etnik bilinci oluşturan mitlerinin, efsanelerinin ve geleneklerinin en önemli aracının dil olduğunun da altını çizer. Zichy'ye benzer olarak Macarların yurt tutuş öncesinde çeşitli Türk kavimleriyle etkileşime geçip iki dilli olduklarından Bartha da söz etmektedir. Dil değişikliğinden sonra yeni dildeki gözle görülen "kuralsızlıkların" eski dilin hatırası olabileceğini ve bunun da göz ardı edilmemesi gerektiğini vurgulamıştır. İdil Bulgarlarına yakın yaşayan diğer Fin-Ugor kavimlerinin dillerinde de Bulgar Türkçesi sözcüklerin varlığından bahsetmektedir. Fakat bunlar Bulgarların

[105] I. Zichy, **a.g.e.,** s. 32-34.

[106] I. Zichy, **a.g.e.,** s. 18.

[107] A. Bartha, "Őstörténet és etnosz", **Magyar Tudomány – A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője,** 87, 1980, s. 332-333.

Onogur adını ve teşkilat yapısını benimsemeyip kendi yaşam tarzlarını asla değiştirmemişlerdir. Bu durumun Macarlarda aksi yönde ilerlemesini ise Macarların oluşumunun "kuralsız" olmasıyla açıklamıştır. Ona göre Macarların oluşumunun ne şekilde cereyan ettiği yalnızca Macar dilinin içindeki sözcüklerle çözülebilir, zira Hint-Avrupa dillerinde kanıt olarak sunulan ve ortak mitolojiye atıfta bulunan sözcüklerin, bir kanıt aracı olarak Ural dillerinde olmadığına dair düşüncesi de önem arz etmektedir.[108] O açık bir şekilde, Macarların Türk tipi yaşam tarzını benimseyip Bulgarların "Onogur" adını kullanmalarına rağmen kesinlikle Türkleşmedikleri sonucuna varmıştır. Bulguları István Zichy'nin "iki dillilik" teorisiyle uyuşmaktadır.

István Fodor'a göre uzun süren göçler sırasında Macarlara birçok yabancı kökenli kavim katılırken, kendilerinden birçok kısım da farklı yollara sapmıştı.[109] Fodor, M.Ö. 500 civarında "eski Macarların güneye doğru göç edip İranice konuşan Sarmatlarla sıkı temasa girdikleri" andan itibaren Macar kavminden, etnosundan bahsedilebileceğini düşünmektedir. Ona göre Macarlar bu dönemde kendilerine ait bir kavim adına ve biz bilincine sahip idiler.[110] Fodor'un başka bir açıklamasına göre ise, Ugorların yaklaşık M.Ö. 1000 civarında dağılmasıyla birlikte "*kendisini 'Magyar' olarak adlandıran, dahası 'biz bilincine' ve kendi köken efsanesine sahip eski bir Macar kavmi vardı.*"[111] Buradan anlaşılacağı üzere Macarların bağımsız bir "kavim" olmalarının üç koşulu vardır; kendi kavim adları, kendilerine ait köken efsaneleri ve onları diğer gruplardan ayıran biz bilinçleri.

---

[108] Antal Bartha, a.g.m., s. 334.

[109] I. Fodor, **A magyarság születése**, Adams Kiadó, Budapest, 1992, s. 66.

[110] I. Fodor, 1975, s. 133-134.

[111] I. Fodor, 1992, s. 60.

2.1. KAVİM ADI: MAGYAR VE MACAR

Macarların kendi adları olarak "Magyar" (mogyer/magyer) adı geçmektedir. Bunun etimolojisi, ortaya çıkış zamanı ve yeri hâlâ tartışmalıdır. Mogyer yahut Megyer olarak yeniden inşa edilen bu kavim adı, dil bilimciler tarafından iki unsurun birleşimi olarak görülmüştür. Bugüne kadar yaygın olarak kabul edilen görüşe göre "Magy" öneki Vogulların 'Mansi' adında ve Ostyakların 'Mos' adlı fratrisinin (başka gruplarla evlilik yoluyla gerçekleşen birlikteliğin) adında muhafaza edilmiştir. "Er" son eki ise Fin-Ugor ya da Türkçe kökenli olmakla birlikte 'erkek, er kişi' anlamına gelmektedir.[112] Péter Veres, "magy" önekinin Ugorca 'mond' *söylemek/konuşmak* anlamından geldiğini, yani kavim adının "konuşan insan" anlamında olduğunu düşünür. Bu ise, daha Ugor grupları birbirinden ayrılmadan önce teşekkül etmişti.[113] Németh'e göre, ilk unsur Vogulların Mansi adından, ikinci unsur ise Bulgar Türkçesi "erkek/adam" anlamındaki "er" sözcüğünden gelmektedir. Bu şekilde Macar adının anlamı "Mansi adamı"dır. Buna göre bu ad Macarların atalarının Ugor birliğinden ayrılıp Türklerle etkileşime geçtikleri zaman teşekkül etmiş olmalıydı.[114] Fakat Róna-Tas'a göre 'biz Mansi adamıyız, siz değilsiniz' biçiminde, bir grubu diğer gruplardan ayırmış olmaları

---

[112] I. Fodor, 1975, s. 132; A. Róna-Tas, **A honfoglaláskori magyarság**, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991, s. 18.

[113] P. Veres, **The Ethnogenesis and Ethnic History of the Hungarian People. Problems of Ecologic Adaptation and Cultural Change**, Ethnographical Institute of the Hungarian Academy of Sciences, Budapest, 1996. s. 39.

[114] Gy. Németh, 1930, s. 219-220.

mümkün değildi. Böyle bir kavim adı örneği de yoktur. *English Man, Deutscher Mensch, Russkiy Muj* ya da Türkçe *Rum Eri*, hatta *Mansi Kum* 'Vogul insanı' gibi yapılardan kavim adı oluşmaz. Bu ancak iki farklı kavmin birleşimini ifade ediyor olmalıydı. Yani Mansi ve Er adlı iki kavmin birleşmesi söz konusudur. Buna örnek olarak Avarların Varhun (Avar+Hun) adını vermiştir. [115] Gyula Kristó, Macar kavim adının Ugorca "magy" ve Türkçe "eri" sözcüklerinden oluştuğunu ifade etmektedir. Bu birleşik kavim adı, Macarlar Türkçe konuşan kavimlerle karşılaştığı dönemde teşekkül etmişti; "*yeni adlarıyla birlikte artık yeni bir kavim ortaya çıkmıştır. Bunlar Türk bileşenleriyle genişleyen Fin-Ugor dilli Macarlardır*."[116]

Bütün bunlardan da görüleceği üzere kavim adı ve bağımsız etnosun teşekkül zamanıyla ilgili birbirinden çok farklı görüşler vardır. İlkinde Macar etnogenezinin başlangıcı ve kavim adının ortaya çıkışı en geç M.Ö. 1000-500 arasına yerleştirilmiştir. Bir diğerinde ise Türk kavimlerinin görüldüğü M.S. V. yüzyılın ortasına konulmuştur. Macarlar için kullanılan Ungri (Onogur), Türk gibi yabancı adlarından yola çıkarak Macar kavim adında Türkçe bileşenleri arayacaksak, Macar etnosunun oluşumunu, yani etnogenetik sıfır noktasını daha önceki araştırmacıların da iddia ettiği gibi V. yüzyıldan başlatmamız gerekecektir. Fakat bizce bu IX. yüzyılın ortalarından itibaren Macarların Don Nehri'nin batısında, yani Karadeniz'in kuzeyinde görülmeleriyle başlamıştır. Bu bölgede siyasî açıdan örgütlenip Karpat Havzası'ndaki Türk unsurları da içine katarak yeni bir kavme dönüşmüştür.

---

[115] A. Róna-Tas, 1996, s. 234-236, 241.

[116] Gy. Kristó, **Magyar honfoglalás-Honfoglaló magyarok**, Kossuth Kiadó, Budapest, 1996, s. 16-18.

Macarların kendi kavim adlarına yazılı kaynaklarda nispeten geç tarihlerde rastlanmaktadır. İlk olarak X. yüzyılın ikinci yarısına ait olan Ceyhanî geleneğinde (مجغر) ve bundan faydalanan geç yazarlarda görülür. Genel olarak kabul gören yoruma göre, Ceyhanî geleneği Macarların yurt tutuş öncesini, 860-880 civarı dönemini yansıtmaktadır.[117] Yani Macarların kendi kavim adı daha yurt tutuştan önce de vardı. Ceyhanî'den sonraki yazarlarda Macarların kavim adı tahrif edilmiş birçok biçimde karşımıza çıkmaktadır. Örn. Ibn Rüsteh'de المجُفرية (el-mucf.rīyya) ve المحفرية (el-m.hf. rīyya), Gerdizî'de يانمحفر (m.hf.rīyyan), El-Bekrî'de المجفرية (el-m.cf.rīyyah), Hudûd el-Âlem'de مجغرى (m.cğr. ī).[118] Ligeti'ye göre, Macarların adlandırması başlangıçta *macğir(i) idi ve IX-X. yüzyılda bundan *macğer biçimi teşekkül etmiştir.[119] Róna-Tas'a göre ise Arap kaynaklarında görülen "Macğar" adı, Macarlar için Hazarlar tarafından kullanılan bir adlandırma idi. 860-880 arasında Macarlar için bu adı yalnızca Hazarlar kullanabilirdi.[120] Zimonyi Macar kavim adının Ceyhanî'deki varyantını, Araplarda efsanevî bir anlatı olan hendek vakasıyla[121] ilişkilendirmektedir.[122] Bu kavim

[117] A. Róna-Tas, 1996, s. 228.

[118] I. Zimonyi, **Muslim Sources on the Magyars in the Second Half of the 9th Century. The Magyar Chapter of the Jayhānī Tradition**, Brill, Leiden, 2016, s. 56; Rekonstrüksiyonları için bkz. A. Róna-Tas Ándrás, 1996, s. 227-229.

[119] L. Ligeti, **A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás elött és az Árpád korban**, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986a, s. 376, 400.

[120] A. Róna-Tas, 1996, s. 228-229.

[121] Ceyhanî geleneği ve ondan faydalanan Ibn Rüsteh, Hazarların eskiden Macarlara ve ülkeleriyle komşu olan başka kavimlere karşı kendi topraklarını bir hendekle çevirdiklerini kaydetmiştir, bu tasvir Arap literatüründeki ünlü Hendek Savaşı'na gönderme yapmaktadır. Hz. Muhammed, 627 yılında sulu tarım kültüründe deneyimli olan bir Fars'ın tavsiyesi üzerine, muhalif göçebe Arap gruplarının saldırısından,

adı, Ceyhanî'nin yaptığı Urallar ile İdil Nehri'nin doğusu arasında bulunan Macarlarla ilişkili, derin bir vadinin tasvirini yansıtan bir bölgenin tanımı olmalıydı.[123] Fakat bunlar Macar kavim adının kökenine, yerine ve zamanına ilişkin herhangi bir ipucu vermiyor. Arap kaynaklarında geçen Macğar, Macğer yahut Macğir biçimleri en fazla X. yüzyıl başına ait verilerdir. Yani kesin olarak söylenebilecek tek şey, Ceyhanî geleneğinden yola çıkılırsa, Macar kavim adının daha yurt tutuştan önce var olduğudur.

Bizans imparatoru Konstantinos'un eserinde geçen Macar tarihine ilişkin veri de yukarıdaki ifademizi destekleyebilir. DAI'nin 38. bölümü "Türk kavminin soyu ve nereden geldiklerine dair" başlığını taşımaktadır.[124] Bu bölüm, Bizans imparatorunun Türkler (*Τούρκων*) olarak adlandırdığı Macarların, "kavmi/etnosu" (*ἔθνους*) ve soyu (*γενεαλογίας*) hakkındadır. Pasajın girişinde *ἔθνος* (ethnos) kavramını bir kez daha kullanmıştır. İmparatora göre, "*Türklerin kavmi (Τούρκων ἔθνος) bir zamanlar Hazaria'nın yakınındaki, adını ilk voyvodalarından alan Lebedia denen yerde yaşardı*."[125] 39. bölümde ise Hazaria'dan kaçıp Macarların (*Τούρκων*) kavmiyle birlikte Peçenek topraklarına yerleşen Kabarların (*Καβάροι*) kavmi/etnosu (*ἔθνους*)

---

bulundukları yeri hendekle çevreleyerek kurtulmuştur. Bu, tarımcılar ve göçebeler arasındaki savaşın sembolü hâline gelmiştir ve kaynak da buna atıfta bulunur. Bkz. A. Róna-Tas, 1996, s. 228-229.

[122] I. Zimonyi, **A magyarság korai történetének sarokpontjai. Elméletek az újabb irodalom tükrében**, Balassi Kiadó, Budapest, 2014,s. 164.

[123] I. Zimonyi, **a.g.e.**, s. 52-57.

[124] C. Porphyrogenitus, **De Administrando Imperio**, Greek text ed. Gy. Moravcsik, English transl. R. J. H. Jenkins, Stephaneum Nyomda, Budapest, 1949, s. 170 (sonrakilerde: DAI).

[125] DAI, s. 170-171.

geçmektedir.[126] Buna göre Kabarlar *"...bu Türklere Hazarların dilini (γλώσσαν) de öğrettiler ve bugüne kadar bu dili (διάλεκτον) kullandılar, ama aynı zamanda Türklerin diğer dilini (γλώσσαν) de bilirler.*"[127] Hem Ceyhanî geleneğinden hem de DAI'den görüleceği üzere, kendi kavim adına ve kendi diline sahip bir Macar etnosu, daha yurt tutuştan önce, yani IX. yüzyılda kesinlikle vardı.

2.2. KÖKEN EFSANESİ: MUCİZE GEYİK

Kendine ait bir kavim adına sahip olmanın yanı sıra, kavmin oluşumunu gösteren bir diğer gösterge, kendine ait bir köken efsanesidir. Macarların köken efsanesi olarak kaynaklarda "Mucize Geyik" (Csodaszarvas) efsanesi görülmektedir. Macar Kralı IV. (Kuman) László'nun saray kâtibi olan Simon Kézai'nin XIII. yüzyıla ait çalışmasında[128] ve XIV. yüzyıla ait Képes Kronika'da[129] yer alan efsaneye göre, Büyük Tufan'dan sonra Nuh ve üç oğlundan (Sam, Ham, Yafes) başka bütün insanlar helâk olmuştur, fakat bu üç oğlun nesli devam eder. Yafes'in soyundan gelen Ménrót Persia topraklarında Eneth isminde bir kızla evlenir, fakat Eneth'den başka birçok eşi de vardır. Menrót'un Eneth'den iki oğlu dünyaya gelir: Hunor ve Magor. Bu iki kardeş, av sırasında bir dişi geyikle karşılaşırlar, geyik Maeotis (Azak) bataklıklarına kadar kaçar. Kardeşler bu geyiği uzun süre aramalarına rağmen bulamazlar ve Maeotis çevresine

---

[126] DAI, s. 174.

[127] DAI, s. 174-175.

[128] S. Kézai, **Magyar Krónikája**, Ford. Császár Mihály, Lampel Róbert, Budapest, 1901.

[129] **Képeskrónika**, Ford. László Geréb, Magyar Helikon Kiadó, Budapest, 1964.

yerleşirler. Belar'ın oğlunun karılarını ve çocuklarını, ayrıca Alan kralı Dulo'nun iki kızını da kaçırırlar. Bu kızlardan birini Hunor, diğerini Magor alır ve böylece çoğalırlar.[130]

Mucize Geyik Efsanesi, Macar etnogenezine ilişkin olarak tarihçiler tarafından çeşitli şekillerde yorumlanmıştır. Gyula Németh, Mucize Geyik Efsanesi'nde Hunor ve Magor karakterlerinin birlikte yer almasının Hun-Macar akrabalığının bir hatırası olduğundan kaynaklandığını düşünmektedir. Gombocz'a atıfta bulunarak, Bulgarların da Hunlara dâhil olduğunu belirtmektedir. Ona göre, Bulgar yönetici tabakası, Hun köken bilincini koruyarak geleneğini sürdürmüş ve bu gelenek kendileriyle birlikte Kafkasya'daki anayurtlarında yaşayan Macarlara da bu şekilde geçmiştir.[131] György Györffy, Kézai'nin metnini esas alarak efsanede geçen atalar, geyik kovalama, kadın kaçırma gibi motifleri sınıflandırmıştır.[132] Ona göre Hun tarihinin yazarı Hunların soyunu Hunor'dan, yahut Macarların soyunu Magor'dan getirmeyip Hun-Macarların soyunu sadece Hunor'dan getirmektedir.[133] Efsanenin diğer varyantlarını birbirleriyle karşılaştırarak, geyik kovalayan bir anne ile yırtıcı bir hayvanı kovalayan babanın birlikteliğinden bir kavmin türediğine dair totemistik bir köken efsanesi olduğunu var sayar.[134] Efsanede geçen karakterlerin (Magor, Hunor, Belar, Dula) adlarından ise Macarların Maetois-Kuban sahasındaki VI-IX. yüzyıl ilişkilerinin yansıtıldığı sonucuna varmıştır. Bu şekilde Hunor adını Onogurlara, Belar adını Bulgarlara, Dula adını ise Alanlara bağlamıştır. Fakat Kézai'de yer alan köken efsanesindeki unsurlar birden çok

---

[130] S. Kézai, 1901, s. 9-12.

[131] Gy. Németh, 1930, s. 217-218.

[132] Gy. Györffy, **Krónikáink és a magyar őstörténet-Régi kérdések - új válaszok**, Balassi Kiadó, Budapest, 1993, s. 11-12.

[133] Gy. Györffy, **a.g.e.**, s. 28.

[134] Gy. Györffy, **a.g.e.**, s. 38.

çağa, kavme ve kaynağa gidebileceğinden bu konuda kesin bir cevap almak da mümkün değildir.[135] Buna ilişkin olarak Gyula Moravcsik, Mucize Geyik efsanesinin Macarlarda kadim bir miras olmadığını, Jordanes'deki hikâyeden batıdaki Latince kaynaklara (Widukind, Sigebertus Gemblancensis vs.) geçtiğini ve buradan da Macar kroniklerine girdiğini belirtmektedir.[136]

Attila Mátéffy'ye göre efsanenin teşekkülü birçok aşamadan geçmiş olmalıydı. Bizans yazarları kendi antik Yunan efsanelerini IV-V. yüzyıl Hunlarının totemistik köken efsanesi üzerine inşa etmiştir, bu ise daha sonra IX-X. yüzyıl Macarlarının totemistik köken efsanesiyle karşılıklı etkileşime geçmiştir.[137] Moravcsik ise Prokopios'un ve Jordanes'in kaynağı olan Priskos'un, bu efsaneyi henüz yaşayan efsane olarak duymuş olabileceğinin altını çizer, fakat kaydederken Yunan mitoslarından da motifler kullanarak bunu tamamlamıştır. Ona göre dişi geyik yahut inek motifi de bunların arasındadır.[138] Moravcsik bu efsanede, Prokopios'un Kimmerler olarak andığı, Kimmer (Bosporos) Boğazı'nı aşan Hunlardan bahsedildiğini ifade etmektedir, çünkü Prokopios kendi çağının Hunları olarak Kutrigurları ve Utrigurları adlandırmaktadır.[139] Yani, Mucize Geyik Efsanesi, Karadeniz'in kuzeyindeki Hun, başka bir deyişle Ogur boylarıyla birlikte Bizans literatürüne girmiştir. Mátéffy'nin de belirttiği gibi V-VI. yüzyılda -Macarlar daha Kafkasya sahasında bile değilken- Macarlardan Bizans

[135] Gy. Györffy, **a.g.e**., s. 202 – 203.

[136] Gy. Moravcsik, "A csodaszarvas mondája a bizánci íróknál", **Egyetemes Philologiai Közlöny**, XXXVIII, 1914, s. 333.

[137] A. Mátéffy, "Az Árpád-ház szerepe a csodaszarvas-történetek európai elterjedésében", **Ethnographia**, 124(1), 2013, s. 21.

[138] Gy. Moravcsik, 1914, s. 287-288.

[139] Gy. Moravcsik, a.g.m., s. 291.

kaynaklarına geçmiş olabileceğini düşünmek anlamsızdır.[140] Mátéffy, Hun varyantına karşılık detay olarak sadece Macar efsanesindeki "szarvasünő" (dişi geyik) figürünü "Ana" olarak görüp bunu kendi (Macarların) köken efsaneleri olarak düşünmesine rağmen, Geyik Ana motifinin olduğu aslı Orta Asya Türklerine ait[141] bir Fars anlatısına da atıfta bulunur. Benzer totemistik köken efsanelerinin (Geyik Ana, Dişi Kurt, Doğan/Tuğrul gibi yırtıcı kuşlar) Türk kavimlerinde de sık karşılaşıldığının altını çizmektedir.[142] Bu yüzden Bizans yazarlarının muhafaza ettiği Hun varyantının motifleri muhtemelen yeniden yazılan bir metnin tahrifi olmalıydı. Başkarakter olarak göze çarpan dişi geyiğin/annenin Macarca *Ünő* (Eneth=Enéh) adı da Türkçe kökenlidir (inek).[143] Mátéffy, Maeotis bölgesinden Karpat Havzası'na göç eden Avarların sözlü gelenek rolünü de gündeme getirmiştir, fakat bu yazılı kaynaklarla desteklenemediğinden incelenmesi şimdilik mümkün değildir.[144]

Bu efsanenin, Jordanes'i temel alan batıdaki diğer varyantlarda geçmeyen, ancak Kézai'nin çalışmasında ve diğer Macar kroniklerinin metinlerinde yer alan Hunor, Magor, Dula ve Belar kişi adları, etnogenez tespiti açısından önemli bilgiler sunmaktadır. Jenő Szűcs, Mucize Geyik efsanesini Macarların köken efsanesi olarak yorumlamaktadır, efsanenin içerisindeki birçok motifi birbirinden ayırmış ve üç

[140] A. Mátéffy, 2013, s. 28-29; ayrıca bkz. 172. dipnot.

[141] B. Gül, "Doğu Karadeniz'de ve Kırgızistan'da Anlatılan 'Geyik Ana' Efsanesi Üzerine Bir Deneme", **Millî Folklor**, 10(40), 1998, s. 41-47.

[142] A. Mátéffy, 2013, s. 32-35.

[143] L. Ligeti, 1986a, s. 280; Rehber hayvanın inek mi geyik mi olduğu da tartışmalıdır. Julian Baldick bunu "dişi geyik ya da inek" olarak verir. Bkz. J. Baldick, **Hayvan ve Şaman. Orta Asya'nın Antik Dinleri**, Çev. Nevin Şahin, Hil Yayın, 2010, s. 16.

[144] A. Mátéffy, 2013, s. 21, 124. dipnot.

motifini ele almıştır. Bunlar karakterlerin adları (anne, iki kardeş), geyik ve iki kardeşin bağlantısı, ayrıca kadın kaçırmadır.[145] Geyik kovalama ve iki kardeş motifinin yaygın bir motif olduğunu belirtmektedir.[146] Ona göre efsanedeki kardeşlerden Magor'un adı, etnik bir adın kişileştirilmiş hâli, diğer bir ifadeyle heros eponimdir. "*Buna karşılık Hunor adının ardında ise Hun değil, muhtemelen Onogur adı*" vardır.[147] Gyula Németh'in yaklaşımına da atıfta bulunarak VI., VII. ve VIII. yüzyıllarda Bizans kaynaklarında geçen Onogurların, Onogur adını taşıyan Macarlar olduğunu ifade etmektedir.[148] Szűcs'ün efsanenin ardında bu Onogur adını taşıyan Macarların olduğuna dair görüşü, Macarların atalarının bir etnos olarak bu tarihlerde ortaya çıkışı bizce ihtimal dışı olduğundan, ayrıca Onogur adının bu tarihlerde Macarlar ile ilgisi olmadığından mümkün değildir. Bunu III. bölümde detaylandıracağız. Szűcs, efsanede yer alan Belar adının ardında V-VII. yüzyıl Bulgarlarının olduğunu düşünmektedir. Alan Kralı Dula motifinde ise, Kafkasya sahasındaki İranî kökenli Alanlarla olan bir bağlantının hatırasını görmektedir. Çok eşlilik motifinin ise Hazar Kağanı'nın çok eşliliğini koruyan bir hatıra olduğunu belirtir, zira VII. yüzyıldan sonra bu efsanenin tüm unsurlarını birleştirecek siyasî çevre Hazar Kağanlığıdır ve Onogurları, Bulgarları, Alanları ve hatta Macarların atalarını da Kağanlık içerisinde birleştirmiştir.[149] Gyula Kristó, XIII. yüzyılın sonunda Simon Kézai tarafından kaleme alınan Mucize Geyik

[145] J. Szűcs, **A magyar nemzeti tudat kialakulása**, JATE/Osiris, Budapest, 1997, s. 118.

[146] J. Szűcs, **a.g.e**., s. 119.

[147] J. Szűcs, **a.g.e**., s. 119.

[148] Gy. Németh, 1930, s. 125.

[149] J. Szűcs, 1997, s. 120.

Efsanesi'ni Macarların köken efsanesi olarak değerlendirmiştir.[150] Ona göre Macarlar Hunor ve Magor'dan gelirler, başka bir deyişle "*Başkurdistan'dan güneye göç eden Fin Ugor kökenli Macarların ataları ile Hazar Kağanlığı'ndan ayrılan Türk dilli Onogurların batıya yönelmesiyle oluşan birliktelikten*" teşekkül etmişlerdir.[151] Kristó bu efsaneyi, 830 yılından sonraki etnik durum olarak yorumlamaktadır, Macarları oluşturacak olan bu iki büyük kolun birleşmesi bu dönemde başlamıştı. Yani, Başkurdistan'dan ve Hazar Kağanlığı topraklarından gelen iki farklı etnik grubun (Fin Ugor ve Onogur) birleşmesiyle açıklayarak bu efsaneyi daha anlaşılır bir çözümle Macarların etnogenezine bağlamıştır.[152] Szűcs ile karşılaştırıldığında Kristó, efsaneden çıkardığı sonuçla Macarların etnogenez sürecini daha geç bir tarihe yerleştirmiştir. Szűcs bu durumu 463'te gerçekleşen göç dalgalarıyla alakalı Priskos gibi kaynaklarla değerlendirirken, Kristó 860 yılına ilişkin kaynaklardaki kavim adlarıyla (örn. Onogur-Ungri) değerlendirmiştir.

János Harmatta, efsaneyi IX. yüzyıla tarihlendirmiştir. Ona göre Saltovo-Mayaki kültürünün halkı olan, Donetsk civarında yaşayan Bulgarlar ve Alanlar, 815 dolaylarında Hazarlara isyan edip 820 dolaylarında Kabar adı altında Macarlara katılmıştır. Macar kronikleri ise bu iki etnik grubun Macarlara katılmasının hatırasını muhafaza etmektedir. Yani Belar ve Dula adlarının ardında Macarlara katılan

---

[150] Gy. Kristó, "Ősi epikánk és az Árpád-kori íráshagyomány", **Ethnographia**, 81, 1970, s. 13-16.

[151] Gy. Kristó, **Levédiától Szent István államáig. Elvek és utak sor**, Magvető Kiadó, Budapest, 1980, s. 77.

[152] Gy. Kristó, **a.g.e.**, s. 75-78.

Kabarların – kendisi tarafından varsayılan – iki unsuru; Bulgarlar ve Alanlar vardır. R tipi Türkçe sözcüklerin ve İranice sözcüklerin kaynağı olarak da Kabarları görür.[153]

Bütün bunlardan Macarların kendi kavim adları ve kendi köken efsanelerinin ne zaman ortaya çıktığı konusunu belirlemek doğal olarak imkansız görünüyor. Literatür incelendiğinde de aynı sorunlarla karşılaşıyoruz. Fakat şunu söyleyebiliriz ki, Macarların oluşumu tarihsel açıdan uzun bir dönemi kapsayarak farklı etnik unsurları içine dâhil ederek şekillenmiştir. X. yüzyıla ait Ceyhanî geleneğinde Macar kavim adı, yurt tutuş öncesi durumu yansıtmaktadır. Bizans İmparatoru Konstantinos'un eserinde Hazar Kağanlığı'na yakın yaşayan Türk (Macar) etnosu IX. yüzyılda vardı ve bunların kendilerine ait siyasî bir teşkilatları da vardı. Efsaneye bakıldığında ise, karakterlerin adları yine uzun zaman içerisinde teşekkül etmiştir ve Hazar Kağanlığı topraklarında yaşayan kavimlerin bu efsanenin şekillenmesinde önemli bir rolü vardır.

[153] J. Harmatta, "A magyarság őstörténete", **Magyar Tudomány**, XCVII. kötet - Új folyam, XXXV(3), 1990, s.253.

II. BÖLÜM

1. ARKEOLOJİK ARAŞTIRMALAR

1.1. SALTOVO-MAYAKİ KÜLTÜRÜ

Macaristan'da yazılı kaynaklara dayalı arkeolojik araştırmalar, yurt tutuş öncesi Macarlarının yaşadığı bölgeler olarak tanımlanabilecek Don Nehri ve Aşağı Tuna Havzası arasındaki bozkır bölgesinde Macarların maddî mirasını aramaya başlamıştır. XX. yüzyılın ilk yarısında IX. yüzyıl Macarlarının arkeolojik izlerini ortaya çıkarmaya çalışan ilk kişi Nándor Fettich olmuştur.[154] Fettich, Levedia Macarlarının maddî kültürünün Saltovo'da olduğunu düşünüyordu. Don-Donetsk bölgesinde bulunan, "Saltovo-Mayaki Kültürü" olarak anılan arkeolojik kültür, Macar ana tarihi araştırmalarında bu nedenle büyük bir öneme sahiptir.[155] Bu kültür literatürde Hazar Kağanlığı topraklarının arkeolojik sit alanlarının tamamını ifade eder.[156] Macarlar açısından bakıldığında bu kültür çevresinin onları ne ölçüde etkilediği, hangi arkeolojik analojilerinin tespit edileceği ya da Hazar etkisinin rolü nasıl değerlendirilebileceği gibi

[154] N. Fettich, "A levédiai magyarság a régészet megvilágításában", **Századok**, 67(9-10), 1933, s. 369-399.

[155] I. Fodor, 1975, s. 174.

[156] A. A. Türk, "A magyar őstörténet és a szaltovói régészeti kultúrkör", **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, SZTE-BTK Történettudományi Doktori Iskola, Medievisztika Program, Szeged, 2011, s. 9.

birden çok soruyla karşılaşmaktayız.[157] Bu kültüre adını veren Voronej yakınlarındaki Mayatskoye, 1890 yılında kazılmıştır.[158] Diğer ad veren sit alanı Harkiv'in kuzey doğusunda Donetsk civarında bulunan Saltiv (Saltovo) kentinde yer almaktadır.[159] Saltovo'daki sit alanlarının sayısının artmasıyla eş zamanlı olarak Saltovo Kültürü'nün taşıyıcılarının tek tip olarak kabul edilemeyeceği anlaşılmış ve burada iki grup belirlenmiştir. Bunlardan biri kabin mezarlarıyla, kısmen toprağa gömülü evleri ve "uzun kafalı" (dolikosefal) europid insan tipiyle karakterize edilirken diğer grup çukur mezarlarıyla, yurt biçimi evleriyle ve "kısa kafalı" (brakisefal) insan tipi ile karakterize edilir. İlki Alanlarla, ikincisi Onogur Bulgarlarıyla ilişkilendirilmiştir.[160]

Fettich'e göre, Hazarların zayıflamasıyla birlikte bu bölge 830'dan sonra Macarların eline geçmiştir ve tam da bu dönemde Macarlara özgü maden işçiliği görülmeye başlanmıştır. 862'den sonra Macar maden işçiliğinin, Hazar sanatından tamamen farklılaştığını ve bu malzemelerin Karpat Havzası'ndaki mezarlıklarda da toplu halde gömüldüğünü keşfetmiştir.[161] Fettich, X. yüzyıl Macarlarının maden işçiliğine ait "kese levhalı çevre (tarsolylemezes kör)" denilen kültür çevresinin görülmeye başlandığı yeri Dinyeper'in batısında bulunan bölgeye yerleştirmiştir. Ona

---

[157] A. A. Türk, "A szaltovói kultúrkör és a magyar őstörténet régészeti kutatása", In: **Középkortörténeti tanulmányok 6**, A VI. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2009. június 4-5.) előadásai. Szerk. G. Tóth Péter–Szabó Pál. Szeged, 2010, s. 261-301.

[158] A. A. Türk, a.g.m., s. 264.

[159] A. A.Türk, a.g.m., s. 264; A. Bartha, **A IX–X. századi magyar társadalom**, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968, s. 24.

[160] I. Fodor, 1975, s. 177–179; A. A. Türk, 2010, s. 268.

[161] N. Fettich, 1933, s. 373-376.

göre Saltovo'daki mezarlık ve çevresi Macarlara katılan Kabarlarla da ilişkilendirilebilir.[162]

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Macarların eski yaşam tarzıyla alakalı tartışmalarla bağlantılı olarak VIII-IX. yüzyıllara tarihlendirilen ve Doğu Avrupa bozkırlarında yer alan Saltovo-Mayaki Kültürü, araştırmacıların gündemine tekrar oturmuştur. Antal Bartha, 1968 yılında yayımlanan kitabında ve daha sonraki birçok çalışmasında bu kültür çevresine ait nüfusun yerleşik yaşam tarzını ve kültürlerinin Macarlarla olan bağlantılarına dikkat çekmiştir. Macarların yaşam tarzı üzerinde büyük etkisi olan Hazar Kağanlığı'ndaki yarı göçebe iktisadî yaşamın teşekkülünü ayrıntılı olarak sunmuştur.[163] Bu kültür çevresinde, kazılardan çıkarılan hayvan kemiklerinden ve tahıl tohumlarından yola çıkarak ilkbahardan sonbahara kadar hayvan otlatan, sabanlı tarım ve bağcılıkla ilgilenen, kışın ise mahsullerini tüketen yarı göçebe bir nüfusun yaşadığını vurgulamaktadır.[164] "*Saltovo-Mayaki nüfusuna ilişkin veriler, at yetiştiriciliğine ilişkin ifadelerimizin niçin düşük olduğuna ışık tutarken, sığır ve koyun yetiştiriciliğini gösteren ifadelerimizin Bulgar-Türkçesi ödünç sözcüklerle önemli ölçüde zenginleştirildiğine ışık tutmaktadır*."[165] Ona göre, çağdaş vakanüvisleri hayrete düşüren Macarların silah teçhizatı, savaşçı tabakanın at koşum takımları Saltovo'dan kaynaklanıyordu ve buradaki atölyelerde yapılmışlardı.[166] Bartha, yazılı kaynaklara ve

[162] N. Fettich, a.g.m., s. 374.

[163] A. Bartha, 1968, s. 24-26, 33-34.

[164] A. Bartha, "Gazdaságtörténet és szavak", **Magyar Nyelv**, 65(1), 1969, s. 15-19.

[165] A. Bartha, a.g.m., s. 20.

[166] A. Bartha, "Társadalom és gazdaság a magyar őstörténetben", **Magyar őstörténeti tanulmányok,** Szerk.: Antal Bartha, Károly Czeglédy, András Róna-Tas, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977, s. 42-43.

Macar diline yansıyan Bulgar ve Hazar ilişkilerinin maddî tezahürünü Saltovo-Mayaki kültüründe aramıştır ve sonraki araştırmacıların dikkatini bu yöne çevirmiştir.

Bartha ile aynı dönemde, Fettich'in izinden gelen araştırmacılar, birçok problemi de ortaya çıkarmışlardır. 1950'li yıllarda yapılan araştırmalarda Saltovo-Mayaki Kültürü'ne ait buluntuların Macarlar ile yanlışlıkla ilişkilendirildiği düşünülmüştür. Çağdaş Sovyet araştırmacıları bu kültürün birçok varyantını birbirinden ayırmıştır, bunun yanı sıra birbirinden farklı gömme geleneğini temsil eden en az üç etnik grup belirlenmiştir. Saltovo bölgesine yayılan etnik açıdan Alan nüfusu ile ilişkilendirilen en kuzeydeki varyantın Macarlar tarafından yok edilmiş olabileceği öne sürülmüştür, zira katakomplarda (yer altı mezarları) IX. yüzyılın yirmili yıllarından daha sonrasına ait herhangi bir sikke bulunamamıştır.[167] István Erdélyi ve Lev Gumilëv, bu kültürün bölgesel olarak geniş bir alana yayılması, birçok varyantının olması, çeşitli gömme geleneklerine sahip olması gibi sebeplerden ötürü Svetlana Pletnyova'nın, kültür sahipleri arasında yalnızca Bulgar Türk kökenli bir nüfusun olduğuna dair düşüncesini reddetmişlerdir. Zira bu bölgede yalnızca Bulgarlar değil, Avarlar, Hazarlar, Macarlar, Alanlar, Kırım Gotları gibi kavimler de yaşamıştır. Bunların her biri benzer çanak çömlek tiplerine sahip olsalar da birbirlerinden farklıdırlar.[168] Erdélyi, Nizhnelomovsky bölgesinde (Ru: Нижнело́мовский райо́н) yer alan Tankayevka köyündeki X-XI. yüzyıla tarihlenen mezarlığı Kama Fin-Ugorlarının ve yerleşik Bulgar Türk nüfusunun mezarlığı olarak değerlendirmiştir. Kısmî (sadece kafa tası) atlı mezarlarının, kese levhâlârının, gümüş kakma süslü kemerlerinin ve at koşum takımlarının bulunduğu bu alan, yurt tutuş dönemi Macarlarının buluntularıyla bağlantıya işaret etmektedir.

[167] I. Erdélyi, L. N. Gumiljev, "A nomád világ egysége és sokrétűsége", **Archaeológiai Értesítő**, 96, 1969, s. 58-59.

[168] I. Erdélyi, L. N. Gumiljev, a.g.m., s. 58

Fettich'in, sadece IX. yüzyıl Macarlarına ait olarak tanımladığı Vorobyevo'daki atlı mezarların dışında, Erdélyi de Macarların olarak kabul edilebilecek örneğin Dinyeper'in kuzey batı dirseğindeki Volosen'de birkaç mezar göstermiştir. 1977'ye kadar Saltovo-Mayaki kültür bölgesinde kese levhası yahut kısmî atla birlikte gömülen mezar bulunamamıştı. István Erdélyi, bu yüzden Fettich'in bu dönemki görüşünün aksine, Saltovo-Mayaki kültürünün eski Macarlarınkiyle aynı olmadığını belirtmektedir.[169] Öte yandan, İdil Volgograd bölgesindeki ve bunun güneyindeki kısımda Peçenek mezarlarının yanı sıra Macar mezarlarını da göstermiştir. Fakat genelde Macarların olarak düşünülen (Galiçya) Krilos'taki mezar buluntularıyla bağlantılı olarak bunların höyük mezarlardan çıkarılmaları nedeniyle Peçenek kökenleri konusuna dikkat çekmektedir.[170] Höyük mezarların yaygınlığı konusunda Attila Türk'ün yaptığı son araştırma da Erdélyi'nin bu görüşünü destekler niteliktedir.[171]

István Fodor, Macarların DAI'de bahsedilen yurdu Levedia'yı Saltovo-Mayaki kültür sahasında bulunan Don-Donetsk-Azak bölgesindeki Hazar topraklarına yerleştirmiştir, bunu ise Macarların 200-300 yıllık Hazar Kağanlığı'nda yaşamalarına ilişkin dil tarihiyle karışık bir argümanla yapmıştır.[172] IX. yüzyılın ortasında ise, yani 840-850 dolaylarında, Macarların Dinyeper'in batısındaki Etelköz'e göç ettiklerini ifade eder.[173] Bu sırada her ne kadar kendi argümanında Karpat Havzası'ndaki el yapımı

[169] I. Erdélyi, "Az ősmagyarság régészeti emlékei Kelet-Európában", **Magyar őstörténeti tanulmányok**, Szerk.: Antal Bartha-Károly Czeglédy-András Róna-Tas, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977, s. 72-74.

[170] I. Erdélyi, a.g.m., s. 75-76.

[171] A. A. Türk, 2011, s. 160-172.

[172] I. Fodor, 1975, s. 174.

[173] I. Fodor, **a.g.e.**, s. 194.

çanak çömleklerin Saltovo'daki analojilerine ek olarak Árpád Macarlarının Saltovo'dakilere benzer yaşam tarzını doğrulayan Çuvaşça ödünç sözcüklere atıfta bulunsa da, Hazar-Macar ilişkilerinin yegâne yazılı kaynağı olan DAI'deki üç yıllık kısa zaman diliminin arkeolojik nedenlerden ötürü kabul edilmeyeceğini ifade eder, ona göre bu yaklaşık bir asır sürmüştür ve imparatorun malumatı "sadece bir olaydan" bahsetmektedir.[174] Fodor, daha sonraki çalışmalarının pek çoğunda Hazar-Macar ilişkilerinin derinliğinden, yani uzun sürdüğünden yana kararlı bir tutum sergilemiştir. Ona göre Macarlar, Saltovo-Mayaki kültürünün kuzey ve güney gruplarıyla da temasa geçmişlerdir. Güneyden yerleşik bir yaşam tarzına ilerleyen yarı göçebelik unsurlarını alırken, kuzeyden yerleşik, tarımcı yaşam tarzının unsurlarını almışlardır.[175] X-XI. yüzyıl sıradan Macar halkının maddî kültürünü de Saltovo-Mayaki kültürünün doğrudan devamı olarak tanımlamıştır, bunun dışında Árpád Çağı'nın en önemli kap tiplerinden biri olan toprak çömleği ve erken Macar köylerinin dağınık yerleşim yapısını da belirlemiştir.[176] Don-Donetsk bölgesinde gerçekleşen VIII-IX. yüzyıl yerleşimlerine Macarların da katıldığını düşünmektedir, bunun en önemli kanıtı – ona göre – birçoğu VII-IX. yüzyıllarda Macarcaya geçen Çuvaşça ve Hazar diline ait sözcüklerdir.[177]

---

[174] I. Fodor, "A magyar-bolgár-török kapcsolatok történeti hátteréről", **Bolgár Tanulmányok III**, Szerk. Dankó Imre, A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei, Debrecen, 1980, s. 29.

[175] I. Fodor, a.g.m., s. 30.

[176] I. Fodor, "Bulgár-török jövevényszavaink és a régészet", **Magyar őstörténeti tanulmányok**, Szerk.: Antal Bartha, Károly Czeglédy, András Róna-Tas, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977, s. 107.

[177] I. Fodor, 1992, s. 108; I. Fodor, 1980, s. 31.

Fodor, VIII-IX. yüzyılda Don-Donetsk sahasındaki otlak bozkırda gerçekleşen yerleşim süreci sırasında yerleşik yaşam tarzını benimseyip çiftçiye dönüşen nüfusun Macar olduğunu düşünmektedir.[178] Kesin olmayacak şekilde bir yere ve zamana bağladığı Türkçe ödünç sözcüklerin yanı sıra, X-XI. yüzyıl Macarlarında baskın olarak görülen kap türüne, yani toprak çömlek analojilerine de büyük önem vermiştir. Fakat bunun Saltovo-Mayaki kültüründeki varlığı, Macarların oradaki varlığına dair tatmin edici bir kanıt değildir. Zira 1998 yılında yapılan bir çalışmaya göre, bu kap türü tipik olarak Macarların yaşadığı ve yurt tutuştan sonraki en eski yerleşim yeri olarak kabul edilen Karpat Havzası'nda yoktur:

"*Macarların yurt tutuş devrinden kalma mezarların bilindiği, X. yüzyıl Macarlarının ikamet ettiği Yukarı Tisa Havzası'nda bu toprak çömleğin sayısı inanılmaz ölçüde azdır, Bodrogköz'de ise hiç yoktur*."[179]

Bununla birlikte aynı çalışma, araştırmacıların dikkatini farklı bir yöne çevirmiştir: "*Eğer erken Macarların kalıntılarının analojilerini arayacaksak ipler bizi ya orman bozkırlarına ya da… Kafkasya sahasına götürür*".[180] Csanád Bálint, 1975 yılında X. yüzyıl Macarlarının arkeolojik buluntuları ile Saltovo-Mayaki kültürünün çelişkili bağlantılarına dikkat çekmektedir.[181] X. yüzyıl Macarlarının buluntularının Saltovo'daki analojileri olarak delinmiş bronz diskleri, silahlık kemerleri ve toprak

[178] I. Fodor, 1992, s. 106-111.

[179] L. Révész, "Szempontok a honfoglalás kori leletanyag időrendjének meghatározásához a keleti párhuzamok alapján", **A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve: Studia Archaeologica IV**, Szeged, 1998, s. 528.

[180] L. Révész, a.g.m., s. 528.

[181] Cs. Bálint, "A szaltovó-majaki kultúra avar és magyar kapcsolatairól", **Archaeológiai Értesítő**, 102, 1975, s. 55.

kapları göstermiştir. Öte yandan silahların rütbeye işaret eden rollerine karşın bunların birbirleriyle benzerliklerinin az olduğunu ve birçok başka eşyanın ise tek bir tipi olmayıp köklü farklılıklar gösterdiğini vurgulamaktadır. Macarların kıvrık tabanlı üzengileri, Saltovo'daki düz tabanlı üzengilerin aksine bozkır göçebelerinin geleneklerine göre tasarlanmıştır. Karadeniz kıyısındaki buluntularda üçgen ok uçları karakteristik iken Macarlar düz, yaprak biçiminde ok uçlarını kullanmışlardır. Macarların süslü eyerleri ise Saltovo-Mayaki kültüründe bilinmemektedir. Ona göre Macarların teçhizatları Saltovo-Mayaki kültüründen ziyade, genel olarak X-XII. yüzyıl Güney Rusya'daki göçebe kavimlerin teçhizatlarına daha yakın durmaktadır. Diğer bir fark ise, Macarlar atlarını kısmen (sadece at kafası) gömerken, Don Nehri kıyısında atın tamamı gömülmektedir. Bálint, bunların dışında Macarların hayvancılık ve tarımla alakalı Türkçe ödünç sözcüklerinin Saltovo-Mayaki kültür dairesinde yaşayan nüfusla farazi bağlantısına da değinmektedir. Fakat Fodor'un aksine, bu bağlantıyı Macarların yüzlerce yıllık Karadeniz-Kafkasya sahasında yaşamalarıyla değil, Maeotis anayurdu geleneğiyle birlikte Macarlara katılan Çuvaş tipi dilde konuşan gruplarla (Onogur/Kabar) açıklamıştır. Ona göre Árpád Macarlarının arkeolojik mirası (kese plakası, kemer ve elbise süsleri, at koşum takımları, kısmî at gömme, ölü maskesi) Karadeniz bölgesinden ziyade, orman bozkır kuşağıyla uyum göstermektedir. Yani Macarların IX. yüzyıldaki ataları orman bozkırlarında yaşamışlardır, güneyde kalan Karadeniz sahasındaki bölgeyi ise sadece siyasî açıdan kontrol altında tutmuşlardı.[182] 1980 yılında Károly Mesterházy, yurt tutuş çağı buluntularının doğu analojileri araştırılırken araştırmaların yalnızca orta ve yönetici tabakayla sınırlandırıldığına, sıradan halkın atalarının aranmadığına dikkat çekmiştir.[183] Árpád çağı Macarlarının

[182] Cs. Bálint, a.g.m., s. 52-61.

[183] K. Mesterházy, **Nemzetségi szervezet és az osztályviszonyok kialakulása a honfoglaló magyarságnál**, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980, s. 45.

çoğunluğunu oluşturan sıradan halkın atalarının yaşadıkları yerlere öncelik verilmesini vurgulayarak önemli bir meseleye işaret etmiştir. Béla Szőke, kesin konum vermeksizin sıradan halka ait bazı takı türlerinin Doğu Avrupa'daki analojilerini göstermiş ve Mesterházy de araştırmacıların dikkatini Poltova ile Çernigov sahasına çekmiştir. Bu bölge Kiev'in doğusunda, Desna Nehri'nin güneyinde ve Saltovo-Mayaki kültür bölgesinin dışında yer alan kuzeydeki orman bozkırında yer almaktadır. Buradaki birçok mezarlığın buluntuları Macarların buluntularıyla aynıdır. Daha doğudaki Oka Nehri boyundaki Ryazan'da ve Vladimir'de de benzer buluntular ortaya çıkarılmıştır.[184] Bunun dışında Mesterházy, Macaristan'daki sıradan halka ait buluntuların aksine, bu incelenen Doğu Avrupa bölgesindeki mezarların höyük biçiminde olduğu, kremasyon mezarlarının sık olduğu ve buluntuların bileşenlerinin de farklılıklar gösterip zamanının ise belirsiz olduğu gibi konuların altını çizer. Kiev'in doğusundaki bölgede X. yüzyıl Macarlarının yönetici tabakasına işaret eden buluntuların da bulunduğunu, sıradan halkın maddî kültürünün de bu yüzden bu sahada arandığını vurgulamıştır.[185]

Saltovo-Mayaki kültürüyle ilgili Sovyet araştırmacılarının 1950li yıllardan itibaren başlattıkları arkeolojik çalışmalar, Macaristan'da büyük bir beklentiyle karşılansa da, bu bölgede Macarların atalarının mezarları beklenen sayıda ortaya çıkarılamamıştır, bir ya da iki mezar Macarlarla ilişkilendirilebilmiştir. Macarların atalarının Saltovo'da olduğunu düşünen István Fodor, yurt tutuş öncesi Macarlarının izlerini araştıran arkeologların yaşadıkları sorunları 1994 yılında şu şekilde izah etmiştir: "*Macarların büyük ölçekli doğu analojileri niçin tek bir resimde bir araya gelmiyor? ... fatihlerimizin ikamet yerleri ve istirahat için çekildikleri yerler niçin inatla*

[184] K. Mesterházy, **a.g.e.**, s. 47.

[185] K. Mesterházy, **a.g.e**., s. 47-48.

gizlenmeye devam ediyor?"[186] Csanád Bálint de bu sorunları şu şekilde değerlendirmiştir: "*Doğu Avrupa'da kesinlikle Macarlara ait diyebileceğimiz buluntuların olmayışı, bizi doğrudan etkilemektedir. Macarlarla her hâlükarda ilişkisi olabilecek IX. yüzyıl Doğu Avrupa bozkırında niçin en fazla bir iki bulgu ve bir iki mezar çıktığı sorusu karşısında ne yapacağımızı bilemez haldeyiz*".[187] İşte tam da bu soru üzerine Revész "*Eğer erken Macarların kalıntılarının analojilerini arayacaksak ipler bizi ya orman bozkırlarına ya da… Kafkasya sahasına götürür*." tespitini yaparak araştırmacıların dikkatini orman bozkırına çekmiştir.[188] Yani Fettich'in IX. yüzyıl Macarlarının saptanmasına ilişkin çalışmalarından beri odaklanılan Saltovo-Mayaki kültürünün rolü sorgulanmaya başlamıştır. Sonuç olarak yukarıda da gördüğümüz gibi Saltovo-Mayaki kültür çevresinde Macarların atalarıyla ilişkilendirilebilecek mezarların olmadığı görülmüş ve Fettich'in görüşleri reddedilmiştir.[189] Fakat bu araştırmalar olası iki çözümün ana hatlarını ortaya çıkarmıştır.

István Bóna, Karpat Havzası'na yerleşen doğulu atlı göçebe kavimlerin (Peçenek, Kuman, Avar) arkeolojik sonuçlarını da hesaba katarak 1979 yılında, Macarlarla da ilgili olarak Karpatlara göç eden bozkır kavimlerinin yeni çevrelerinde eski kültürlerini koruyamadıkları ve farklılaştıkları sonucuna varmıştır.[190] Csanád Bálint

---

[186] I. Fodor, "Leletek Magna Hungariától Etelközig", **Honfoglalás és régészet**, Szerk.: György Györffy, Kovács László, Balassi Kiadó, Budapest, 1994, s. 48.

[187] Cs. Bálint, "A kora középkori kelet-európai steppe régészete és a 9–10. századi magyarok", **Magyar Tudomány**, CIII. kötet —Új folyam, XLI(8), 1996, s. 943.

[188] L. Révész, 1998, 526, 528.

[189] Cs. Bálint, 1996, s. 946.

[190] I. Bóna, "Régészetünk és Kelet-Európa", **MTA Filozófiai és Történettudományok Osztályának Közleményei**, 28, 1979, s. 45-46.

ise 1996 yılında Doğu Avrupa'da Macarlara ilişkin herhangi bir malzeme bulunamamasından yola çıkarak, X. yüzyıl Macarlarının maddî mirasının IX. yüzyıl Doğu Avrupalılarının bir devamı olmadığı sonucuna varmıştır, dahası mezar buluntularının olmayışı da ona göre Karpatların doğusunda *yeterince araştırma yapılmaması* yüzünden değildir.[191] Bálint, arkeolojik kültürün etnospesifik değil, "alana bağlı bir kültür" olduğunu özellikle vurgulamaktadır. Karpat Havzası'na göç eden Macarların arkeolojik kültürü, bu bölgeye geldikleri için değişmiştir, Macarların atalarının arkeolojik izleri de bu yüzden tam olarak belirlenememektedir.[192] Benzer olarak István Fodor da yurt tutan Macarların atalarının "gizemli oluşunu" kültürlerinin geç oluşmasıyla açıklamıştır. Ona göre bu kültürün oluşması Karpatların fethinden önce Hazarların etkisiyle kurulan Macar iktidarıyla, yani siyasî birliğin teşekkül etmesiyle yakından ilişkilidir. Fettich'in yaklaşımının aksine, yönetici bir sınıfa duyulan ihtiyaç, maden atölyelerinin kurulması ve müteakip yıllarda yapılan akınların bol ganimeti Karpat Havzası'nda bilinen, zengin ve talepkâr sanatın oluşmasıyla neticelenmiştir. Bu da bulguların farklılık göstermesine sebep olmaktadır.[193]

1.2. SUBOTTSİ (СУБОТЦІ) KÜLTÜRÜ

1990-2005 yılları arasında Rus-Macar bilimsel işbirliği faaliyetlerinin rejim değişikliğinden ötürü sekteye uğraması, Macarların eski Sovyetler Birliği coğrafyasında

[191] Cs. Bálint, 1996, s. 943-944.

[192] Cs. Bálint, a.g.m., s. 946-947.

[193] I. Fodor, 1994, s. 51.

yer alan atalarının izlerini araştırma olanağından mahrum bırakmıştır.[194] Ancak 2005'ten sonra Rusya'daki araştırmaların yeniden canlanmasıyla arkeolojik çalışmalar yeni bir dönüm noktasına ulaşmıştır. 1983 yılında Dinyeper ve Bug arasındaki Ingul Nehri yakınlarında ortaya çıkarılan ve bu dönemde Sovyet arkeologların IX. yüzyıl Macarlarına ait mezarlar olarak değerlendirdiği birkaç mezar bu çalışmalar için önemli bir başlangıç noktası olmuştur.[195] Birkaç benzer sit alanının keşfedilmesiyle de (Subottsi, Katerinovka, Korobchyne) bu bölge artık "Subottsi horizonu" olarak adlandırılmış ve IX. yüzyıl Macarlarının buluntu çevresi olarak belirlenmiştir.[196] Macar arkeolog Attila Türk, Rus ve Ukraynalı arkeologların son verileriyle birlikte 2011 yılında yazdığı doktora tezinde, Macarların Doğu Avrupa'da asırlar boyunca yaşamalarının arkeolojik deliller nedeniyle reddedileceğini ifade etmektedir. Ona göre Macarlar İdil bölgesinden ancak IX. yüzyılın ortasına doğru ayrılmışlardır ve yeni yurtlarını Dinyeper'in orta kesimlerinde kurmuşlardır. Saltovo'daki "sözde paralel bulguların" Karpat Havzası'ndaki X. yüzyıl buluntuları arasında olmadığını, ayrıca doğuda Dinyeper boyunda da bulunamadığını vurgulamaktadır. X. yüzyıl Karpat Havzası buluntularıyla benzerlik gösteren Subottsi horizonunun 2010'lu yılların başında üçe katlanan sit alanlarından çıkarılan buluntular, tarihî Başkurdistan bölgesindeki mezarlarla daha yakın bir ilişki içerisindedir.[197] Daha açık bir ifadeyle, Subottsi

---

[194] A. A. Türk, "A korai magyar történelem régészeti kutatása napjainkban: Perspektívák és teendők", **Magyar Őstörténet Tudomány és hagyományőrzés**, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2014, s. 19.

[195] N. M. Bokij, Sz. A. Pletnyova, "Nomád harcos család 10. századi sírjai az ingul folyó völgyében", Çev. István Erdélyi, **Archaeologiai Értesitő**, 116(1-2), 1989, s. 86-97.

[196] A. A. Türk, 2014, s. 21.

[197] A. A. Türk, 2011, s. 14.

horizonundaki mezar buluntuları ölü maskesi, süslü gümüş kemerler, gümüş kupalar ve metal eşyalar, ayrıca ölünün bacak kısmına doğru yerleştirilen at kafatasları, yani kısmî atlı mezarlar şeklinde sınıflandırılmıştır. Bunlar Saltovo-Mayaki'den ziyade İdil-Güney Urallar bölgesinin VIII-IX. yüzyıl arkeolojik buluntularıyla daha fazla benzerlik göstermektedir.[198] Attila Türk bununla ilgili tarihsel sonuçlara da varmıştır. Doğu Avrupa'da bugün bilinen VIII-IX. yüzyıl arkeolojik buluntuları ile yazılı kaynakları karşılaştırarak Don-Donetsk sahasındaki Saltovo-Mayaki kültürünün yoğun yerleşim ağlarının DAI'deki Levedia ile özdeşleştirilemeyeceğini tespit etmiştir. Söz konusu Subottsi horizonunun daha ziyade DAI'deki Etelköz ile özdeşleştirilebileceğini düşünmektedir. Radyokarbon yöntemiyle IX. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Subottsi tipi bulguların kuzey Slav bölgeleriyle kurulan yakın ilişkileri yansıttığını, ayrıca İslam kaynaklarının IX. yüzyıl Macarlarına dair tasvirleriyle de uyumlu olduğunu ifade etmektedir.[199] Ona göre Macarların ataları Güney Urallar-İdil sahasından güney batıya doğru hareket ettiyse, bu göç hareketi ancak IX. yüzyılın ilk çeyreğine yerleştirilebilir. Ayrıca Doğu Avrupa'daki VIII-IX. yüzyıl arkeolojik buluntularda Macarlarla ilgili olabilecek herhangi bir bulgunun olmadığına ve bunun da Levedia özdeşliği için yeterli kanıt olmadığına dikkat çekmektedir.[200] Zira daha önceki araştırmalarda Levedia'nın yerleştirildiği Don–Seversky Donetsk bölgesinde VI-VIII. yüzyıllar arasında Ural bölgesinden bu bölgeye gerçekleşen bir göçün izine rastlanamamıştır. Yine önceki araştırmalarda Hazar Kağanlığı'nın ve bu bağlamda Hazarlarla etkileşime geçen Levedialı Macarların izleri olarak yorumlanan VIII-X. yüzyıl Saltovo-Mayaki arkeolojik kültürü, hem Subottsi (DAI'deki Etelköz) buluntuları ile hem de yurt tutuş

[198] A. A. Türk, 2014, s. 21.

[199] A. A. Türk, a.g.m., s. 21.

[200] A. A. Türk, 2011, s. 15.

çağı Macar buluntuları ile son derece az bir bağlantıya işaret etmektedir.[201] Attila Türk bu nedenle Levedia ile Macarların Doğu Avrupa'da ortaya çıkış tarihi arasındaki tutarsızlığının ancak DAI'nin yeniden incelenmesiyle çözülebileceğini belirtmektedir.[202]

Orta İdil sahası, daha da spesifik olursak İdil Bulgar bölgesi uzun zamandır araştırmacıların öncelik verdiği yerlerden biri olmuştur. Árpád Macarlarının arkeolojik buluntularının doğu paralelleri Macar arkeologlar tarafından daha önce bu bölge ile özdeşleştirilmişti. István Fodor, " *... mevcut bilgilerimize göre Doğu Avrupa ve Batı Sibirya, ayrıca Orta ve İç Asya arkeolojik buluntuları arasında, yurt tutan Macarlara en yakın olan Doğu Avrupa'daki Bulgar-Türklerinin, özellikle de İdil Bulgarlarının buluntularıdır. Bu benzerlik, iki kavim arasındaki kalıcı tarihsel bağlarının varsayımına her halükarda temel teşkil edecek kadar büyüktür. Yani, bu arkeolojik bulgular Bulgar Türkçesi ödünç sözcüklerimizin arka planına hayat vermektedir*." der.[203] Fodor, bu dönemde, Julian'ın XIII. yüzyılda karşılaştığı, V. yahut VI. yüzyılda İdil-Kama sahasına göç eden Macarların eski yurtlarından birinin de söz konusu olabileceğini düşünmüştür.[204] İdil-Ural bölgesinin nüfusu arasında, buradan Don bölgesine göç ettikleri düşünülen Macarların da olduğuna dair gösterilen kanıt ise eski Ugor mirası sayılan ölü maskesi idi.[205] Öte yandan Mesterházy, Árpád Macarlarının kültürüyle benzerlik göstermesine rağmen, bugünkü Tataristan sınırları içerisinde kalan ve İdil Nehri kıyısında bulunan Bolshie Tarhan'daki (Tatarca: Ulı Tarhan) en erken Bulgar

[201] A. A. Türk, 2014, s. 22.

[202] A.A. Türk, a.g.m., s. 23.

[203] I. Fodor, 1977, s. 102.

[204] I. Fodor, 1975, s. 164-165.

[205] I. Fodor, **a.g.e.**, s. 158-166, 193.

mezarlığında ölü maskelerinin bulunmadığını vurgulamaktadır. Fakat bu maskeler Tankayevka'da ve Fin Ugor kavimlerinde VI. yüzyıldan beri bilinmektedir.[206]

Attila Türk, doktora tezinde Saltovo-Mayaki kültürü ile X. yüzyıl Macarlarının arkeolojik mirası arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Buna göre, bu ilişkilerin önemi eski Macarlarla alakalı olarak Béla Pósta'nın çalışmalarıyla zaten ortaya çıkarılmıştı, onu takip eden Nándor Fettich ise Béla Pósta'nın çalışmalarını inceleyerek bunun üzerine kendi tarihsel yorumlarını katmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Macaristan'daki araştırmacılar Svetlana Aleksandrovna Pletnyova'nın "Hazar devlet kültüründen" bahseden konseptini -somut delil olmamasına rağmen- alarak erken Macar buluntularını da bu kültür çevresine dâhil edip yeniden uyarlamışlardır.[207] Attila Türk, Saltovo-Mayaki'nin analojlerini, höyük ya da yer altı mezarları, atla birlikte gömülenler gibi sınıflandırmalarla da incelemiştir. Bunların doğu kökenli olduğunu, ayrıca Saltovo-Mayaki kültür dairesinde de bilindiğini ve geniş bir alana yayılan gelenek olduğunu belirtmektedir.[208] Başka bir deyişle, Saltovo-Mayaki kültürünün Kama'dan Orta Asya'ya kadarki geniş kapsamını vurgulamaktadır. Saltovo-Mayaki kültürü ile Macarlar arasındaki bağlantının gerçek ya da "pseudo" olduğuna karar verebilmek için ancak malzeme toplamaya dayalı ayrıntılı bir inceleme ile cevap verilebileceğini ifade etmektedir.[209]

[206] K. Mesterházy, 1980, s. 64.

[207] A. A. Türk, 2011, s. 146.

[208] A. A. Türk, a.g.t., s. 147-149.

[209] A. A. Türk, a.g.t., s. 154-160.

Saltovo-Mayaki kültür dairesinde birbiriyle özdeşleştirilebilecek mezarlıkların tespit edilemeyecek kadar çok varyantı vardır.[210] Bu nedenle Türk, bugün artık iyi bilinen Saltovo-Mayaki kültür çemberinde, X. yüzyıl Karpat Havzası buluntularıyla bağlantısı olabilecek buluntu grubunun gösterilemeyeceğini ifade etmektedir. Sovyet, Rus ve Ukrayna literatüründe Macarların atalarının Saltovo-Mayaki'deki kalıcı varlıklarına dair bir görüşün olmaması da bu yüzden tesadüf değildir.[211] Yani Macar ve Rus arkeologlar, IX. yüzyıl Macarlarının eskiden beri aranan buluntularını Dinyeper'in batısında, bugünkü Ukrayna topraklarına uzanan "Subottsi horizonu" olarak adlandırılan bir arkeolojik kültürde bulmuştur. IX. yüzyıl Macarlarının maddî kültürü ile özdeşleştirilen Subottsi kültür çevresinin nüfusu, arkeolojik verilerin tanıklığına göre Güney Uralları 820'li yıllarda terk etmiş olmalıydı.[212] Subottsi kültürü ile yakın ilişki gösteren sit alanları, Dinyeper'in orta boyu ile Güney-Bug boyunca gruplandırılmıştır. Bolshie Tigan (Большие Тиганы) tipi sit alanları, Ural Nehri dirseği, İdil'in orta akışı ve Kama'nın aşağı akışı arasında yer almaktadır.[213] Olekszij Komar, bu sit alanlarını DAI'nin malumatıyla "Persia tarafına göç eden" Macarlara bağlamaktadır.[214] Başka bir deyişle burada Macar arkeologların 1970li yıllarda Macarlarla ilişkilendirdiği İdil Bulgar bölgesinin sit alanları söz konusudur. Macarların en erken arkeolojik buluntuları, Komar'a göre, Güney Uralların doğusundaki ve batısındaki Güney Başkurdistan'ın İşimbay (Ишимбай), Karanayevo (Каранаево), Batı Sibirya'nın Uelgi (Уелги),

---

[210] A. A. Türk, a.g.t., s. 180.

[211] A. A. Türk, a.g.t., s. 183-184.

[212] O. Komar, **A korai magyarság vándorlásának történeti és régészeti emlékei**, Szerk. Türk Attila, Budai Dániel, Martin Opitz Kiadó, Budapest, 2018, s. 241.

[213] O. Komar, **a.g.e.**, s. 422, Resim 106.

[214] O. Komar, **a.g.e.**, s. 253-254.

Sineglazovo (Синеглазово) gibi "Ugor" sit alanlarıyla ilişkilidir.[215] Bu bölgelerin buluntuları, birbirleriyle yakın ilişki göstermekle birlikte nüfusun hızlı göçünü de açık bir şekilde göstermektedir. Göç, Urallardan İdil'in orta kısmına ve Dinyeper'e doğrudan gerçekleşmiştir.[216]

Sonuç olarak, bu arkeolojik bulguların bize sunduğu bilgiler, Macarların IX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Güney Urallar-İdil sahasında yani orman bozkırında yaşadığını göstermektedir. Burası bu dönemde göçebe İranî ve Türk boy birliklerinin, ayrıca Türk devletlerinin odak noktası değildi. Fakat arkeolojik veriler Macarların Türklerle yahut İranilerle ticarî bağlantılarının olasılığına da değinir.[217] Muhtemelen bu İdil Bulgarlarının IX. yüzyılda kademeli olarak Orta İdil'e olan göçlerinden[218] kaynaklanmaktaydı. Fakat birlikte yaşama yahut iki dilliliğe sebep olacak kadar yoğun temas, Macarların yaşadıkları bölge itibariyle güçlükle gerçekleşmiş olabilir. Bu nedenle Türk-Macar yoğun temaslarının daha ziyade 830'dan sonra Doğu Avrupa'da görülmeleriyle birlikte başladığı kanaatindeyiz.

---

[215] O. Komar, **a.g.e**., s. 422.

[216] O. Komar, **a.g.e**., s. 254-255.

[217] A. Bartha, 1969, s. 18.

[218] F. Ş. Huzin, Z. G. Şakirov, "İdil (Volga) Bulgarları ve Göçebe Dünya", Çev. Selim Karagöz, **Mütefekkir** 6(11), 2019, s. 245.

III. BÖLÜM

1. ONOGUR-MACAR TEMASI SORUNU: UNGRİ ADI

I. bölümde fikirlerini ve görüşlerini sunduğumuz araştırmacılara bakıldığında V-IX. yüzyıl arasında Karadeniz'in kuzeyinde, Doğu ve Orta Avrupa'da yer alan, yaşam tarzıyla, toplumsal yapısıyla ve hatta diliyle Macarları etkileyen çeşitli Türk boylarının, Macarlar ile temaslarının "geleneksel olarak sunulan" zamanının ve mekânının yeniden gözden geçirilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Macarlar kaynaklarda Türk[219], Sabir, Hun

[219] Macarların Bizans kaynaklarında öne çıkan bu adlandırması ayrı bir çalışma gerektirdiği için biz burada detaylarına girmemeyi tercih ettik. Zira ilk olarak Bizans İmparatoru Bilge Leo'nun IX. yüzyıla tarihlenen *Taktika* adlı eserinde ve Konstantinos'un X. yüzyılın ortasına tarihlenen *De Administrando Imperio* adlı eserinde geçen bu ad araştırmacılar arasında ciddi tartışmalara neden olmuştur. Ancak genel olarak kabul edilen görüş, Macarların Batı Türk Kağanlığı'nın halefi konumundaki Hazarlar ile olan bağlantılarından ve Bizans'ın görüş alanına Hazarların bölgesinde girmiş olmalarından ötürü kullanılmış olmasıdır. Tartışmalar ve açıklamalar için genel olarak bkz. A. Róna-Tas, 1996, s. 212-217; L. Balogh, "Some notes on the western Turks in the work of Theophanes Confessor", **Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae,** 58, 2005, s. 187–195; Z. B. Takács, "A magyarok türk elnevezése Bíborbanszületett Konstantinos De Administrando Imperio című munkájában", **Savaria: A Vas Megyei Múzeumok Értesítöje**, Szombathely, 2004, s. 317-333; Gy. Németh, 1930, s. 200; L. Ligeti, 1986a, s. 270-271; IX. yüzyıl Arap ve

gibi adlarla anılmaktadırlar, bunların yanı sıra özellikle batı kaynaklarında göze çarpan bir adları daha vardır: Ungri. Macarlar için bu adın kullanılması, onların Onogurlarla birlikte uzun yıllar yaşadıkları fikrine temel oluşturmuştur. Macar dilindeki Çuvaş tipi olarak sınıflandırılan Eski Batı Türkçesi sözcüklerin de bu ortak yaşam yahut temaslar sırasında alındığı sonucuna varılmıştır. Durum gerçekten de böyle miydi? Şimdi bu görüşlerin dayanak noktalarını inceleyeceğiz.

Bunlardan biri Batı Avrupa ve Slav kaynaklarında geçen Ugri, Ungri, Hungri, Ungar vd. adlarından dolayı, Macarların yurt tutuş öncesinde uzun süre Onogur boy birliğine bağlı olarak yaşamalarıdır ve bu günümüzde genel olarak kabul gören görüşler arasında yer almaktadır. Ungri adı, Onogur kavim adının Slav dillerinde teşekkül eden ǫg(ъ)r biçiminden getirilir, Slavlar ise bu adı öncelikle Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan Onogurlar için kullanmışlardır. Daha sonra kültürlerinin benzer olması ve yaşadıkları yerin aynı olması nedeniyle bu ad aynı yerde yaşayan Macarlar için de kullanılmıştır.[220] Bunun Ugr biçimi, Rusça, Çekçe, Slovakça, Sorbca gibi u tipi Slav dillerinde teşekkül etmiştir. Bizans kaynaklarındaki Οὔγγροί (Oungroi) biçiminin kaynağı da bu u tipi

---

Fars kaynaklarının kullandığı Türk adlandırmasının ticari bağlantılarla birlikte Bizans literatürüne geçmesi ile ilgili görüş için bkz. L. Balogh, "Megjegyzések a magyarokra alkalmazott türk népnév kérdéséhez", **Acta Universitatis Szegediensis: Acta Historica**, 139, 2017, s. 15-30.

[220] Gy. Németh, 1930, s. 176-177; P. Király, "A magyarok elnevezése a korai európai forrásokban", **A honfoglalásról sok szemmel-A honfoglalás és nyelvészet**, Szerk: Kovács László-Veszprémy László, Balassi Kiadó, Budapest, 1997, s. 112; T. Olajos, "A Kárpát-medencei onogurok történetéhez", **Acta Universitatis Szegediensis: de Attila József Nominatae Sectio Juridica et Politica** (75), 2013, s. 521.

dillerdir.[221] Slavların Macarlar için Onogur adını kullanmasının sebebi olarak, Ogur boylarının 463 dolaylarında gerçekleşen göçlerinde Macarların da yer aldığı, daha sonra Onogurlara bağlı olarak yaşadıkları varsayımı ortaya atılmıştır.[222] Bu sıkı temas varsayımını Ogur ve Ugor adlarının benzerliği de güçlendirmiştir, Ob Ugorların, yani Ostyakların ve Vogulların ortak adının Rusçada "Yugor"[223] olması nedeniyle bu alanda

[221] J. Harmatta, "A magyarok nevei a görög nyelvű forrásokban", **A honfoglalásról sok szemmel-A honfoglalás és nyelvészet**, Szerk: Kovács László-Veszprémy László, Balassi Kiadó, Budapest, 1997, s. 127

[222] I. Zimonyi, **Középkori nomádok – korai magyarok**, Balassi Kiadó, Budapest. 2012, s. 35.

[223] István Vásáry, Yugra'nın bir bölge adı olarak IX-X. yüzyıllarda Arap ve Fars coğrafyacıların eserlerinde ortaya çıktığına dikkat çekmiştir. Rus kaynaklarında XI. yüzyılda hem halk hem de bölge adı olarak (Yugor/Yugra) geçmektedir. Akademik olarak ise Yugria bölgesi ilk olarak Mátyás Miechowi'nin 1517 yılında yayımlanan De duabus Sarmatiis adlı çalışmasında Macarların Ural sahasındaki anayurdu olarak zikredilmiştir. Daha sonra Sigismund Herberstein'in 1549 tarihli Rerum Moscoviticarum Commentarii adlı çalışmasıyla Yugria adı Avrupa literatüründe yaygınlık kazanmış ve bu Macar anatarihinde farazi ilk anayurt düşüncesinin temeli olmuştur. Yugria (Rusça: Yugra) İdil Bulgar bölgesinin kuzey doğusundaki Kuzey Batı Sibirya'da yer alan bölgenin adıdır. Bölgenin en eski nüfusu Macarların en yakın dil akrabaları olan Ob-Ugor kavimleri, yani Vogullar (Mansi) ve Ostyaklardır (Hantiler). Moskova bu bölgenin nüfusunu XV. yüzyılda vergiye bağladıktan sonra Rus knezi III. Ivan 1488 yılında unvanları arasında "Yugra Knezi"ni de kullanmıştır. Bölge halkı için ise Yugor adı kullanılmaktaydı. Muhtemelen bu ad IX. yüzyılda İdil bölgesine göç eden İdil Bulgarları ile alakalıydı, bu nedenle Vásáry, Yugor'un İdil Bulgarlarının Onogur adıyla açıklanabileceğinin altını çizmektedir. bkz. I. Vásáry, "A keleten maradt

çalışan araştırmacılar, uzun süre Ugor-Ogur adlarıyla meşgul olmuşlardır. Bu ad benzerliği, özellikle Macarların bozkır tarihini araştıran Rus araştırmacıları, daha sonra Rus araştırmacıların sonuçlarından faydalanan Macar araştırmacıları hâliyle çok etkilemiştir.[224]

Diğer bir görüş ise yukarıda detaylarını ele aldığımız Mucize Geyik Efsanesidir. Efsanede yer alan karakterler, yani Hunor ve Magor, Onogur ve Macar kavim adları ile ilişkilendirilmektedir. Bunların dışında efsanedeki Bulğar kavim adının ğ'siz Çuvaşça varyantını muhafaza eden Belar; Sarmat ve Alan-Oset kişi adı olarak geçen ve Alanları kişileştiren Dul (Dula), Macar etnogenezine katılan kavimler olarak düşünülmektedir.[225]

Miklós Zsirai, Doğu Slavlarının, "Ungri" adını Macarlar için IX. yüzyılın başından itibaren, Urallardaki Ob-Ugorlar için ise (Yugor) ancak X. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rus yayılmasıyla birlikte kullandıklarını ifade etmektedir. Eski Slav dilinin kendi döneminde hâlâ V. yüzyıl dolaylarına yerleştirilen tarihlendirmesine dayanarak bu tarihten önce Slavların bu genel Slavca Ongr, Ungr biçimini kullanmalarının mümkün olmadığı kanaatindedir. Zira yazılı kaynaklar da böyle bir erken temastan bahsetmemektedir.[226] József Perenyi'ye göre bu ad kullanımı,

---

magyarok", **Rubicon**, 27(7), 2016, s. 82; I. Vásáry, **Eski İç Asya'nın Tarihi**, Çev. İsmail Doğan, Ötüken, İstanbul, 2007, s. 224-225.

[224] O. Komar, 2018, s. 76-78; Z. Gombocz, 1923, s. 172-193; M. Zsirai, "Finnugor Népnevek I: Jugria", **Nyelvtudományi Közlemények** XLVII, 1930, s. 121–122; Krş. I. Vásáry, 2007, s. 221, 224; B. Obrusánszky, "Jugra, Jugria és a Magyar Őstörténet", **Kelet Kapuja** 1(2), 2017, s. 20-23.

[225] Gy. Németh, 1930, s. 173.

[226] M. Zsirai, 1930, s. 121- 122.

Macarların Slav komşuluğunda Onogur boy birliği içerisinde yaşadıkları düşünülürse, ancak VI-VII. yüzyılda gerçekleşebilirdi. VIII. yüzyıla gelindiğinde Onogur boy birliği dağılmıştır, Macarlar ise Slavlarla ilişkileri değişmediği için Slavlar arasında bu adla bilinmeye devam etmişlerdir.[227] Buna karşılık Péter Király, Türkçe *Ongur adının Slav dillerindeki tek tip *ogъrinъ, ogъre* biçiminin Macarların ataları için daha VI. yüzyıldan önce kullanıldığını belirtmektedir. Bizans yazarları ise IX. yüzyılda Oúγγροί biçimini almışlardır. Ona göre, en erken, nazal biçimi muhafaza eden Konstantin–Metodius efsanelerinin IX. yüzyılın sonuna tarihlenen orijinal metinleri, günümüze daha geç tarihe ait kopyalar halinde geldiği için Eski Slavca nazal sesi barındıran *ogъr*'un hangi dil sahasında oluştuğunu tespit etmek zordur.[228] Szádeczky, Onglos (Oγγλος) sözcüğünün Yunanca transkripsiyonundan yola çıkarak sözcüğün başındaki nazal sesin, Asparuh'un 681 yılında Aşağı Tuna'yı işgal etmesinden kısa süre sonra yazıldığı için, VII. yüzyılda hâlâ "o" biçiminde telaffuz edildiği sonucuna varır, birkaç yüzyıl sonra bu artık u'ya dönüşmüştür, bu yüzden Yunan kaynaklarında (Theophylaktes Simokatta, Agathias) Oúngroi (Oúγγροί) biçimi geçmektedir.[229]

Terézia Olajos, *ongur'dan gelen Eski Slavca ǫg(ъ)r biçiminin Macarlar için kullanım sebebinin ve zamanının sorunlu olduğuna dikkat çekmektedir. Buna göre

---

[227] J. Perényi, "A magyarok és a keleti szlávok kapcsolatai a honfoglalás előtt", **Magyar-orosz történelmi kapcsolatok**, Szerk.: Kovács Endre-Mayer Maria, Művelt Nép Tudományos és Ismeretterjesztő Könyvkiadó, Budapest, 1956, s. 15

[228] P. Király, **A honalapítás vitás eseményei: A kalandozások és a honfoglalás éve**, Szerk. Udvari István, Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, Nyíregyháza, 2006, s. 143-144.

[229] S. Szádeczky-Kardoss, "A magyar őstörténet görög és latin forrásainak néhány problémájáról", **Antik Tanulmányok (Studia Antiqua)**, 22(1), 1975, s. 148 – 149.

Onogurlarla bir simbiyoz olabileceği gibi, Onogurlar buradan göç ettikten sonra onların adı yerlerine yerleşen Macarlar için kullanılmış da olabilir. Slavca ǫg(ъ)r biçimi ise muhtemelen V. veya IX. yüzyılların birinde teşekkül etmişti.[230] Róna Tas, Konstantin–Metodius efsanelerinden ve bunların kopyalarının tarihlerinden (Konstantin XV. yy. sonrası – Metodius XII. yy. sonrası) yola çıkarak Slavların Ungri adını Macarlar için daha IX. yüzyılın ortasında kullandıklarını ifade etmektedir. Bu ad, Macarlar bugünkü yurtlarını işgal ettikten sonra, yani IX. yüzyılın sonundan itibaren Slavların komşuları tarafından da kullanılmaya başlanmıştır. Bundan sonra Latince kaynaklarda Macarların en sık adlandırması hâline gelmiştir. Yine, komşu kavimlerin Slavlardan nazal sesli Ungri biçimini IX. yüzyıldan sonra aldıklarını, çünkü bu tarihten sonra nazal unsurun sözcükten kaybolduğunu belirtmektedir.[231] Sefer Yosippon 940'lı yıllarda, Togarma'nın oğullarını ve kavimlerini sıralarken bunların arasında, içinde nazal sesi barındırmayan *Ugr* adlı kavmi de kaydetmiştir. Fakat Hasday Ibn Şaprut'un 955–960 arasında Hazar Kağanı Yusuf'a yazdığı mektupta *Hungrin* biçimi geçmektedir. Róna-Tas buradaki h protezini[232] Latince *Hungar* biçiminin alınmasıyla açıklamıştır. Yine 1130 yılına ait İbranice bir mezar kitâbesinde Macaristan'ın adı Ungriya biçiminde geçmektedir.[233]

II. bölümde Saltovo-Mayaki arkeolojik kültürüyle ilgili çalışmalarda da gördüğümüz gibi Macarlar bu kültür çevresinde yüzyıllarca yaşamamışlardır, Güney Urallardan başlayarak IX. yüzyılın ikinci çeyreğinde İdil'i aşıp Karadeniz'in kuzeyindeki bölgeye gelmişlerdi. Tóth-Sándor bu yüzden IX. yüzyıl öncesiyle bağlantılı olarak kaynaklarda görülen Ungri adının Macarlara bağlanmasını reddetmektedir. Ona

[230] T. Olajos, 2013, s. 521 – 522.

[231] A. Róna-Tas, 1996, s. 220.

[232] Sözcük başında ses türemesine verilen addır.

[233] A. Róna-Tas, 1996, s. 220 – 221.

göre 830'dan önceki hiçbir veri Macarlar ile ilişkilendirilemez.[234] Şayet Ungri/Ugri kavim adı doğu Slavcasında teşekkül ettiyse, bu ancak onlarla yüzyıllarca komşu olarak yaşayan Onogurlara bağlanabilir. Yani Macarlar kronolojik ve coğrafi sebeplerden ötürü Onogur boy birliğinin bir parçası değillerdi.

Macarların Ungri adının oluşumuna dair verilerimizi tamamıyla bir araya getiren ve bütünleştiren hipotez Gyula Moravcsik tarafından geliştirilmiştir. Moravcsik, Onogurların çekilmesinden bir asır sonra (VIII. yüzyılda) dikkat çeken Onogur Piskoposluğu'nun mevcudiyetinden, burada hâlâ, kısmen Macarlarla özdeşleştirdiği Onogur adını taşıyan bir kavmin yaşadığı sonucuna varmıştır. Bunlar, ona göre, Maeotis'teki ana yurdun hatırasını muhafaza eden Mucize Geyik efsanesinin ve Macarcadaki Bulgarca ödünç sözcüklerin gösterdiği üzere, Karadeniz'in kuzeyindeki bu bölgede Onogurlarla birlikte yaşamışlardır.[235] Daha savaşçı olan Türk boyları Hazar baskısından dolayı batıya çekildikçe, daha barışçıl olan Fin–Ugor boyları Bayan idaresinde Hazarlara boyun eğmiştir. Bu bölünme, Macarların dil kaybına yol açmadığı gibi Onogur adını da koruduklarını göstermektedir.[236] PVL'nin Ak Ugor ve Kara Ugor bahsini Tuna Bulgarları ve Macarlar olarak yorumlamakla birlikte bölünmeyi bu şekilde açıklamaya çalışmıştır. PVL'ye göre Ak Ugorların tam da Kubrat'ın müttefiki olan Herakleios zamanında ortaya çıktıklarına dikkat çekmiştir, bu ise Onogur adının artık Bizans'ta bilindiği zamanı göstermektedir.[237] Moravcsik Hazar egemenliğindeki

---

[234] L. Tóth-Sándor, **A magyar törzsszövetség politikai életrajza (A magyarság a 9-10. században)**, Belvedere, Szeged, 2015, s. 64 – 74.

[235] Gy. Moravcsik, "Az onogurok történetéhez", **A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai**, 27, Budapest, 1930, s. 28-30.

[236] Gy. Moravcsik, a.g.m., s. 32-33.

[237] Gy. Moravcsik, a.g.m., s. 30-31.

Onogur–Macar birlikteliği tartışmalarına dayanarak DAI'deki Hazar–Macar ittifakının "üç yıllık" süresini de açıklamaya çalışmıştır: "*Türkler [Macarlar] Hazarlarla üç yıl birlikte yaşamışlar ve müttefik olarak bütün savaşlara katılmışlardır"*.[238] Burada geçen üç yıllık süre birçok araştırmacıyı çelişkiye düşürmüş ve bu sayıyı örneğin, 200, 300 gibi başka sayılarla düzeltmek istemişlerdir.[239] Moravcsik ise, bunu Bizans tarih yazımı geleneğinde sayıların alfabetik sayı sistemine göre yazıldığı, orijinal eserin kopyalarında alfabetik sayının genelde sözcüklerle değiştirildiği şeklinde açıklamaktadır, yani ona göre DAI'nin orijinalinde aslında alfabetik sayı yer alıyordu. 3'ü gösteren γ ise birbirine çok yakın duran uncial yazı biçiminden dolayı 200'ü gösteren σ'den tahrif edilerek sözcük biçiminde yanlışlıkla metne eklenmiştir.[240] Fakat Moravcsik'in şimdiye kadar kabul gören bu konseptinin içinde yanıt alamadığımız birçok soru vardır. Öncelikle Onogur/Ungri adının Macarlar için niçin ve ne zamandan itibaren kullanıldığına tatmin edici bir yanıt alamıyoruz. Macarların kendilerine Onogur adını kullandığına dair elimizde hiçbir türden kaynak yokken bu nasıl oluyor da Onogurlarla ortak yaşamı ifade ediyor? Onogurlarla "ortak yaşama" gönderme yapan Mucize Geyik efsanesinin benimsenme koşulları da yukarıda köken efsanesi bölümünde etraflıca incelediğimiz gibi net değildir. Ak ve Kara Ugor adlarının Tuna Bulgarları ve Macarlar için kullanılması durumu da aynı şekilde soru işaretidir ve bunu aşağıda detaylandıracağız. Son olarak DAI'nin sayı verilerini düzelterek Hazar egemenliği altında yüzyıllarca süren Onogur–Macar birlikteliğini doğrulamaya çalışmak, nafiledir. Zira DAI, Macarları Onogurlara değil, Hazarlara bağlamaktadır. X. yüzyıl müslüman seyyahlarından olan Ibn Rüsteh de Hazar-Macar ilişkilerinden bahsederken "*Hazarlar,*

[238] DAI, s. 175.

[239] Örneğin Vásáry, üç yılın hatalı ya da kasıtlı bir daraltma olduğunu ifade eder, Hazar otoritesi altında en az 200-300 yıllık yaşam söz konusudur. Bkz. I. Vásáry, 2007, s. 228.

[240] Gy. Moravcsik, 1930, s. 35.

Macğarlardan ve kendilerine komşu olan diğer kavimlerden korunmak için çevrelerine hendek kazmışlardır" der.[241] Bu da uzun süren Hazar-Macar ilişkileri doğasına şüpheyle yaklaşmamıza sebep olmaktadır. Çünkü bu haber, Macarların Hazarlara tâbi olduğuna değil *komşuları olduğuna* gönderme yapmaktadır.[242] Aynı şekilde DAI de zaten komşuluğa atıfta bulunur: "Türklerin kavmi bir zamanlar *Hazaria'nın yakınındaki*, adını ilk voyvodalarından alan Lebedia denen yerde yaşarlardı."[243] Bu ise hiçbir şekilde bunların birlikte yaşadığına, özellikle Onogurlar ile birlikte yaşadıklarına kanıt değildir. Yani, Ungri adının, Macarların Onogurlarla birlikte yaşamından ziyade yaşadıkları *bir bölgenin aynı oluşu sebebiyle* alındığı kanaatindeyiz.

Ungri adının Türkçe Onogur orijinalinin çağdaş anlam aralığının incelemesi Karadeniz'in kuzeyindeki Onogur–Macar temasları probleminin çözümü için önem teşkil etmektedir. Priskos'un 463 yılında Saragur, Urog (Ogur), Onogur göçünden bahseden malumatından sonra[244] 569 yılında Zacharias Rhetor, Kafkasya'nın kuzeyindeki Unaghur, Oghor, Sarurgur vd. kavimlerden bahsetmektedir.[245] Menandros'ta Ogurlar 569 yılında İdil'in batısında Türklere bağlı olarak yer alırlar, ona benzer olarak Thephylaktos Simokattes de Türk hâkimiyetinden bahsetmiştir. Jordanes'in Getica adlı eserinde (551) Onogurlar Hunuguri adıyla Don çevresinde yer alırlar. Agathias 552–558 yıllarının tarihiyle bağlantılı olarak Karadeniz'in doğu

[241] Y. Z. Yörükân, **Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler: Türklerin Yaşadığı ve Türklere Komşu Olan Bölgeler**, Haz. Mehmet Şeker, Ali Ertuğrul, Süleyman Özkaya, Tahsin Koçyiğit, Ötüken, 2013, s. 76.

[242] A. Róna-Tas, 1996, s. 229.

[243] DAI, s. 170-171.

[244] Gy. Moravcsik, 1930, s. 5.

[245] Gy. Moravcsik, a.g.m., s. 10.

kıyılarında Onogurların eski varlıklarını kaydetmiştir.[246] Menandros 558–582 yıllarının tarihine, Theophylaktos 582–602 yıllarının tarihine ilişkin olarak Onogurlardan söz etmektedir.[247] Ravennalı Anonymus, daha eski kaynaklara dayanarak Patria Onogria adlı yeri Maeotis'e yerleştirmiştir. VIII. yüzyılın ortasına ait olan piskoposluk kayıtları Kırım'daki Doros metropolünün Onogur Piskoposluğunu da zikretmektedir.[248] Pseudo-Kallisthenes'in IX. yüzyıldan sonraya tarihlenen bazı elyazmaları Onogurları Avarlarla, Hazarlarla ve Bulgarlarla birlikte anmaktadır.[249] Agathon, 713 yılında gerçekleşen bir Unogur–Bulgar saldırısından bahseder. Hükümdarları Tervel olan Tuna Bulgarlarının bu seferlerinden, Theophanes ve Patrik Nikephoros da bahsetmektedir. Agathon Tuna Bulgarlarının yurt işgaline ve yeni Bulgar Hanlığı'nın ilk otuz yılına bizzat tanıklık etmiştir. Bu yüzden Moravcsik'e göre Tuna Bulgarlarının tam adı konusunda, saldırganları yalnızca Bulgar olarak zikreden Theophanes'in ve Patrik Nikephoros'un yüz yıl daha geç raporlarına nazaran, Agathon bir çağdaş olarak daha çok bilgi sahibi olmalıydı.[250]

Onog(und)urların ve Bulgarların özdeşliği konusu ise birçok kaynak tarafından desteklenmektedir. Literatürde Avar–Bulgar iç çekişmeleri Kubrat'ın isyanıyla ilişkilendirilir. Theophanes ve Nikephoros, bu dönemde Avarlara isyan edip Herakleios ile ittifak kuran Kubrat'tan Onogundurların (Unogundur) beyi olarak

[246] Gy. Moravcsik, a.g.m., s. 11.

[247] Gy. Moravcsik, a.g.m., s. 12.

[248] Gy. Moravcsik, a.g.m., s. 13.

[249] Gy. Moravcsik, a.g.m., s. 14.

[250] Gy. Moravcsik, a.g.m., s. 16-17.

bahsetmektedirler.[251] Buna karşın, başka bir yerde Theophanes, Kubrat'ı Megali (Magna/Büyük) Bulgaria'nın beyi olarak adlandırmıştır. Nikephoros ise Kobratos'un ülkesinden Hunların ve Bulgarların İmparatorluğu olarak bahseder.[252] Ermeni Coğrafyası'nda, Asparuh'un babası olan Kubrat'ın ikametgâhı Bulgarların Dağı olarak geçmektedir.[253] Agathon aynı kavmi Onogur(os) olarak adlandırmıştır.[254] De Thematibus'a göre Onogundur, Tuna Bulgarlarının eski adıdır. De Administrando Imperio (DAI) onlar için Bulgar adını kullanır ve Karadeniz'in kuzeyinde ise Kara Bulgarları zikreder.[255] Moravcsik, Theophanes'in Bulgarları yalnızca Onogurlarla ilişkilendirip Kotragları (Kutrigurlar) ayrı anmasının sebebinin sadece Onogurları Bulgar saydığından dolayı olduğunu kanaatindedir. Ona göre Onogurların tarihinin V-VII. yüzyıllarda devam eden süreci, diğer araştırmacılar (Géza Fehér, Bálint Hóman) tarafından ileri sürülen Kutrigur ve Utrigur boy birliklerinin Onogurların bir parçasını oluşturduklarına dair görüşlerine engel teşkil etmektedir, fakat adlarında bulunan –ogur eki Theophanes'in de belirttiği gibi akrabalıklarını gösterir.[256] Moravcsik, Bulgar'ın Ogur boylarının tamamının genel adı olduğunu ifade etmektedir.[257]

---

[251] S. Szádeczky-Kardoss, **Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig = Die Quellen de Awarengcschichte von 557 bis 806**, Balassi Kiadó, Budapest, 1998, s. 212-213.

[252] S. Szádeczky-Kardoss, **a.g.e.**, s. 219-220; krş. A. Róna-Tas, "Where was Khuvrat's Bulgharia?", **Acta Orientalia**, 53 (1-2), 2000, s. 8.

[253] S. Szádeczky-Kardoss, 1998, s. 218.

[254] S. Szádeczky-Kardoss, **a.g.e.**, s. 218.

[255] Gy. Moravcsik, **Byzantinoturcica I: Die Byzantinischen Quellen Der Geschichte Der Türkvölker** (Magyar-Görög Tanulmányok), Stephaneum, Budapest, 1942, s. 226.

[256] Gy. Moravcsik, 1930, s. 24-25.

[257] Gy. Moravcsik, a.g.m., s. 30.

Bulgarlar, Bizans kaynaklarında 482'de, 499'da, 514-515'de, 547-549'da, Jordanes'te VI. yüzyılın ortasında, Zacharias'ın kilise tarihinde ise 569'da Karadeniz'in kuzey ve doğu kıyılarında görülürler.[258] Çeşitli Ogur boy birliklerini Gyula Németh de Bulgar genel adı altında toplamıştır.[259] Nemeth'e nazaran daha modern bir çalışmada Kutrigurların ve Utrigurların, Onogur-Bulgarlarla bağlantıları belirsiz olarak görülmektedir.[260] Saragur, Kutrigur, Utrigur gibi bazı Ogur boyları Hun genel adı altında toplanırken Bizans yazarları bunlardan yalnızca Onogurları "Onogur-Bulgar"[261] adıyla zikrederek Hunlardan ayırmaktadır. Örneğin, VI. yüzyılda Utrigurlar ve Kutrigurlar Hun olarak adlandırılmışlardır.[262] Yani kaynaklarımız tutarlı bir şekilde Hunları ve Bulgarları ayırmaktadır.[263] Kutrigurlardan Kotragos adıyla bahseden Theophanes, onları Bulgarlarla bir çeşit boy akrabası olarak adlandırmıştır. Fakat bu iki grubu açık bir şekilde ayırarak Kubrat'ı, Büyük Bulgar ülkesinin ve Kotragosların beyi olarak vermiştir, Kubrat'ın ikinci oğlu olarak verdiği Kotragos ise burada heros

[258] Gy. Moravcsik, a.g.m., s. 18.

[259] Gy. Németh, 1930, s. 95-98.

[260] P. B. Golden, 2017, s. 111; Onogur–Bulgar ilişkisine dair yine bkz. P. B. Golden, **a.g.e**., s. 112-116.

[261] Gy. Moravcsik, 1930, s. 16-17.

[262] S. Szádeczky-Kardoss, 1998, s. 227; Gy. Moravcsik, 1942, s. 307.

[263] Theophanes Unnogundur-Bulgarların ve Kotragların eski tarihini anlatırken bunları birbirinden ayırmaktadır bkz. Gy. Moravcsik, 1942, s. 336; Notitiae Episcopatuum, Kırım'daki Got metropolüne bağlı piskoposluklar arasında Hun ve Onogur piskoposluklarını sıralar bkz. Gy. Moravcsik, 1942, s. 285; Kosmas Indikopleustes, Hıristiyanlığın yaygın olduğu kavimler arasında Hunlardan ve Bulgarlardan bahseder bkz. Gy. Moravcsik, 1942, s. 230.

eponimidir ve Kotragos, halkıyla birlikte Tanais'in (Don'un) ötesine geçmiştir.[264] Ermeni Coğrafyası'nda *Kup'i Bulγar, Duč'i Bulkar, Olχontor Blkar, Č'dar Bolkar* grupları geçmektedir, Géza Fehér bunları Kuban Bulgarları, Kidar Bulgarları ve Onogur Bulgarları olarak listeler, Duč'i Bulkar'ın ise kimi işaret ettiğinin belli olmadığını belirtmektedir.[265] Bu dört gruptan yalnızca *Olxontor~Onogundur* özdeşliği kabul edilmiş görünüyor.[266] Róna-Tas, Kubrat'ın mezarını Poltova bölgesindeki Mala Pereshchepina'da tespit eden son araştırmaya dayanarak, Megale (Büyük) Bulgaria'yı Dinyeper ve Don arasına yerleştirmiştir.[267] Ona göre Ermeni Coğrafyası'nın Valdanis~Kuban Nehri'nin kuzeyinde yaşayan Bulgarlara, daha sonra İdil (Ira yahut Rha) ile Don'un kesiştiği yerde bulunan "At" ve "Bulgar" Dağlarına ilişkin tasviri önemli bir detaydır, zira Asparuh buradan göç etmişti. Bu engebeli alan, bugün Kubrat'ın mezarının da tespit edildiği Merkezi Rusya Sırtı ile özdeşleştirilmektedir.[268] Theophanes tarafından *Unnogundur-Bulgar*; DAI'de eski adları olarak *Onogundur*; Ermeni Coğrafyası'nda *Olhontor-Bulkar, Vlendur*, Müslüman yazarların çalışmalarında *Vununtur*, *Wulundur*, Hazar Kağanı Yusuf'un mektubunda *Vununtur* olarak adlandırılan, Macarcada *Nandur/Nandór* adıyla bilinen Bulgarların tebaası olan Onogurlar, Ermeni Coğrafyası'ndan da görüleceği üzere Zikia'nın, yani Kuban sahasının kuzeyinde yaşıyorlardı.[269] Kutrigurlar ve Utrigurlar 568 dolaylarında Avar Kağanı Bayan'ın hâkimiyetine girmişlerdir. 10.000 Kutrigur, aynı yıl Avarlar tarafından

---

[264] S. Szádeczky-Kardoss, 1998, s. 219.

[265] G. Fehér, **Bulgar Türkleri Tarihi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1984, s. 17-18.

[266] A. Róna-Tas, 2000, s. 14.

[267] A. Róna-Tas, a.g.m., s. 1-22.

[268] A. Róna-Tas, a.g.m., s. 13-15.

[269] A. Róna-Tas, 1996, s. 179.

Dalmaçya'ya savaşa da gönderilmiştir.[270] Moravcsik bundan yola çıkarak VII. yüzyılın başında Avarlar arasında göze çarpan Bulgarların Kutrigurlar ile aynı olabileceğini düşünüyordu. Ona göre, Kubrat ile ilişkilendirilen Avar isyanı, Nikephoros'un Kutrigurlar (Kotraglar) üzerinde hâkimiyet konusundaki iddiasını doğrulamaktadır. Moravcsik, Kubrat'ın oğullarının tarihinde kronolojik hatalar bulunduğunu ifade etmektedir, oğlu olduğu söylenen fakat burada açıkça Kutrigurların ifade edildiği ve bir heros eponim olan Kotragos, VI. yüzyılın ortasında zaten Don'un batı yakasında yaşıyordu. Dördüncü ve beşinci oğulun tarihi ise ona göre, VII. yüzyılın ortasında Pannonia'da yaşayan daha sonra Bavyera'ya ve Yukarı İtalya'ya göç eden (Kutrigurların) Bulgarların durumuyla özdeşleştirilebilir.[271]

Kubrat'ın dördüncü oğlu ile özdeşleştirilen, adını *Miracula Sancti Demetrii*'den öğrendiğimiz[272] Kuber'in tarihi 670-80 dolaylarına yerleştirilir. Avar Kağanı'nın hâkimiyeti sırasında Pannonia'ya göç eden Kuber, muhtemelen yeni bir Bulgar isyanı çekincesi sebebiyle, bizzat Avar Kağanı tarafından başka bir yere nakledilmişti.[273] Kuber, Avar topraklarından halkı ile birlikte göç etmiştir, Terézia Olajos bununla ilgili olarak arkeolojik çalışmalara atıfta bulunur ve halkının Onogur-Bulgarlar olduğunu ifade eder. Buna göre, Kuberle birlikte Pannonia'ya gelen Onogur-Bulgarlar nüfus açısından önemli bir çoğunluğu temsil ediyorlardı ve Karpat Havzası'ndaki Avarların teşekkülünde önemli rolleri vardı.[274]

---

[270] Gy. Moravcsik, 1930, s. 26.

[271] Gy. Moravcsik, a.g.m., s. 27-28.

[272] T. Olajos, 2013, s. 524.

[273] S. Szádeczky-Kardoss, 1998, s. 220.

[274] T. Olajos, 2013, s. 531.

Macarların Ungri adının Onogur aslı ve Onogundur adının belirsiz ilişkisi, Macarların Ungri adının teşekkülü açısından oldukça önemlidir. Németh'e göre, Onogur ve Onogundur aynıdır ve *–dur* eki bazı Türk boylarının adında da bulunur.[275] Moravcsik, Onogur–Onogundur özdeşliğine dayanarak Kubrat'ın Bulgar Devleti'nin "yönetici kavminin" Onogurlar olduğunu düşünmüş ve Kırım'daki Onogur Piskoposluğu'nu Kubrat'ın Bizans sarayında yetişip din değiştirmesi ve Bizans ilişkileri ile açıklamıştır.[276] Fakat István Zimonyi'ye göre Theophanes'in ve Nicephoros'un bahsettiği "Büyük Bulgar Devleti" adı Kubrat'ın dönemi için anakroniktir ve Tuna Bulgarlarının daha eski yurtlarına, yani anayurtlarına işaret etmektedir. Ona göre, Kubrat'ın Hanlığı ancak beyi olduğu kavmin "Onogundur" adıyla gösterilebilirdi. Agathon'un Tuna Bulgarlarının "Onogur"-Bulgar adına dair 713 tarihi ise problemlidir, el yazmasının daha geç bir tarihe ait olduğunu düşünmektedir. Buna karşın Onogundur adının güvenilir oluşu farklı kaynaklardan da doğrulanmaktadır. Örneğin Hazar Kağanı Yusuf'un mektubundaki *v.n.n.t.r,* De Thematibus'taki Konstantin Pogonatus'un (668-685) hükümdarlığının sonuna doğru Onogundurların Tuna'yı geçişi hakkındaki kayıt, Ceyhanî geleneğindeki Tuna Bulgarlarının X. yüzyılın başına ait *v.n.n.d.r* adı, ayrıca Macarcada kullanılan *nándor* adları böyledir. Yine ona göre, Asparuh'un Hanlığının adı başlangıçta *Onogundur-Bulgar,* daha sonra ise *Bulgar* olmuştur.[277] Mesûdi, Tuna Bulgarlarını, *Burğar* ve *W.l.nd.r* "ولندر" (onogundur) adlarıyla gösterirken, Macarları

---

[275] Örnek olarak Kara Kırgızların *Mongoldur* kolunun adını, Kuman adının bir türevi olan *Kundur* adını, Kaşgarlı Mahmut'un eserindeki *Bayundur* adını ve *Çav-dur, Iğ-dur, Böke-dur* boy adlarını verir. Bkz. Gy. Németh, 1930, s. 58-59.

[276] Gy. Moravcsik, 1930, s. 22.

[277] I. Zimonyi, **The origins of the Volga Bulghars**, Studia Uralo-Altaica 32, Universitas Szegediensis de Attila József Nominata, Szeged, 1990, s. 41.

Nūkurda "نوكردة" (onogur) adıyla göstermiştir.[278] Zimonyi'ye göre, Onogur adı, Kubrat'ın eski topraklarının yerine göç eden Macarların yanı sıra, 670li yıllarda Tuna'ya göç eden Asparuh'un "Onogundurları" için de kullanılmıştır.[279] Yani Onogundur bir yönetici boy olarak Karadeniz'in kuzeyindeki Bulgarlar ve Tuna Bulgarları söz konusu ise "Onogundur-Bulgar" adıyla ortaya çıkıyor. Bu yüzden Zimonyi, Kubrat'ın Hanlığı'ndan ayrılıp Karpat Havzası'na göç eden grubun "Onogur" adının oldukça şaşırtıcı olduğunu ifade etmektedir.[280] O Ravennalı coğrafyacının Patria Onogoria[281] kaydını ve Bizans piskoposluk kayıtlarındaki Onogur Piskoposluğunu[282] hesaba katmasa da düşüncesi kesinlikle dikkate değerdir.

Macarlar Onogur yahut Ungri adını kendileri için asla kullanmamışlardır. Yalnızca dil tarihi açısından doğrulayabildiğimiz yakın siyasî ve kültürel temasa bakıldığında, bu Macarların Onogur kimlik bilincine sahip olmadıkları biçiminde açıklanabilir, hâlbuki Moravcsik'in ve Németh'in düşüncesi tam da bu bilincin var olduğu yönündedir. Bu yüzden Moravcsik'in aksine, ve her ne kadar araştırmacılar Macarcadaki Türkçe ödünç sözcüklerin en belirgin grubu olan Bulgar Türkçesi grubunu Macarların Karadeniz'in kuzeyinde Onogurlarla birlikte yaşamalarına bağlasa da, Macarların Ungri adı, eski Onogur siyasî otoritesiyle açıklanamaz. Bu iki grubun ilişkisi, yalnızca *yurtlarının aynı oluşudur*. Slavların Ungri adıyla belirttiği Onogur grubunun yerine Macarların yerleşmesi ile bu ad artık onlar için kullanılmaya başlanmıştır.

---

[278] I. Zimonyi, **a.g.e.**, s. 168-169.

[279] I. Zimonyi, **a.g.e.**,, s. 42.

[280] I. Zimonyi, **a.g.e.**,, s. 41.

[281] Gy. Németh, 1930, s. 180.

[282] Gy. Moravcsik, 1930, s. 13.

Lajos Ligeti, Németh'in ve Moravcsik'in Doğu Avrupa'daki Onogur-Macar simbiyozu tezlerine karşı ciddi itirazlar geliştirmiştir. Németh'in Onogurların kürk ticaretinde ünlü olmalarına ve Macarcada da bunun "birçok kanıtı" olduğuna ilişkin görüşünün[283] sadece "üç sözcük" olduğunu ifade etmektedir, kürk hayvanlarının adı olarak ise Macarcada Türkçe olarak bu alanda sadece "görény" (kokarca= E.T. küzen) varken Fin-Ugor kökenli sözcüklerin daha fazla olduğunu belirtir (*menyét* (gelincik), *pegyvet* (boz sincap), *nyest* (sansar), *nyuszt* (ağaç sansarı), *hód* (kunduz) vd.). Macarların ve Onogurların birlikte yaşadığı "ortak yurdunu" doğrulayacak bir kanıt ise yoktur.[284]

Moravcsik'in teorisini de '"iki temel hata gölgeliyordu". Ligeti'ye göre Macarların ve Onogurların ne ortak adına dair ne de birlikte yaşadıkları yurtlarına dair yazılı kaynak vardır. Atlı-okçu göçebe yaşam tarzına ilişkin Macarcanın Fin-Ugor kökenli terminolojisi bu alanda Onogurların rolünü dışlamaktadır. Yine Moravcsik'in Onogur kavim adının Onogundur varyantından gelen nandur>nándor adına ilişkin görüşüne de değinmiştir. Bu ad Ligeti'ye göre IX. yüzyılın ortasında sadece komşu bir kavim olan Tuna Bulgarlarının Macarca adıdır ve Macarlarla herhangi bir ilgisi bulunmamaktadır. Bunun dışında "bölge adı" olarak ad mirası olasılığını da reddetmiştir. Zira Ungarus ve bunun varyantları Macarlar için ancak IX. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkmıştır.[285]

---

[283] Gy. Németh, 1930 s. 182.

[284] L. Ligeti, 1986a, s. 349.

[285] L. Ligeti, **a.g.e.**, s. 349-351.

Sonuç olarak Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan Onogurların adının daha erken tarihlerde Macarlar için kullanılması hem kronolojik hem de coğrafi sebeplerden ötürü mümkün değildir. Gördüğümüz gibi, son arkeolojik bulgulara göre Macarlar Doğu Avrupa bozkırlarına ancak IX. yüzyıl dolaylarında gelmişlerdir. Yani "birlikte yaşadıkları" yurtları, ne zamanda ne de mekânda örtüşmektedir.

Ligeti Macarların Ungri adının teşekkülüne dair kabul edilebilir bir çözüm sağlayamasa da, Omeljan Pritsak'ın açıklamasını da tamamen reddetmiştir. Pritsak'a göre Macarların Ungri adı, Karpat Havzası'ndaki yeni yurtlarının eski nüfusu olan ve Avar Kağanlığı'nda da önemli rolleri bulunan Onogur-Bulgarlarının yerli Slav dilinde teşekkül eden *Vogr-e>Ugr-e>Ugr-i* adından gelir.[286] Fakat Ligeti, Pritsak'ın bu hipotezini, geleneksel tarih anlayışından ayrıldığı gerekçesiyle irdelemeden reddetmiştir. Avar Çağı Onogur-Bulgarlarına işaret eden verilerin yanı sıra Ungri adının VI. yüzyıldan X. yüzyıla kadar Karpat Havzası ile bağlantılı kullanımı aşağıda da görüleceği gibi birçok kaynak tarafından doğrulanmaktadır.

2. SAHTE AVAR MESELESİ: AVARLARIN ETNOGENEZİNDE OGUR BOYLARININ ROLÜ

Daha önceki tarih ve dilbilim araştırmalarındaki tartışmalarda da görüleceği gibi, Macarların yurt tutuşu esnasında Karpat Havzası'ndaki Türkçe konuşan gruplarla etkileşime geçmiş olabilecekleri ve buradaki Türk kavimlerinin Macar dili üzerindeki etkileri tamamen göz ardı edilmiştir. Macarların yurt tutuşundan önce Karpat Havzası'na yalnızca Slav göçlerinin olduğunu var sayarak yer adlarını dahi yalnızca

[286] L. Ligeti, **a.g.e.**, s. 352.

Slav dilleriyle açıklamaya çalışmışlardır. István Bóna, Gottfried Schramm'ın "Ein Damm Bricht" adlı kitabını eleştirirken bu durumu şöyle ifade eder: "*Çünkü bir asırdır Alman dilbilimcilerin yaptığı gibi, o da 4-5. yüzyıldan beri Aşağı Tuna bölgesinde sürekli olarak var olan çeşitli Türk dilli kavimlerin olabileceği ve [yer adlarının] onlardan geçmiş olabileceği ihtimalini unutuyor.*"[287] Bununla birlikte V. yüzyıldan itibaren Karpat Havzası'na önemli bir Ogur-Türk göçü de gerçekleşmiştir. András Róna-Tas, István Vásáry ve Peter B. Golden gibi modern araştırmacılar, Asya Avarlarının tarihinde ve Avrupa Avarlarının teşekkülünde Ogur boylarının önemli rolüne değinirler.[288] Kaynaklarımıza göre, Bayan Kağan önderliğinde Orta Asya'dan gelen Avarlar, Doğu Avrupa'daki Ogur boylarını kontrol altına almış, bir kısmını da kendileriyle birlikte Karpat Havzası'na sürüklemişlerdir.[289] Vásáry bu yüzden Karpat Havzası'na gelen Avarların çoğunluğunun bu Ogur boyları nedeniyle Türk dilli olduklarını ifade eder: *"...ayrıca Utigurlar ve Kutrigurlar vasıtasıyla Karpatlar Havzası'na önemli miktarda Bulgar-Türk dili konuşan unsur da girmişti. Küçük Bulgar gruplarının daha 5. yüzyılın sonunda Karpatlar Havzası'na yerleşmiş olması da ihtimal dışı değildir."*[290] Avrupa Avarları ile Ogur boyları arasındaki ilişkinin cevabı aslında "Sahte Avarlar" meselesinde yatmaktadır. Göktürk Kağanı'nın Bizans imparatoru Maurikios'a yazdığı mektubunda, kendisinden kaçıp Pannonia'ya ve Avrupa'ya

[287] I. Bóna, "Gottfried Schramm: Ein Damm Bricht", **Századok**, 133(1), 1999, s. 186.

[288] P. B. Golden, 2017, s. 254; A. Róna-Tas, 1996, s. 174; I. Vásáry, 2007, s. 208-209.

[289] Örneğin Theophylaktes Simokattes bu durumu şöyle anlatır: "Bütün Oğorları (Ὀγώρ) kendine tabi kıldı. Bu halk hem sayısı, hem de tekmil savaş takımları ile harbe hazırlık bakımından en güçlülerden (biri) idi. Yurtlarını doğuya, Göktürklerin 'Kara' diye adlandırmaya alıştıkları Til nehrinin aktığı yere kadar genişletmişlerdi. Bu halkın en eski önderleri Οὐάρ ve Χουννί idi." Bkz. P. B. Golden, 2017, s. 113.

[290] I. Vásáry, 2007, s. 208-209.

yerleşen "kölelerinin" gerçek Avarlar olmadığı belirtilir. Ona göre gerçek Avarlar Taugast'a (Tabgaç, Çin) ve Mukri'ye (Kore) kaçmışlardır. Kağan'ın boyun eğdirdiği Ogurların en eski liderlerinin adları War ve Chunni idi, bunlardan dolayı bazı Ogurlar da böyle bilinirler.[291] Justinianos zamanında (565'ten önce) Avrupa'ya kaçanların bir kısmı kendisine Avar adını veriyordu. Barsiller, Onogurlar, Sabirler ve daha başka kavimler de bu kendisine Avar diyenlere boyun eğmiştir.[292] Araştırmacılar Kağan'ın bu iddiasının güvenilirliği konusunda bölünmüş durumdadır. Károly Czeglédy, Varhun adını taşıyan Avarları 520-560 arasında bugünkü Türkmenistan sahasında yaşamış olan Hyon (Hun) ve bugünkü Afganistan'ın kuzey kısmında (Toharistan) yaşamış olan göçebe Hua-Uarlardan dolayı Eftalit olarak adlandırılan boybirliği ile özdeşleştirmektedir. Theophylaktos ile Çin kaynaklarının karşılaştırmasına dayanarak Uar boyu Avarlar ile, Tie-le boyu ise Til nehri boyundaki Ogurlarla özdeşleştirilebilir. Kronolojik delillerin ispatlanması halinde Çin kaynaklarındaki Hua boyunun Altaylardan güneye doğru 460 yılında gerçekleşen göçü, Priskos'taki Avar, Sabir ve Onogurların 461-465'teki göçü aynı zamana denk gelmektedir. Eftalit Devleti'nin 557'de dağılması, 558 başında Türklerin önünden batıya kaçan Avarların Bizans'a elçi göndermesi uyuşmaktadır. Bu ikinci durum, Czeglédy'ye göre Sahte Avar–Eftalit özdeşliğine bir delildir.[293] Mihály Dobrovits'e göre Göktürkler, Kağan unvanına tek başlarına sahip olabilmek için Avarların asıl kimliklerini gizlemeye çalışmışlardır.[294] Avarların ilk ortaya çıktığı dönemde Göktürk elçileri, şehirlerde yaşayan Eftalitlerin ve

[291] P. B. Golden, 2017, s. 121.

[292] P. B. Golden, **a.g.e.**, s. 122.

[293] K. Czeglédy, **Bozkır Kavimlerinin Doğudan Batıya Göçleri**, Çev. Erdal Çoban, Özne, İstanbul, 1998, s. 92-94.

[294] M. Dobrovits, "Az avar kérdés és az apar népnév az orhoni feliratokon", **A Kárpát-medence és a steppe**, Szerk. Márton Alfréd, Balassi Kiadó, Budapest, 2001, s. 99-101.

Avarların bir kısmının kaçtığından bahsetmektedirler. Avar-Bizans ittifakı sağlandıktan sonra 576'da artık *Varchonita*lardan söz edilir. Var adı Avar adıyla aynıdır. Dobrovits, Avarlardan nefret eden Theophanes'in, 629 dolaylarında Avar Kağanlığı'nın Bizans tarafından tanınmasına karşı tavır alarak doğrudan Göktürklerin iddiasını yazmış olabileceğini belirtmektedir.[295] Çin kaynakları Juan-Juanların "Hua" adını Eftalitler için de kullanmıştır. Dobrovits'e göre bu, Yunan kaynaklarındaki Uar/War adıyla aynıdır ve Moğolca Abari sözcüğü ile ilişkildir. Bu adların uyumu da Avar-Juan Juan özdeşliğinin kanıtıdır.[296] Lajos Ligeti, Bayan Kağan ile batıya göç eden kavmin Avar kökenli olduğunu reddetmiştir. Ona göre, bunlar Ogur soyundan gelirler.[297] 555'te tamamen mağlup olan ve "Kağan" unvanına sahip olan gerçek Avarlar (Juan Juanlar), Doğu Türk Kağanlığı topraklarından Batı Türk Kağanlığı yoluyla geçemezlerdi. Zira Batı Türkleri de Varhun boylarının peşindelerdi. Bu yüzden, "Sahte Avarlar" ancak Eftalit Devleti'nin topraklarından kaçmış olmalıydılar. Czeglédy'nin Eftalit-Avar özdeşliğine dair görüşünü de kabul etmiştir. Czeglédy'ye göre ise, Sahte Avarlar Eftalit topraklarından göç eden Ogurlarla akraba bir boy teşekkülü olmalıydı.[298] János Harmatta, Sahte Avarları, 400-430 arasında Juan Juan hâkimiyetindeki Tie-le (Ogur) boylarının doğu grubu olarak sınıflandırmıştır, bunlar 450-458 yıllarının Çin seferleri sırasında Irtiş ve Balkaş Gölü arasına göç etmiştir. Burada yerlerinden ettikleri Sabirler,

---

[295] M. Dobrovits, a.g.m., s. 96.

[296] M. Dobrovits, a.g.m., s. 94-95.

[297] L. Ligeti, "A pannóniai avarok etnikuma és nyelve", **Magyar Nyelv**, 82(2), 1986, s. 134.

[298] L. Ligeti, a.g.m., s. 130-134.

daha güneyde yaşayan Onogurları, Saragurları ve Urogları İdil'e ve Kafkasya tarafına itmişti.[299]

Róna-Tas, Avar etnogenezindeki "Sahte Avar" meselesini Ogur boylarının dâhil olmasıyla açıklamıştır. Asya Avarlarının (Juan Juan) Var adlı boyu, Avar hâkimiyeti sırasında Ogurların (Tie-le) başına geçirilmiştir. VI-VII. yüzyıl Çin kaynaklarında Juan Juanların yönetici boyunun adı Yüçiulü'dür. Bunu **Ugur(i)* olarak çözümlemiştir.[300] Menandros'ta da *Ugurların* bir kısmı Avarlara ayaklanarak Kafkasya sahasına göç etmiştir. Theophylaktos'a göre, Var ve Hun, Ogurların yöneticileri idi. Bunların bir kısmı Iustinianos zamanında (527-565) Avrupa'ya kaçmış ve kurnazlıklarından dolayı kendilerine Avar demişlerdi. Bunların yönetici boyu olan Varhonların adı (Ouarhonitai), Eftalitlerin "Hyon" ve "Var" adından teşekkül etmiştir. Yani Avrupa Avarları, Juan Juan olan Asya Avarları ile kesinlikle aynı değildir. Róna-Tas bu nedenle Avrupa Avarlarının teşekkülünde Ogurların önemini vurgulamaktadır.[301] İlk kağanları olan Bayan'ın adı da ona göre Moğolca değil, Türkçedir. Bundan ise Avarların yönetici tabakasının Çuvaş tipi Türk dilinde konuştukları sonucuna varmıştır.[302]

Walter Pohl, "Sahte Avar" meselesinin siyasî meşruiyetle alakalı etnik tartışma olduğunu belirtmektedir. Şayet batıya göç eden Avarlar, Asya Avarlarının, yani gerçek

---

[299] J. Harmatta, "Az onogur vándorlás", **Magyar Nyelv**, LXXXVIII(3), 1992, s. 265-266.

[300] A. Róna-Tas, 1996, s. 175-176.

[301] A. Róna-Tas, **a.g.e.**, s. 178.

[302] Türk dillerinde "zengin" anlamına gelen sözcük "bay" ile karşılanır, fakat Çuvaşçada bu "puyan" biçimindedir. Bunun en eski biçimi ise "bayan"dır. Bkz. A. Róna-Tas, **a.g.e**., s. 102.

Avarların halefi ise, bu onları doğrudan Kağan unvanının gerçek mirasçısı yapıyordu. Bu ise Göktürklerle eşit düzeyde oldukları anlamına geliyordu. Bu yüzden kaynaklarda hem Asya Avarlarını hem de Avrupa Avarlarını tanımlayan tek göstergenin "Kağan" unvanı olduğunu ifade etmektedir. Bunun dışında Avrupa Avarlarının yönetici tabakasının etnisitesi, yalnızca hâkim soyun (gens) devamını garanti eden özel bir etnik ve politik kimlik karışımından ibaret idi.[303] Bu yüzden Avar üst tabakasında Slavların hiçbir şekilde izine rastlanmadığını vurgulamaktadır. Avar Kağanlığı'ndaki Slavlar belirli askerî becerilere sahip daha düşük statüsü olan köylü bir nüfus idi.[304] Ayrıca bu konuda tek özel kaynağımız olan Miracula S. Demetrii'ye istinaden Kağanlık topraklarında Yunan, Latin, Slav ve Bulgar dillerinin varlığına değinmektedir.[305] Yani, Avar toplumu polietnik idi.[306]

György Györffy, IX. yüzyıl yazılı kaynaklarına dayanarak Geç Avar nüfusunun çoğunun Çuvaş tipi Türk dili konuşan bir topluluk olduğunu ifade eder, bunu ise Geç Avarlar arasındaki Onogur-Bulgarlar ile ilişkilendirmektedir.[307] Csanád Bálint, Theophanes'te (Bat)Bayan'ın Kubrat'ın oğlu olarak anılmasının ya Onogur-Avar özdeşliğinden ya da yazarın bunları karıştırmasından kaynaklandığını belirtmektedir.

---

[303] W. Pohl, **The Avars: A Steppe Empire in Central Europe, 567-822**, Cornell University Press, Ithaca and London, 2018, s. 265, 270.

[304] W. Pohl, **a.g.e.**, s. 263.

[305] W. Pohl, **a.g.e.**, s. 271.

[306] W. Pohl, **a.g.e.**, s. 265.

[307] Gy. Györffy, "Az avarok nyelve", **A honfoglalásról sok szemmel III- Honfoglalás és nyelvészet**, Szerk: Kovács László, Veszprémy László, Főszerk: György Györffy, Balassi Kiadó, Budapest, 1997, s. 142-143.

632'de çıkan iç savaştan sonra bütün Bulgarların Avar topraklarından göç etmediği, 670-680 öncesinde Karpat Havzası'nda Onogurların da varlığı sonucuna varmıştır.[308]

3. ONOGUR ADININ KARPAT HAVZASI İLE BAĞLANTILI KULLANIMI

Onogurların Karpat Havzası'ndaki varlığına ilişkin en detaylı araştırma Terézia Olajos tarafından yapılmıştır. Olajos, öncelikle Alman Louis'in[309] 8 Mayıs 860 tarihli bağış belgesini incelemiştir. Bağış belgesi, Regensburg Piskoposu Erchanfried'in talebi üzerine Mattsee Manastırı'na bağışlanan yirmi arsadan söz etmektedir. Belgenin orijinali, yine Mattsee'de manastır arşivinde muhafaza edilmektedir. Belgede geçen "Uuangariorum Marcha" adlı bölge "Wangarların Sınırı" anlamına gelmektedir ve Olajos, Arnulf Kollautz'a atıfta bulunarak burayı vassal Avar devletinin sınırı olarak tanımlamıştır. Ona göre Uuangariorum, Avarların çağdaş kavim adlandırmasıydı.[310] Uuangarii adlandırmasının ǫg(ъ)r- kavim adının v- protezli Slavca (Sloven) biçiminin Latince transkripsiyonu olduğunu düşünmektedir. Alman şansölyelerinin kâtipleri, Eski Yüksek Almanca kuralları gereğince g ve r ünsüzlerinin arasına a ünlüsünü de yerleştirmiştir. Bu şekilde bu kavim adı v protezi olmadan Ungri'den Ungari biçimine dönüşmüştür. Sözcüğün sonundaki çoğul –ii Latinceleştirme ekidir. Belgenin XIV. yüzyıl müstensihi, IX. yüzyıl ilişkilerine dair bir fikri olmadığından kendisinin Slovence

---

[308] Cs. Bálint, "A középavar kor kezdete és kuber bevándorlása", **Archaeologiai Értesítő** 129, 2004, s. 56

[309] Doğu Frank Kralı II. Louis (843-876).

[310] T. Olajos, "Adalék a (H)ung(a)ri(i) népnév és a késői avarkori etnikum történetéhez", **Antik Tanulmányok: Studia Antiqua**, 16(1), 1969, s. 88-89.

dil bilgisi ile v protezli biçim olan Wangar'ı kendi döneminde Macarların bilinen adlandırması olan Ungari ile değiştirmiş olmalıydı. Böylece XIV. yüzyıla ait nüshaya Wangariorum Marcha yerine, Ungariorum Marcha girmiştir.[311] Slavist Péter Király de Wangar(ius) kavim adının Onogur adlandırmasından geldiğini kabul etmiş ve Slovence açısından ikna edici görmüştür.[312] Bunun dışında, Olajos'a göre Alemann Yıllıklarının IX. yüzyıl ve daha geç tarihe ait kodekslerinin iki varyantında, ayrıca Wessobrunn Glosslarında da bu ad biçimi bulunmaktadır. Büyük Şarlman'ın düşmanları olan ve bugüne kadar tatmin edici bir açıklama getirilemeyen "Wandali" adı, István Bóna'ya göre, Wangar(ius)~Wandal(us) adlarının ses benzerliği ile açıklanabilir: Ortaçağ yıllık yazarları, kendileri için tuhaf görülen ve bilmedikleri Wangari adını, iyi bildikleri Wandali kavim adıyla değiştirmişlerdir. Bóna, Vandal adının Wangar'a benzer sesletiminin yanı sıra bunun literatürde sıkça karşılaşılan arkaikleştirmenin bir sonucu olduğunu belirtir. Benzer şekilde Alp Slavlarının Winedas adı yerine IX. yüzyılın sonundan itibaren Wandalus da kullanılmıştır.[313]

Olajos, Kubrat'ın ölümünden sonra Büyük Bulgaria'dan Pannonia'ya göç eden kavmin *Onogundurların~Onogurların* yönetimi altında olduklarını ifade ettikten sonra, Avar Kağanlığı'nın bozkır kökenli ahalisinin de kısmen ya da tamamen "pars pro toto"[314] yasası uyarınca Onogur adını ve bunun varyantlarını kullandığını belirtmektedir. Ona göre söz konusu bağış belgesi geç Avar nüfusunun *Onogur* adının

[311] T. Olajos, a.g.m., s. 89-90.

[312] T. Olajos, 2013, s. 527-528.

[313] T. Olajos, a.g.m., s. 528-529.

[314] Dilbilimde ad aktarmasının bir türü olan "Bütün yerine bir parçanın anılması" anlamına gelen Latince bir tanımdır. Bkz. D. Aksan, **Anlambilim: Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2017, s. 88.

Slavca varyantını muhafaza eder.[315] Büyük Bulgaria'dan ayrılıp Pannonia'ya göç eden Kuber'in, Kubrat'ın dördüncü oğlu ile aynı kişi olup olmadığı hâlâ soru işaretidir. Bu dördüncü oğulla birlikte göç edenlerin mevcudu da bilinmiyor.[316] Fakat, IX. yüzyılın ilk yarısında Karpat Havzası'nda hâlâ Onogur adını taşıyan bir kavmin olduğu 860 tarihli bağış belgesinde yer alan addan da görüleceği üzere var sayılabilir.[317] Bununla birlikte Avar Çağı'nda Karpat Havzası'nda Onogurların varlığı, Lajos Ligeti tarafından da olası görülmüştür. Ona göre 1983 yılında Szarvas'ta bir Avar mezarından çıkarılan ve üzerinde Türkçe runik yazıların bulunduğu iğne kutusu, Avarlara değil, Avarlar arasında yaşayan Kutrigurlara ya da büyük olasılıkla Onogurlara aittir.[318] Macarların "Ungri" adı, ayrıca yurtlarının "Ungaria" adı, görüleceği gibi Onogur adının Güney Slavca ogъr biçiminden getirilmektedir. Bu ad, 860 yılına tarihlenen Wangar biçimiyle birlikte Avarları ve onların arasında yaşayan Onogurları tanımlamak için Güney Slavcasında teşekkül etmiştir.

Anonim bir yazarın Verdun Piskoposu Dado'ya yazdığı, 923 öncesine tarihlenen[319] mektubundaki "Hungri"lerin Pannonia'dan doğuya olan göçlerine dair anekdot[320] da Ungri kullanımını destekler niteliktedir. Anekdotta yer alan Hungri, yani

[315] T. Olajos, 2013, s. 529.

[316] T. Olajos, a.g.m., s. 529-530.

[317] T. Olajos, a.g.m., s. 532.

[318] L. Ligeti, 1986a, s. 493.

[319] A. Németh, "A Dado verduni püspökhöz írt levél", **Források a korai magyar történelem ismeretéhez**, Szerk. A. Róna-Tas, Balassi Kiadó, Budapest, 2001, s. 143-145.

[320] Anekdot şöyledir: Bir zamanlar Pannonia, Istria ve Illyra kavimleri arasında kıtlık baş göstermişti. Çevrenin bütün hükümdarları istişare etmek için bir araya gelmiş, sonra

"açlık" anlamındaki bu sözcük Macarların kavim adıyla yalnızca Eski Yüksek Almancada (*Hungar*, bugünkü Almancada *Hunger*) örtüşmektedir.[321] Róna Tas'a göre, Macarların yurt tutuşu ile aynı döneme ait olan kaynakların bir grubunda Macarların adı *Ungar* ve *Hungar* biçiminde bulunuyor ve bu sözcük çoğul yapıda *Ungri* ve *Hungri* biçiminde görülür. Yurt tutuş döneminde Macarlar en eski Latince kaynaklarda bu şekilde adlandırılır. *Ungri* biçimi ise Macarların adı olarak X. yüzyılın ilk yarısından itibaren Bizans kaynaklarında da görülmeye başlar.[322]

VIII-IX. yüzyıl Karpat Havzası Onogurlarına dair Hungri, Hungar, Ungar adları ile bağlantılı olarak Péter Király tarafından bir araya getirilen bilgiler de bu adların Eski Yüksek Almancada geliştiğine atıfta bulunmaktadır.[323] Dahası bu adların önemli bir

---

bunların arasından kendilerini açlıktan kurtarmaya gücü yetenleri seçmişlerdi. Diğerleri çöllere ve bilinmeyen bölgelere sürüldüler, buralarda ya ölecekler ya da hayatta kalmaya çalışacaklardı. Bu şekilde sürgün edilen insanlar Maeotis bataklıklarına ulaşmışlar ve burada kuş ve balık avlayarak hayatta kalmışlardı. Çoğalmaya da başlamışlardır, sürgün yıllarında "… katlandıkları açlıktan dolayı onlara Hungri adı verildi" *et a fame, quam sustinuerant, Hungri vocati sunt.* Bkz. A. Németh, 2001, s. 126-127.

[321] A. Róna-Tas, 1996, s. 218.

[322] A. Róna-Tas, *a.g.e.*, s. 218.

[323] P. Király, "A VIII-IX. századi Ungarus, Hungaer, Hunger, Hungarius, Onger, Wanger személynevek", **Magyar Nyelv**, LXXXIII, 1987, s. 162-180, 314-331; A. Németh, 2001, s. 150-151.

kısmı henüz Macarların yurt tutuşu esnasında ve sonrasında bile hâlâ Avarları göstermek için kullanılıyordu.[324]

Yukarıda incelediğimiz Wangar adı, gördüğümüz gibi araştırmacılar tarafından Onogur adına bağlanmaktadır. Ancak v- protezinin hangi dil sahasında geliştiği hâlâ tartışmalıdır. Olajos'a göre, v- protezli biçim Slovence özellikli bir Slav lehçesi ile de açıklanabilir, sözcük başındaki o ilk olarak Eski Slav dilinde zayıf u- protezine, bunun ardından Lehçe, Yukarı Sorbca, Polabca, Bulgarca ve Slovence gibi Slav dillerinde v ünsüzüne gelişmiştir.[325] Olajos, bu v- protezinin ortaya çıkışının "kesin bir tarihi" olmadığını vurgulayarak Slavist Péter Király'ye atıfta bulunur. Ona göre Eski Bulgar Slavcasında *Ǫgъre* adının bilinen beş varyantı vardır: *Ǫgre/Ęgre, Vǫgre/Vęgre, Vъgre, Vugre, Ugre*. Bunlardan ise v- protezi daha o sesinin varlığı sırasında geliştiği görülmektedir.[326]

Gábor Vékony, VIII– IX. yüzyıl Karpat Havzası ile ilişkili olarak ortaya çıkan ve Avarları gösteren Wandali ve Wangarii kavim adının aslının **Vnandur* olduğunu düşünür. Bu doğrudan Tuna Bulgarlarının adı olan *Onogundur* adından gelmektedir. V-protezinin Slav dillerinde geliştiğini ve Eski Yüksek Almancaya Slavca aracılığıyla girdiğini reddeder. Bu Eski Yüksek Almancaya doğrudan Türkçeden geçmiştir; Onogur~Ongur adı Tuna Bulgarcasında daha VIII. yüzyılda v'li biçimde telaffuz ediliyordu. Bu v protezinin hatırası olarak Macarcadaki Türkçe kökenli *vályú/válú* (yem

[324] Annales Fuldenses (894): "*Avari qui dicuntur Ungari*", Widukind, Res gestae Saxonicae I 17: "*Avares, quos modo Ungarios vocamus*", Chronicon Vedastinum: "*Avari quos dicimus Hungros*" vd. bkz. T. Olajos, 1969, s. 90.

[325] T. Olajos, 2013, s. 526.

[326] T. Olajos, a.g.m., s. 527-528.

teknesi, yalak) sözcüğünü örnek göstermektedir: *Vályú* Eski Türkçe **oluq* sözcüğünün, Bulgar Türkçesi **valuq* biçiminden Macarcaya geçmiştir. Bunun Çuvaşça varyantı ise *vulak, valak* biçimindedir.[327] Wangar sözcüğünü ise, Karpat Havzası'nda Macarca ile de etkileşime geçmiş olan bir Çuvaş tipi Türk lehçesindeki *ongur>vongur>vangur>vangr* gelişiminden getirmiştir.[328] Ligeti'ye göre, yuvarlak ünlülerin başında bulunan v- sesi *Orta Çuvaş dilinin* çağdaş durumunu yansıtmaktadır. Bunun örneği ile Bulgar Hanları Listesi'nde de (*Vukil~Ukil*) karşılaşmaktayız.[329]

András Róna-Tas Macarcaya sözcük veren "Eski Çuvaşçayı" kendi içinde üç kısma ayırır ve bu dilsel sonuçlardan yola çıkarak Macarların aynı anda birden çok, farklı Çuvaş tipi dil konuşan kavimlerle temasa geçtiği sonucuna varmıştır.[330] Çağdaş Çuvaşçada v protezinin pek çok örneğiyle de karşılaşılmasına rağmen bu v protezli biçimin bu dönemde var olup olmadığını ve Vékony'nin de düşündüğü gibi Batı dillerine doğrudan Türkçeden geçtiğini tam olarak belirleyemiyoruz. Zira Macarca ile de temasa geçen Çuvaş tipi Türk lehçelerini zaman ve mekan açısından birbirinden ayırmak mevcut bilgilerimizle oldukça zordur.

Macarlar IX. yüzyılın sonunda ve X. yüzyılın başlarında kendileriyle etkileşime geçen (Yunan, Alman, Slav) komşuları tarafından daima Ungr- olarak adlandırılmıştır.

---

[327] G. Vékony, "Onogurok és onogundurok a Kárpát-medencében", **A Szolnok megyei múzeumi évkönyve**, Szolnoki Nyomda, Szolnok, 1981, s. 72-73.

[328] G. Vékony, a.g.m., s. 74.

[329] L. Ligeti, 1986a, s. 528-529.

[330] 1. ET: kayuk> EÇ: hayuk > Mac: hajó (gemi) 2. ET: sivrik> EÇ: şürik > Mac: sőreg (uzun burunlu balık türü/sivrik) 3. ET: kumuki> EÇ: humuki > Mac: homok (kum). Diğer örnekler için ayrıca bkz. A. Róna-Tas, 1996, s. 97.

Bu adlandırma Macarların Karpat Havzası'nda görülmesiyle aynı zamana denk gelmektedir. Bizans kaynaklarında Οὔγγροι IX. yüzyıl yazarlarından olan Georgius Monachos'tan başlayarak XV. yüzyıla kadar yalnızca Macarlar için kullanılmıştır.[331] X-XI. yüzyıla ait Slav kaynaklarında Macarlar Ugre> Ugri (Оугръ, Угре, Угри) adlarıyla geçmektedirler. Slavistlere göre bu sözcüğün aslı, Eski Kilise Slavcasında Ѫгре[332](Ongre/*Ungre) idi ve IX-X. yüzyılda bu ad biçimi kullanılıyordu. Slavca *Ungre ve bundan gelişen Ungri başlangıçta sadece çoğul biçimde mevcut idi, Almancaya aktarıldığında Almancanın ses kurallarına göre Ungar tekil biçimi gelişmiştir. Ungri biçimi XI. yüzyılın ortasına kadar genel olarak kullanılmıştır, daha sonra bundan Latince çoğulla oluşan Ungari biçimi ve Eski Yüksek Almanca tekil Ungari, ayrıca Latince çoğul biçim Ungarii yerleşmiştir.[333] Ortaçağ Latin kaynaklarının Hungri ve Hungari biçimleri X. yüzyılda belki de Almanca 'hunger' (açlık) sözcüğünün etkisiyle Frank sahasında görülmektedir,[334] bunu Verdun piskoposu Dado'nun mektubunda geçen Macarların kökeniyle ilgili anekdot da olası kılmaktadır. Hóman'a göre, Macarların bu dönemde iddia edilen Hun kökeni de sözcüğün başındaki h'nin kullanımını güçlendirmiş olmalıydı.[335] Róna-Tas, *Ungarus* adının Macarlar için

[331] B. Hóman, "A magyar nép neve a középkori latinságban", **Történelmi Szemle** VI (2), 1917, s. 134.

[332] Büyük yus olarak adlandırılan Ѫ ünlüsü, X. yüzyıla kadar Eski Slavcada bulunan fakat günümüz Rusçasında yer almayan genizsil bir o ünlüsüdür. Bu ünlünün telaffuz edilmesi sırasında küçük dil aşağıya iner ve hava akımı burun boşluğundan çıkar. bkz. Z. Şahin, "Eski Rusçada Dar Ünlülerin Düşmesi ve Çağdaş Rusçaya Etkisi", **Rumeli DE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi** (20), 2020, s. 645; B. Hóman, 1917, s. 135.

[333] B. Hóman, a.g.m., s. 138-140.

[334] B. Hóman, a.g.m., s. 141-142.

[335] B. Hóman, a.g.m., s. 144.

kullanımının ancak yurt tutuş sonrası dönemle bağlantılı olarak kaynaklarla tespit edilebileceğine dikkati çeker.[336] Bunun dışında (H)ungarus adı Macarların yurt tutuşundan önceki ve sonraki yazılı kaynaklarda Karpat Havzası'na ve Avarlara ilişkin olarak geçmektedir: 860'ta *Uuangariorum Marcha*[337], 894'te *Avari, qui dicuntur Ungari*, 896'da *Avaris, qui dicuntur Ungari*, 906'da *Avares, quos modo Ungarios*, X. yüzyıl'da *Avaros, quos dicimus Hungros.*[338] VIII. yüzyılın sonunda Lombard kralı Liudprand'ın mezar yazıtında *Ungarus* biçimi yer almaktadır. Yazıt geç bir tarihe ait olmasına rağmen Péter Király'e göre burada kullanılan ad da Avarlarla ilgilidir.[339] *Ungarus* kavim adı, VIII. yüzyılda bir kez daha görülmektedir. Lombard kralı Desiderius (756-774) döneminde gerçekleşen Avar istilasının bahsi, bir azizin biyografisinin iki nüshasında geçmektedir (Verona kodeksinde *gens Avarorum*, el yazmasında ise *gens Ungarorum*).[340] VIII. yüzyılın sonunda Aquileia patriği olarak çalışan Paulinus'un hayatını tasvir eden XVI. yüzyıla ait Paulinus biyografisi, muzaffer olarak dönen orduyu kutsayan Paulinus'un resmedildiği bir tablodan bahsetmektedir. Tablonun altında şu yazıt vardır: "Paulinus'un kutsadığı Furlanlar *Hungarus*ları yenilgiye uğratıyor". Szádeczky, burada Avarlara karşı 797'de bizzat ordunun başında bulunan Kont Erich'in zaferinden söz edildiğini düşünür, bu kişi de zaten Paulinus'un yakın arkadaşıdır.[341] Yani burada da Avar – Hungarus kavim adı özdeşliği vardır.

---

[336] A. Róna-Tas, "Folytassuk a vitát: Megjegyzések Makk Ferenc könyvbírálatához", **Aetas**, (2-3), 1998, s. 223.

[337] T. Olajos, 1969, s. 87-88.

[338] P. Király, 1987, s. 315.

[339] P. Király, a.g.m., s. 316.

[340] S. Szádeczky-Kardoss, 1998, s. 268.

[341] S. Szádeczky-Kardoss, **a.g.e**., s. 297.

811'de eski Slav (Bulgar) kaynaklarına Ęgre~Vęgre~Ugre, Bizans kaynaklarına Avar adıyla giren kavim Péter Király tarafından Macarlarla özdeşleştirilmiştir.[342] Ona göre bu kavim kesinlikle Avarlar değildir, zira 860 yılına ait bağış belgesindeki verinin tam olarak kimi gösterdiği bilinmeyen *Uuangariorum marcha* adı dışında *Ungri* adı her zaman Macarlar için kullanılmıştı.[343] Kaynaklarda IX. yüzyılda zikredilen Tuna ötesindeki ve Pannonia'daki Avarların rolünü, Bulgar topraklarından çok uzakta yaşadıkları gerekçesiyle ihtimaller arasında değerlendirmemiştir. Ona göre 811 yılında Nikephoros'a karşı Krum Han'ın yardımına gelenler "Avarlar" değildi. Fakat buna rağmen Avar tipi ok uçlarının Bulgaristan sahasında ortaya çıktığını da belirtmektedir ve Bulgarların eline geçen Erdel'deki, ayrıca Alföld'deki Avarların varlığını reddetmemiştir. Bunlar ise Avarların sadece askerî faaliyetlerini gösteriyordu.[344] János Harmatta'ya göre bazı Yunan kaynaklarındaki Krum'un boyun eğdirdiği Avarların Bulgarlara katıldığına dair iddia da gerçekçi değildir, Tuna'nın Eflak kıyısında Bulgarlara çok daha yakın yerde yaşayan Macarların katılmış olması daha olasıdır. Ona göre Ęgre~Vęgre adı, Yunanca Οὔγγροι'nin transkripsiyonudur. Yunan kaynaklarının Avaroi adı ise Fulda yıllıklarındaki Yunanca adların kullanımı gibi artık bu dönemde Macarların arkaikleştirilen adıdır.[345] Péter Király de aynı şekilde bu adların Macarların arkaikleştirilen adı oluğunu düşünmektedir.[346] Buna karşın Terézia Olajos, Bulgar Slavcasındaki Vęgre adının IX. yüzyıl Avarlarının Wangari adından gelmiş olabileceğini vurgulamaktadır. 811'de Bulgarların safında savaşan Avar~Vęgre

[342] P. Király, "A magyarok említése a 811. évi események óbolgár leírásában", **Magyar Nyelv**, 72 (3-4), 1976, s. 416.

[343] P. Király, a.g.m., s. 265.

[344] P. Király, a.g.m., s. 412-413.

[345] J. Harmatta, 1997, s. 127-128.

[346] P. Király, 1976, s. 417-419.

savaşçılar, kaynağa göre paralı askerlerdir. Yine 813/14'te[347] Krum Han'ın Bulgarları gibi Avarlar da Han'ın çağrısı üzerine yardıma gitmişlerdir, yani Olajos'a göre Avarlar da Bulgarlara benzer şekilde Krum Han'ın tebaası idiler.[348] Aynı yıl, Bizans elçileri Bulgarlara ve başka barbar kavimlere karşı Franklardan yardım istemişlerdir, Olajos bu barbarların Tisa'nın yukarı akışında yaşayan Avarlar olduğunu düşünmektedir. V. Leo döneminde (813 – 820) Hunların Trakya'ya yaptığı akında da aynı şekilde Avarlar söz konusudur. Zira Avarlar başından beri Bizans'ta ve batıda arkaikleştirilen adlarıyla, yani Hun adıyla biliniyorlardı.[349] Eski Bulgar kaynaklarının tutarlı bir şekilde Vęgre/Vagre ad kullanımı, Pannonia Onogurlarının v- protezli Wangari adının bilinmesi ile açıklanabilir.

Georgius Monachus'un çalışmasında, Bizans İmparatoru Theophilos zamanında (829-842) Makedon esirlerin 836-838'e tarihlenen Bulgarlara isyan etmesi ve bu isyan eden esirlere karşı Bulgar Hanı Krum'un bir pagan kavimden yardım istemesiyle görülen Οὖγγροι (Ungroi), Οὖννοι (Unnoi) ve Τοῦρχοι (Turkoi) adlı kavimler genelde Macarlar olarak yorumlanmaktadır.[350] Tasvire göre Bulgarlar Ungrları (Οὔγγροις) yardıma çağırmışlardı, çağrıları üzerine Tuna'nın kuzeyinden Hunlar (Οὖννοι) ortaya çıkmıştır, çarpışma esnasında artık Türk (Τοῦρχοι) adıyla yer alırlar, müteakip günlerde yine Hunlar (Οὖννοι) ortaya çıkmıştır.[351] Moravcsik bu üç kavim adının kimleri

[347] P. Király, a.g.m., s. 412.

[348] T. Olajos, **A IX. századi avar történelem görög nyelvű forrásai**, Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 2001, s. 51-64.

[349] T. Olajos, **a.g.e**., s. 66.

[350] L. Tóth-Sándor, 2015, s. 66.

[351] Gy. Moravcsik, "Bizánci krónikak a honfoglalás előtti magyarságról", **Antik Tanulmányok: Studia Antiqua**, 4, 1957, s. 283-284, 276.

gösterdiğine ilişkin tatmin edici bir açıklama getirmese de Tóth-Sándor'a göre burada yardıma çağrılan üç kavim adı da Macarları göstermektedir. Zira Bizans yazarları bu üç adı Macarlar için kullanmıştır.[352] Ancak bunlar için başka bir görüş daha vardır. Bavyera Coğrafyacısı'nın 850-860 yılına tarihlenen "*Descriptio civitatum et regionem ad septemtrionalem plagam Danubii*" adlı çalışmasında Ungri adı *Ungare* biçiminde yer almaktadır.[353] Tasvirde düzensiz bir şekilde sıralanan kavimlerin lokalizasyonu İdil ve Dinyeper hattı boyunca Szabolcs Polgár tarafından yapılmıştır.[354] Burada geçen *Ungare* adlı kavmin yurdunu Karpatların doğusu ile Dinyeper'in batısı arasında kalan bozkır sahasına yerleştirmiştir. Bunu ise coğrafi olarak yukarıda adı geçen *Georgius Monachus*'un çalışmasındaki 811 yılı Bulgar-Bizans savaşıyla ve 836/38 yılı Makedon esirlerin isyanıyla bağlantılı tarihi olaylara uygun olacak şekilde yapmıştır.[355] Fakat Aşağı Tuna'da bu askerî faaliyetlere katılanlar, Imre Bóba'ya göre Macarlar değil, Avarların tebaası olan Karpat Havzası'ndaki Onogurlar idi. Macarlar ise ona göre bu dönemde henüz Dinyeper'in doğusunda idiler.[356] Yani Bavyera Coğrafyacısı'nın ve *Georgius Monachus*'un kavimlerinin Macarlarla olan özdeşliği de net değildir. Boba'nın da düşündüğü gibi, bunlar muhtemelen Karpat Havzası'ndaki Onogurlar idi.

---

[352] L. Tóth-Sándor, 2015, s. 66-68.

[353] R. Szántó, "A bajor geográfus és a korai magyar történelem", **Acta Historica**, 139 (január), 2017, s. 149.

[354] Sz. Polgár, "A bajor geográfus néhány kelet-európára vonatkozó ország- és népnevéről", **MFMÉ-StudArch** IX, 2003, s. 243-258.

[355] Sz. Polgár, a.g.m., s. 247-248.

[356] I. Boba, "A Twofold Conquest of Hungary or Secundus Ingressus", **Ungarn Jahrburg** 12, 1983, s. 36.

Ungri, Hun ve Türk adlarının Macarlar için kullanımı ve bağlantıları birçok kaynaktan takip edebilir. Bálint Hóman, IX-XI. yüzyıl batı Avrupa kaynakları arasında Macarları "Turci" adıyla anan tek kaynağın Liudprand olduğundan bahsetmektedir. Ona göre Liudprand, elçi olarak Bizans sarayında bulunmuştur ve bu dönemde Batı Avrupa için "bilinmeyen" Macarların Turci adını Bizans İmparatoru Konstantinos'un sarayında öğrenip eserine eklemiştir.[357] Liudprand aynı zamanda kendi çağında Alman kaynaklarında kullanılan Ungarii'yi de kullanmaktadır. Hóman, Ungarii biçimini kullanmasını, Liudprand'ın I. Otto zamanında Almanya'da yaşamasına bağlamıştır. Ungarii biçimininin I. Otto zamanının tarih yazarlarından olan çağdaşı Widukind'de de görülmesi bu yüzden tesadüf değildir.[358]

Kiril (ya da diğer adıyla Konstantin) ve Metodius efsanesinde Macarların adı olarak Оугрu (Ugri) yer almaktadır.[359] Konstantin ve Metodius'un biyografisi olan metinler Róna-Tas'a göre IX. yüzyıla aittir, fakat günümüze ulaşabilen kopyalardan Konstantin efsanesinin tek nüshası XV. yüzyıl sonrasına ve Metodius efsanesinin el yazmaları arasında en erkeni ise XII. yüzyıla aittir.[360] Konstantin Ugri atlılarıyla 861 yılında Kırım Yarımadası'nda (Kherson yakınlarında)[361], Metodius "Ugor kralı ile" 881–882'de Tuna kıyısında, hatta Konstantinopolis'e giden yolda, Tuna'nın aşağı akışında bir yerde karşılaşmıştır.[362] Róna-Tas, efsanelerin orijinal metinlerinde

[357] B. Hóman, 1917, s. 130-131.

[358] B. Hóman, a.g.m., s. 143-144.

[359] P. Király, "A magyarok említése a Konstantín-legendában", **Magyar Nyelv**, 70(1), 1974, s. 1.

[360] A. Róna-Tas, 1996, s. 220.

[361] P. Király, 1974, s. 7.

[362] P. Király, a.g.m., s. 8; A. Róna-Tas, 1996, s. 220.

kesinlikle Ungrin biçiminin bulunduğunu belirtmektedir. Bu ise ona göre Slavların bu adı sadece IX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Macarlar için kullanıldığı anlamına gelmektedir. Bundan sonra ise bu adın farklı varyantları komşularına geçmiştir.[363] Fakat yukarıda da gördüğümüz gibi, Macarlar Bizans'ta daha ziyade "Türk" adıyla biliniyorlardı, Bizans sarayını ziyaret eden batılı yazarlar dahi bu adı kullanmışlardır. Peki bu dönemde Ugri niçin Macar adı yerine kullanılmıştır? Efsaneleri kopyalayan müstensihler XV. yüzyıl sonrasında artık kullanılmayan yahut bilinmeyen Türk adını, kendi dönemlerinde bilinen Ugri ile değiştirmiş olamazlar mıydı? Çünkü benzer bir durumla Paisii Hilendarski'nin orijinal kaynaklardan faydalanarak 1762'de tamamladığı *Istoriya Slavyano-bolgarskaya* (Slav Bulgarlarının Tarihi) adlı çalışmasında da karşılaşıyoruz. Kendisi Türk Bulgarlarla birlikte yer alan Avarların adını Slav Bulgarların günlük dilde Macarlar için kullandığı Osmanlıca *Macar* adıyla değiştirmiştir. 632 yılına ilişkin Avar–Bulgar savaşları, ayrıca Bulgarların Avarlara yürüttüğü seferleri anlatırken anlaşılabilirlik olması açısından Avarlara *Macar* demektedir, Karpat Havzası'ndaki yurtlarını ise daima *Macar toprakları* olarak zikretmiştir, kesinlikle Avar toprakları göstergesini kullanmamıştır.[364]

Annales Bertiniani'nin 862 tarihli kaydı, araştırmacılar tarafından Macarların Avrupa'daki ilk bahsi olarak kabul edilmektedir. Burada Alman Louis'in (843-876) Krallığı'na yapılan Danların saldırısı anlatılır, bunların dışında "*Ungri*" adında ikinci bir saldırgan da geçer ve Ungri adının yanında ayrıca *inexperti* (bilinmeyen) sözcüğü yer

---

[363] A. Róna-Tas, **a.g.e**., s. 220.

[364] I. H. Tóth, "Magyarország és a magyarok Paiszi Hilendarszkinál", **Acta Universitatis Szegediensis De Attila Nominatae: Sectio Ethnographica Et Linguistica: Néprajz és Nyelvtudomány**, XIX-XX, Szeged, 1975-1976, s. 282-286.

almaktadır. Yani, Annales Bertiniani'nin yazarı için Ungri bilinen bir ad değildi.[365] Fakat Jenő Ungváry, Onogur adının görüldüğü Alman Louis'in bağış belgesinde geçen "Uuangariorum marcha"'dan yola çıkarak, Annales Bertininani'deki bilinmeyen düşmanın 862 yılında Alman Louis'in topraklarında yaşadığı sonucuna varmıştır. Ona göre, Annales Bertiniani'nin yazarı olan Reims Başpiskoposu Hincmarus, düşmanı adlandırmadığı ikinci cümlesinde, bilinmeyen bir düşmanın yakıp yıktığı *coğrafi bölgeyi* Ungri adıyla göstermek istemiştir. Çünkü bu başpiskopos 862 yılında yapılan Aachen Konseyi'ne katılmıştır, konsey katılımcıları arasında *Hungarius* adlı "Traiectensis episcopus" (Utrech Piskoposu) bulunuyordu. Hincmarus bu kişiyi de bizzat tanımaktadır. Bunun dışında Frank Krallığı topraklarında Ungarus, Wanger, Hungarius adında birçok kilise mensubu yaşıyordu. Yani onun için Ungri adı kesinlikle bilinmeyen bir ad değildir.[366] Piskoposun adı yine Ungri adına bağlanabilir fakat bu dönemde başpiskopos, Ungri ve Wangari adlarının benzerliği konusunda ya da doğuda yaşayan Onogurlar hakkında fikir sahibi miydi? Bunu bilemiyoruz. X. yüzyılın ikinci yarısında yazılan bu eserin daha sonraki kopyalarına müstensihler tarafından kendi dönemlerinin doğulu düşmanları olarak Ungri adının eklenmiş olabileceği de ihtimaller arasındadır. Çünkü Prüm rahibi Regino da X. yüzyılın başlarında Macarların adının bilinmediğinden bahsetmektedir. Yine Verdun Piskoposu Dado'ya yazılan 923 öncesine tarihlenen mektupta da Macarların kim olduğu bilinmiyordu.[367] Metnin Ungváry

[365] "Dani magnam regni eius partem cede et igni vastantes praedantur. Sed et hostes antea illis populis inexperti, qui Ungri vocantur, regnum eiusdem populantur". bkz. Annales Bertiniani, in: **Scriptores Rerum Germanicarum, in usum Scholarum ex Monumenta Germaniae Historica Recusi**, Ed. G. Waitz, Hannover, 1883 s. 60; R. Szántó, 2017, s. 158.

[366] J. Ungvary, "...qui Ungri vocantur", **Magyar Nyelv**, 93(4), 1997, s. 445.

[367] A. Róna-Tas, 1998, s. 223.

tarafından yayımlanmış Macarca çevirisi ve açıklaması Róna-Tas tarafından reddedilmiştir.[368] Macarların Ungri/Ungar adının, Karpat Havzası'nda yaşayan Onogurların adı nedeniyle Slav komşuları aracılığıyla Batı Avrupalılara geçtiği, 862 yılında ve X. yüzyılda söz konusu metinlere bu şekilde girdiği söylenilebilir

Annales Iuvavenses Maximi'nin, 881 tarihli verisinde ise *Ungri* adı artık Macarları göstermektedir, zira yanlarında zikredilen *Cowari* DAI'nin Kabarlarından başkası değildir.[369] Richárd Szántó'ya göre, kaynakta geçen 881 tarihi anakroniktir, çünkü metinde 881 yılında sözü edilen güneş tutulması olayı, *Annales Alamannici* ve *Annales Laubacensium* gibi yıllıklarda 891 yılında geçmektedir, ayrıca *Annales Corbeienses* de 878 ve 891 yılındaki güneş tutulmasından bahsetmiştir. Yani metnin daha sonraki müstensihleri 891 yerine yanlışlıkla 881 yazmıştır.[370] 891 tarihi ise yurt tutuş olaylarının dizesine oldukça uygundur.

İlk Vakayiname, Geçmiş Yılların Hikâyesi yahut Nestor Kroniği gibi adlarla bilinen *Povest' Vremennyh Let* (PVL) Macarların 898'de Kiev'in aşağısındaki faaliyetlerini tasvir etmektedir, burada ise adları Угрu'dir. Eserin kaydı XII. yüzyılın

[368] A. Róna-Tas, a.g.m., s. 223, 21. dipnot.

[369] "Primum bellum cum Ungaris ad Weniam. Secundum bellum cum Cowaris ad Culmite." Bkz. L. Tóth-Sándor, "Kabárok és fekete magyarok", **Acta Historica**, Tomus LXXXIV, 1987, s. 23, 1. dipnot.

[370] R. Szántó, "A 881. évi hadjárat kronológiai kérdései", **Urbs, Civitas, Universitas: Ünnepi Tanulmányok Petrovics István 65. Születésnapja Tiszteletére**, Szerk: Papp Sándor-Kordé Zoltán-Tóth Sándor László, Szeged, 2018, s. 280-281.

başında tutulmasına rağmen X. yüzyıl kaynaklarına atıfta bulunan bilgileri de vardır.[371] Tuna'daki Slovenlerin topraklarını ele geçiren Ak Ugrlardan (Угри Бѣлии) bahseden kısmın kaynağı IX-X. yüzyılda Pannonia-Moravya bölgesinde yazılmış ve Pannonia'daki Metodius'un öğrencileri, yani batı Slav misyonerleri tarafından Kiev'e getirilmiştir. Bu şekilde PVL'ye dâhil edilmiştir.[372] Hemen ardından gelen Georgios Monachos'un kroniğine dayanan Herakleios ve II. Hüsrev arasındaki savaşta Herakleios'un müttefiki olarak yer alan Ugrları anlatan kısım, Macarcaya hatalı bir şekilde çevrildiği için uzun süre Macarlar ile ilişkilendirilmiştir.[373] Esasen buradaki Ugrlar, bazı araştırmacılar (Gyula Kristó, Imre H. Tóth) tarafından Kubrat'ın VII. yüzyıl Onogurlarıyla ilişkilendirilmiştir, çünkü Onogur-Bulgarların hükümdarı olan Kubrat, Herakleios'un çağdaşı idi.[374] Hemen öncesinde yer alan Ak Ugrlar ise János Horváth tarafından Hunlar ya da Hazarlar ile Antal Bartha tarafından Saragurlar ile ilişkilendirilse de bunlar Kristó ve H. Tóth'a göre, Tuna boyundaki, yani Karpat Havzası'ndaki Slovenlerin yurdunu 882 yılında işgal ettikleri için yurt tutan Macarlardır. Bir sonraki Kara göstergesiyle verilen Ugrlar ise 898 yılında Kiev'in aşağısındaki faaliyetlere katıldıklarından bunlar da yurt tutan Macarlardır. Herakleios'un müttefikleri için Ak veya Kara göstergesi kullanılmadığından bunun

---

[371] A. Hodinka, **Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai: Az orosz évkönyvek teljes gyűjteménye**, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1916, s. 3; M. Font, "A Poveszty Vremennih Let mint történeti forrás", **Régmúlt Idők Elbeszélése: A Kijevi Rusz első krónikája**, Ford. István Ferincz, Szerk: László Balogh, Szilvia Kovács, Balassi Kiadó, Budapest, 2015, s. 258.

[372] M. Gyóni, "A Kievi Ősévkönyv Volochjai", **Századok**, 123(3-4), 1989, s. 320-321.

[373] L. Balogh, "Hérakleios ugri szövetségei", **Acta Historica**, 119, 2004, s. 4-5.

[374] Gy. Kristó, I. H. Tóth, "Az orosz évkönyvek néhány magyar vonatkozásáról", **Acta Historica**, 103, 1996, s. 26.

kaynağının farklı olduğunu ve burada geçenlerin bu nedenle Onogurlar olduğunu vurgulamışlardır.[375] Yani PVL bu şekilde üç çeşit Ugr'dan bahsetmektedir. Tóth-Sándor ise Knez Oleg zamanında (879-912) Güney Rus bozkırlarında Peçeneklerin ortaya çıkmasıyla görülen Kara Ugrları "Pagan Macarlar" ilişkilendirmiştir, çünkü bundan sonra batı kaynaklarına "Kara Macar" adlandırmaları da girmeye başlamıştır. Paganlara karşı Géza'nın başlatıp István'ın sürdürdüğü Hıristiyanlık çalışmaları, paganlar arasında tepkiyle karşılanmıştır. Ona göre bazı boylar krala ve Hıristiyanlığa karşı meşru bir şekilde muhalefet etmişlerdi; XI. yüzyılın başına ait kaynaklarda geçen Kara Macar göstergesi tamamen bunlarla ilgilidir. Yani Tóth-Sándor, Ak ve Kara adlandırmalarının ardında, Hıristiyan ve Pagan olanları görmüştür.[376]

Ugri adının PVL'de Herakleios döneminde görülmesi, Macarların 610–641 yılları arasında Karadeniz bozkırlarında Bulgarların bölgesine girdikleri ve bunun sonucunda Onogur/Ungri adını taşımaya başladıkları hipotezine temel oluşturmuştur.[377] Burada geçen Ugrların, Sasanilere karşı yapılan savaşlarda Bizans'ın müttefiki olan Hazarlar ya da Batı Türkleri olup olmadığı da tartışılmıştır. Zira PVL'nin Herakleios ve II. Hüsrev savaşından bahseden kısmı, Georgios Monachos'un X-XI. yüzyıla ait Slavca çevirisinden kaynaklanmaktadır. Fakat Georgios'un orijinal metninde yardıma gelen kavmin adı Ugri değil Türk'tür ve Georgios'un kaynağı olan Patrik Nikephoros'un çalışmasında da Herakleios ile müttefik olup Sasanîlere karşı savaşan Türklerden detaylı bir şekilde bahsedilmektedir.[378] László Balogh'a göre Herakleios'un asıl müttefiki Batı

[375] Gy. Kristó, I. H. Tóth, a.g.m., s. 26-27.

[376] L. Tóth-Sándor, 1987, s. 27-28.

[377] Gy. Györffy, **A magyarok elődeiről és a honfoglalásról**, Osiris Kiadó, Budapest, 2002, s. 121, 280.

[378] L. Balogh, 2004, s. 6-7.

Türk Kağanı Tong Yabgu'dur. Bizans hükümdarına yardım için Batı Türk Kağanlığı'nın askerî gücünü oluşturan Hazar birliklerini göndermiştir. Bu yüzden bu yardıma gelenler kaynakların bir kısmında Hazar, bir kısmında ise Türk adıyla geçmektedir. Bizans kaynaklarında Macarların adının Türk olması nedeniyle de X-XI. yüzyılın Slav çevirmeni buradaki Türk adını Macarların kendi çağındaki anlaşılır Ugri adıyla değiştirmiştir.[379] Bunun dışında Theophanes de IX. yüzyılın başına ait çalışmasında Herakleios'un 620'deki Türk müttefiklerini kendi çağının ilişkilerine uygun olacak şekilde "Hazar denilen Türkler" biçiminde kaydetmiştir. Movses Dasxuranc'i'nin çağdaş kroniğinin günümüze ulaşan X-XI. yüzyıla ait iki geç kopyasında Herakleios'un müttefikleri olarak Xazirk (Hazar) ve Honk (Hun) adında kuzey orduları yer almaktadır, ancak Zuckerman orijinal metinde bu etnik adlandırmaların olmadığını ifade etmektedir. Burada yer alanlar aslında Batı Türkleridir ve geç kopyalarda etnik bir boy tanımlaması olmaksızın dönemin ilişkilerine uygun olacak şekilde Türklerin yerine Hazarlar eklenmiştir.[380] Yani, Herakleios döneminde geçen müttefik "Ugriler" Macarlar değil, Batı Türkleri idi. PVL yazarının faydalandığı Slav tercüman, yukarıda Paisii Hilendarsky durumunda da gördüğümüz gibi, kendi çağının anlaşılır ismini kullanmıştır.

---

[379] L. Balogh, a.g.m., s. 7-8.

[380] C. Zuckerman, "The Khazars and Byzantium-The First Encounter", **The World of the Khazars: New Perspectives Selected Papers from the Jerusalem 1999 International Khazar Colloquium**, Ed. Peter B. Golden, Haggai Ben-Shammai, András Róna-Tas, Brill, Leiden-Boston, 2007, s. 403-410

X. yüzyıla ait ve "bir Bizans kaynağı olarak" Vita Basilii'de[381] 941 yılında gerçekleşen bir Macar istilasına ilişkin tasvirde Macarlar ilk kez Türk değil, Οὐγγρῶν (Ugri) adı ile yer almaktadırlar.[382] XI. yüzyılın ilk yarısında kayda geçirilen[383] *Miracula Sancti Georgii*'nin 917'ye ilişkin malumatı, Bizans'a saldıran kavimler arasında Bulgarların müttefiki olarak, *Ungrları (Ungroi)*, İskitleri, Moesileri ve Türkleri sıralamaktadır.[384] Bu kaynak Bizans halkının bilincinde Macarların Slavca adının yavaş yavaş yer edindiğine işaret etmektedir. Zira yazar Ungrları, Macarların Bizans'ta bilinen Türk adını yazmamış, Türkleri de ayrıca listeye dâhil etmiştir. Fakat çağdaşı olan *Athanasios Athonita,* Macarları sadece "Türk" (Τουρκοι) olarak adlandırmıştır. Buradaki Türk adlandırmasının Karpat Havzası'ndaki Macarları mı yoksa Selanik'in kuzeyindeki Vardar Nehri'nin yakınına yerleşen Vardar Türklerini mi gösterdiği tartışılmaktadır. Bazı araştırmacılara göre Vardar Türkleri de Karpat Havzası'ndan Balkanlara göç eden Macarlardır.[385]

---

[381] Kaynak için bkz. Gy. Moravcsik, **Byzantinoturcica I-II: Die Byzantinischen Quellen Der Geschichte Der Türkvölker**, E.J. Brill, Leiden, 1983, I. Cilt s. 555.

[382] Gy. Moravcsik, 1983, II. Cilt, s. 225; L. Balogh, "A 10. századi magyar-bizánci kapcsolatok új forrásai", **Acta Historica**, 128, 2011, s. 60-62.

[383] D. Bácsatyai, **A kalandozó hadjáratok nyugati kútfői**, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2017, s. 221.

[384] L. Balogh, "917. évi anchialosi csata és a magyarság", **Középkortörténeti tanulmányok,** Vol. 5, 2007, s. 7; V. Spinei, **The Romanians and the Turkic Nomads North of the Danube Delta from the Tenth to the Mid-Thirtheenth Century**, Brill, Leiden-Boston, 2009, s. 91.

[385] Tartışmalar için bkz. L. Balogh, "The Turks in the Vita Sancti Athanasii Athonitae: Vardariota-Turks or Hungarians?", **Chronica: Annual of the Institute of History University of Szeged Hungary**, Vol. 9-10, 2009-2010, s. 15-16.

Buraya kadar anlattıklarımızdan Onogur kavim adının birden çok Slav dilinde farklı varyantlarının bulunduğu, batıdaki Güney Slav dillerinde, Eski Bulgar Slavcasında ve Doğu Slavcasında da bağımsız biçimlerinin teşekkül ettiği görülüyor, yani Onogur kavminin adından birçok farklı biçim yerel dillerde aynı zamanda ortaya çıkmıştır. Güney Slavcası ve Eski Bulgar Slavcasında görülen v- protezi, her iki dil ile de teması olan ve Eski Kilise Slavcası geleneğinin doğduğu yerde, yani Moravya'da yaşayan nüfusun dilinde teşekkül etmiş olmalıydı. Zira 879 yılında Papa VIII. John, Metodios'u Szeremség Başpiskoposu unvanıyla Pannonia ve Moravya metropolüne atamıştır.[386] Yukarıda da gördüğümüz gibi PVL'nin kaynaklarından biri de Moravya bölgesinde yazılmıştı ve Metodius'un öğrencileri tarafından Kiev'e götürülmüştü. Muhtemelen v protezli Lehçe Węgry biçimi de bu sahada teşekkül etmişti. Wangar biçimi ise yine Güney Slav dillerinden birinde teşekkül etmiş olmalıydı. V protezli biçim yukarıdaki kaynaklardan da görüleceği üzere VIII. yüzyılın son çeyreğinde Onogurlarla ve Avarlarla bağlantılı olarak ortaya çıkmıştır. Ungri ve varyantları ise IX. yüzyılın son çeyreğine kadar Macarlar için kullanılmamıştır. Bunlar da Onogurlarla, Avarlarla ve daha çok Karpat Havzası ile bağlantılı kullanılmıştır. Macarlar Karpat Havzası'na geldikten sonra bu ad onlara da uygulanmıştır. XI. yüzyıl öncesine ait kaynakların geç kopyalarında ise müstensihler tarafından adlar sıklıkla değiştirilmiştir. Yani, Ungri, Ungar, Hungri, Hungar, Wegre, Wangar gibi adlandırmalar son tahlilde Karadeniz'in kuzeyindeki ve Karpat Havzası'ndaki Onogurların adından, buradaki Avarlar için, yurt tutuştan sonra ise Macarlar için kullanılmıştır.

---

[386] I. Majláth, "Az avarok örökösei", **Magyar út és nehézségei a nemzetállamtól az övezetek európájába a huszadik század fordulóján: Avarok-Onogurok-Magyarok**, 2005. s. 340.

4. "ÇİFTE FETİH" TEORİSİ VE AVARLARIN IX. YÜZYILDAKİ VARLIĞI

Bizans kaynaklarının doğulu bir göçebe kavim olarak tasvir ettiği Avarlar, yazılı kaynakların ve arkeolojik bulguların sunduğu bilgilere göre, bozkırlı kavimlerin Avar kimliği altında birleşmesi ve kültürlerinin homojenleşmeye başlamasıyla bir etnos olarak Karpat Havzası'nda teşekkül etmiştir.[387] Avar adı, Avarların, bünyenelerine kattıkları kavimler için güçlü bir birleştirici faktör olmuştur. Bu yüzden çağdaş kaynaklar Kağanlığın yıkılışına kadar onlardan başka hiç kimseye Avar adını vermemiştir. Fakat buna rağmen Avar kimliği çok kırılgan idi. Örneğin 626'da gerçekleşen başarısız Konstantinopolis kuşatmasından sonra birçok "Avar", Slav veya Bulgar hâline gelmiştir. Avar kimliği, Kağanlık'tan ayrı düşünülemezdi. Kağanlık yıkılınca, doğal olarak Avar adı da tarihe karışmıştır. Çağdaş bir kaynak olan "Conversio Bagoariorum et Carantanorum" (CBC), 870 yılında Pannonia nüfusu olarak oradakilerin Hunlardan (Avar) ve Slavlardan geriye kaldıklarını kaydetmiştir.[388] Öte yandan Bulgarlar, Avar veya Hazar egemenliği altında bile çeşitli boy birlikleri halinde uzun süre kendi etnik kimliklerini korumayı başarmışlardır. Bulgarların Avarlar ile aşağı yukarı aynı düzeyde politik ve kültürel geçmişi vardı. Kubrat Han, VII. yüzyılın ortalarında kısa süreliğine de olsa Karadeniz'in kuzeyindeki Ogur-Bulgar gruplarını kendi yönetimi altında birleştirmeyi başarmıştır. Oğullarından Asparuh Balkanlarda kendi Bulgar Devletini kurarken, Asparuh'un kardeşleri ve onlara bağlı Bulgarlar, Hazar, Avar yahut Bizans egemenliğine girmiştir. Bulgar grupları genelde liderlerinin

---

[387] O. Gábor, "Az avarok meghatározása és mitológiája", **A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 54**, Janus Pannonius Múzeum, Pécs, 2017, s. 317, 46. dipnot.

[388] W. Pohl, 1998, s. 19-20.

ve boylarının adlarıyla kaynaklarımızda açık bir şekilde görülmektedirler. Bütün bunlar Pohl'e göre Bulgarların başkalarına bağımlı yaşamalarına rağmen kendi etnik kimlik bilinçlerini koruduklarını anlamına gelmektedir.[389]

Karpat Havzası'nın batı ve kuzey yönünde Erken Avar yerleşim alanları Geç Avar çağına nazaran, daha azdır.[390] Orta Avar çağında ise bu bölgelere doğru büyük ölçüde genişlemiştir.[391] Özellikle VII. yüzyılın son çeyreğine tarihlenen mezarlar, Tuna Ötesi'nin ve Csörsz Árok'un kuzeyine düşen bölgeye, ayrıca Viyana Havzası'na yeni bir kavmin yerleştiğini doğrulamaktadır.[392] Bu dönem, bazı araştırmacılar tarafından, başta Bulgarlar olmak üzere doğulu bir grubun yerleşim çağı olarak kabul edilmiştir.[393]

---

[389] W. Pohl, a.g.m., s. 19.

[390] Yerleşim bölgeleri ve buluntu haritaları için bkz. I. Bóna, "A népvandorlás kor és a korai középkor története Magyarországon", **Magyarország története 1/I**, Főszerk:Székely György. Szerk: Antal Bartha, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984, s. 320-321, Harita 25; krş. Cs. Balogh, "Új szempont a kora avar hatalmi központ továbbélésének kérdéséhez: Az avar fegyveres réteg temetkezései a Duna-Tisza közén", **Hatalmi Központok Az Avar Kaganátusban**, Szerk: Csilla Balogh ve diğerleri, Kecskeméti Katona József Múzeum, Kecskemét, 2019, s. 132-134, Harita 1 ve 3.

[391] Cs. Balogh, a.g.m, s. 138, Harita 7.

[392] J. Gy. Szabó, "A Mátra-vidéki avarkori temetők állatcsont leleteinek néhány tanulsága", **Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv**, 1981, s. 68; P. Somogyi, "A Kárpát-Medencei sarlós temetkezési szokás eredete", **Archaeologiai Értesítő**, 109(1) 1982, s. 192, Harita 1.

[393] P. Somogyi, 1982, s. 193-194; J. Gy. Szabó, 1981, s. 68.

Péter Tomka, Kisalföld'deki tipik Bulgar gömme geleneklerinden Karpat Havzası'nın kademeli olarak "Bulgarlaştığı" sonucuna varmıştır. Ona göre, 670 civarında göç eden Onogur Bulgarlar, Karpat Havzası'nın geneline yayılmış durumdaydı. Avar Kağanlığı'nın dağılması sırasında dikkat çeken ve Slav yerleşimcilerle ilgisi bulunmayan 860 tarihli "Wangar" adı tamamen bu Onogurlarla alakalıdır.[394] Nitekim Gábor Vékony, Uuangariorum Marcha adındaki "Wangar", ayrıca Frank-Avar savaşlarına dair kaynaklarda geçen ve Onogurların arkaik adı olduğunu düşündüğü "Wandal" adından; Onogurların, Karpat Havzası'nın batı kısmı Frank hâkimiyetine girdikten sonra dahi, Macarların gelişine kadar Karolenj sınırlarını savundukları sonucunu çıkarmıştır.[395] Csilla Balogh da Tuna-Tisa arasında maddî kültürün değişmesini Kubrat'ın ölümünden sonra gerçekleşen 670-675 sonrası Onogur göçü ile ilişkilendirmiştir.[396] Yine Szádeczky de bu maddî kültürün değişimini István Bóna ve Gyula László'yu takip ederek griffon-sarmaşık kültürü denilen bulgularla birlikte Kuber'in Bulgarlarının 670 dolaylarında Karpat Havzası'na yerleşimine bağlamıştır.[397]

Griffon-sarmaşık kültürü esasen Gyula László'nun "çifte fetih" (kettőshonfoglalás) teorisine temel oluşturmuştur. László'nun teorisi tamamen kendi

---

[394] P. Tomka, "Avarok a Kisalföldön", **Régészeti barangolások Magyarországon**, Szerk: Szombathy Viktor, Panaróma, Budapest, 1983, s. 165-169.

[395] G. Vékony, 1981, s. 71-79.

[396] Cs. Balogh, "A Duna-Tisza köze avar kori betelepülésének problémai I.", **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, ELTE BTK Történettudományi Doktori Iskola, Régészeti Doktori Program, Budapest, 2013, s. 444.

[397] S. Szádeczky-Kardoss, "Kuvrat fiának, Kubernek a története és az avar-kori régészeti leletanyag", **Antik Tanulmányok**, 15(1), 1968, s. 86-87.

arkeolojik gözlemlerine dayanıyordu. VII. yüzyılın son çeyreğinde Karpat Havzası'nda beliren kavim, gördüğümüz gibi Onogurlar ile ilişkilendirilmiştir. Fakat László, bu kültürü Fin-Ugor gruplarının Karpat Havzası'na olan ilk göçü olarak kabul etmiştir, bunu ise çeşitli efsanelerde ve yazılı kaynaklarda bulunan tasvirlerle, tarihlerle doğrulamaya çalışarak arkeolojik verilerle de desteklemeye çalışmıştır. Ona göre Macarların Karpat Havzası'na iki kez geldiğinden PVL de bahsetmektedir. Buradaki Ak ve Kara Ugri bahislerini alarak Macarların aslında ilk kez Árpádla birlikte değil, daha öncesinde geldiklerini iddia etmiştir. László'nun "griffon-sarmaşık kültürü" olarak adlandırdığı bu kültürün taşıyıcılarının özellikle dili ve kültürü hususunda araştırmacılar bölünmüş durumdadır. László bu grubun Fin-Ugor dilli olduğunu düşünüyordu. Onu reddedenler olduğu kadar, destekleyenler de olmuştur.[398] Destekçilerden biri Pál Engel idi. Engel, Macarların yurt tutuşundan önce Karpat Havzası'ndaki son büyük olayın Onogur Bulgarların göçü olduğunu ifade etmektedir. Macarların ise 700 civarında, (bundan 200 yıl sonra göç edecekleri!) Karpat Havzası'na Onogur-Bulgar göçleri zamanında göç etmeleri gerektiği sonucuna varmıştır. IX. yüzyıl Avarlarının hangi etnik gruba dâhil olduğu bilinmediği için bu konunun etnik açıdan da incelenmesi gerektiğini vurgulamıştır.[399]

Teoriyi destekleyen bir diğer araştırmacı János Makkay olmuştur. Makkay, Macarların Onogurlar tarafından iki kez teşkilatlandırıldığını belirtmektedir, bunlardan ilki Macarlar "Kubrat'ın boyun eğdirilmiş bir halkı olarak" Onogurların önderliğinde

---

[398] G. Pandi, "Boba Imre és a kettőshonfoglalás", **Fons: Forráskutatás és történeti segédtudományok**, XIX(1), 2012, s. 109; R. Z. Farkas, "A kettőshonfoglalás elmeletének rövid historiográfiája", **Belvedere**, XXIII(4), 2011, s. 19-20.

[399] P. Engel, "A kettős honfoglalás", **Ómagyar Kultúra**, X(Különszám), 1997, s. 56-59.

VII. yüzyılın sonunda Karpat Havzası'na girdiklerinde, ikincisi ise Árpád'ın Macarları olarak Karpat Havzası'na geldiklerinde gerçekleşmiştir. Ona göre, ilk grubun dili Türkçeydi ve Onogur adını taşıyordu. Fakat ikinci grup, yani Árpád Macarları Onogur adını kullanmamıştır.[400] Makkay, Târîh-i Üngürûs[401] adlı eserde geçen Macarların yurt tutuşunu tasvir eden hikâyeden, Árpád Macarlarının Karpat Havzası'na geldiklerinde "kendi Türk dillerinde" konuşan bir kavimle karşılaştıkları sonucuna varmıştır. Yani o, Árpadla birlikte Karpat Havzası'na giren Macarların da Türk dilli olduklarını, dahası VII. yüzyıl Onogurları ile akrabalık bilincine dahi sahip olduklarını düşünmüştür.[402]

Kornél Bakay da 1998 yılında yaptığı çalışmasında, çifte fetih teorisini inceleyen ve kısmen kabul eden araştırmacılardan biridir. Arkeolog Géza Nagy'in "Onogurlar Macardır" düşüncesini desteklemektedir. Nagy, Avarların Hun olduğunu, Onogurların ise Macar olduğunu iddia etmiştir. 568'den 678'e kadar Karpat Havzası'na Kafkasya sahasından birçok kavim yerleşmiştir, Macarlar da arkeolojik verilerin tanıklığına göre Avar Çağı'nda Alanlarla temas ederek Karpat Havzası'na göç etmiştir. Bakay, buradan Macarların Kafkasya sahasında yaşayan kavimlerle uzun süreli birlikteliklerine dikkat

---

[400] J. Makkay, **A magyarság keltezése**, A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei 48, Szolnok, 1994, s. 133-134.

[401] Macarların ve Macaristan'ın tarihiyle ilgili Latince bir kitabın Tercüman Mahmut tarafından eklemelerle birlikte yapılan Osmanlıca çevirisidir. Kitapta Macarların kökeni ve yurt tutuşu anlatılmaktadır. Tercüman Mahmut'un ifadesine göre, Kanunî Sultan Süleyman 1543 yılı Macaristan seferi sırasında Székesfehérvár'ı aldığında Macaristan'ın eski tarihiyle ilgili eline geçen bu Latince kitabın Türkçeye çevrilmesini istemiş ve Tercüman Mahmud eseri Türkçeye çevirmiştir. Bkz. S. Papp, "Târih-i Üngürûs", https://islamansiklopedisi.org.tr/tarih-i-ungurus (Erişim Tarihi: 20.04.2021).

[402] J. Makkay, 1994, s. 134.

çekmektedir.[403] Fakat bunlarla olan birliktelik, Avarlarla birlikte Karpat Havzası'na sürüklendikleri zaman olmuştur. Avarlar, onun düşüncesine göre Macarların bir kısmını da Macaristan topraklarına götürmüştü. Çifte fetih teorisini dilsel açıdan reddedenlere karşı[404] keşiş Julian'dan örnek vermiştir: Julian da yaklaşık 500 yıl sonra tarihi Başkurdistan'daki akrabalarıyla kendi dilinde anlaşabilmişti.[405] Çalışmasında arkeolojik sonuçlara da yer vermiştir, bunların yanı sıra efsanelerdeki ve sözlü geleneklerindeki tasvirlerin önemini vurgulamaktadır, çünkü ona göre mezarlardan çıkan bulgular, örneğin at gömme geleneği, Orta Asya'dakilerle paralellik göstermektedir. Bunun dışında Avarların, Macarların IX. yüzyıldaki yurt tutuşundan sonra dahi Karpat Havzası'ndaki varlıklarının altını çizmektedir, bunu aydınlatmak ise antropologların görevidir.[406]

Gyula László'nun, 670 civarında gelen kavmi Macar sayması elbette destekten çok eleştiri almıştır. Bunlardan biri István Fodor'dur. Fodor, Fin-Ugor kavimleri ile Avarların teşekkülünün aynı sahada gerçekleşmediğini belirterek, söz konusu kavmin Macarlar ile bir ilgisi olmadığını ifade etmektedir, zira herhangi bir kaynak Macarların 895'ten önce Karpatlarda olduğuna dair bilgi vermemektedir. Aynı zamanda Macarların

---

[403] K. Bakay, "A kettős honfoglalás elmélete", **Őstörténetünk régészeti forrásai II**, Csutorás és Társa Nyomdaipari Kft, Nyíregyháza, 1998, s. 213.

[404] Teoriyi reddedenlerin ciddi antitezi olarak şu cümleyi sunar: "VII. yüzyılın sonundaki ilk göç Macarlar ile ilgili olsaydı, IX. yüzyılın sonunda buraya gelenler 'uzun bir dilsel farklılaşma nedeniyle' birbirlerini anlayamazlardı." bkz. K. Bakay, a.g.m., s. 216.

[405] K. Bakay, a.g.m., s. 214-216.

[406] K. Bakay, a.g.m., s. 219.

IX. yüzyıldaki yurt tutuşu zamanında Avarların hâlâ Karpat Havzası'nda oldukları da ona göre pek olası değildir.[407]

Miklós Takács ise ilk olarak Gyula László'nun Macarların birinci yurt tutuşu olarak verdiği 671 tarihini eleştirmiştir. Onogurların 670-680 arasında Karpat Havzası'na göç etmesi ile Macarların herhangi bir ilgisi bulunmamaktadır.[408] János Makkay'ın Árpád Macarlarını "Türk" yapan ve Türk dilli olduklarına dair görüşlerinin Ármin Vámbery'e dayandığını ifade ettikten sonra, geçmiş görüşlerin tekrar edilip durulduğunu, ortaya çıkan yeni kanıtlarla yeterince ilgilenilmediğini ifade etmektedir.[409] Szarvas'ta bulunan ve Geç Avar dönemine tarihlendirilen iğne kutusunun üzerindeki runik yazıların[410] Türkçe olduğunu András Róna-Tas'a atıfta bulunarak kabul etmiştir.

---

[407] I. Fodor, 1975, s. 238-239.

[408] M. Takács, "Három nézőpont a honfoglaló magyarokról", **Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából**, Új sorozat. I. (XI.), Kolozsvár, 2006, s. 83.

[409] M. Takács, a.g.m., s. 81-83.

[410] Arkeolog Irén Juhász, 27 Nisan 1983'te bir Avar mezarında üzerinde runik yazıların işlendiği bir iğne kutusu keşfetmiştir. Juhász'ın ve István Vásáry'nin isteği üzerine bu yazılar András Róna-Tas tarafından çözümlenmiştir. András Róna-Tas, yazıttan 20 harfi ve bunların varyantlarını ayırt etmiştir, buna göre 20 harf, toplamda 60 kez görülüyor ve yazılar sağdan sola doğru ilerliyor. Yazıtta ünlülere yer verilmediği için András Róna-Tas bunları küçük harflerle göstermiştir:

I:(a)VaRoBOQaN. SeN(i). aRQaRıM(?).. V x K..

II: TöRGüS(i?) . SeN . KüSüNCiY . BoL .

III: eRSe . SeN. aGUQin. YOQaD . BUQRaS(a?) . oYLaR V(?).

IV: BoLSuN . oYSuN.

Zira bu yazıların çifte fetih teorisiyle bağlantılı olarak Macarca olduğuna dair görüşler de ortaya çıkmıştır.[411]

Teorinin en büyük eleştirmeni Gyula Kristó'dur. O, Gyula László'nun 895 öncesi Karpat Havzası'nın batı kısmının yer adlarına yeterince dikkat etmediğini düşünmektedir, şayet Macarlar daha önce de burada yer alsalardı özellikle Tuna Ötesi'nde Fin-Ugorca yer adlarına rastlanması gerektiğini vurgulamıştır. Çünkü Avar mezarlarının çoğu burada yer almaktadır ve buradaki bilinen yer adlarından bir tanesi bile Fin-Ugorca değildir.[412] László'nun, 860 tarihli bağış belgesine büyük önem atfettiğini de ifade etmektedir, o buradaki "Wangar" adını Macarların Ungri adı olarak düşünmüştür. Fakat Kristó bu adın 670 dolaylarında Karpat Havzası'na göç eden Onogurların 200 yıl sonra dahi Alplerin doğu yamacında olduklarına dikkat çektiğini belirtir. Yine bu ad 895'ten önce buraya Macarların geldiğine dair bir bilgi vermez, dahası 860lı yıllarda Onogurların hangi dilde (Fin-Ugor!) konuştuklarına dair de bilgi içermez. Zira, Onogur olarak adlandırılan kavmin Türk dilli olduğu bugün kesin olarak

---

Yazıtta geçen sözcükleri şöyle açıklıyor: *Var*: Avar, *Obo*: oba, *Qan*: Kağan, *Sen*: sen, *Arqa*: alqa ~ alkışlamak/övmek, *Törgü*: törü~töre, *Küsünç*: küsenç ~arzu/istek, *Bol*: ol, *Erse*: ya bir özel ad, ya da bol ile kullanılan dilek-koşul kipi~bolursa, *Agu*: ağu~zehir, *Yoqad*: yok et, *Buqra*: buyra~budamak, *Oy*: oymak. Yani yazıt, arzuların yerine getirilmesini ve "zehir"in, (belanın) ortadan kaldırılmasını isteyen bir dua içerir. Bkz. A. Róna-Tas, "A szarvasi tűtartó felirata", **Nyelvtudományi Közlemények**, 87(1) 1985, s. 225, 241-243.

411 M. Takács, 2006, s. 82.

412 Gy. Kristó, "Nyelv és etnikum: A 'kettős honfoglalás' elméleti alapjaihoz", **Szegedi Bölcsészműhely '82**, Szerk. András Róna-Tas, JATE, Szeged, 1983b, s. 183.

bilinmektedir.[413] Gyula László tarihsel kaynaklardan yola çıkarak kroniklerde (Simon Kézai, Képes Krónika, PVL, Tarih-i Ungurûs) Karpat Havzası'nda iki farklı yurt tutuş tarihi olduğundan söz etmektedir, Kristó ise bunu reddetmemiştir, ancak söz konusu iki tarih Macarlar ile değil, bambaşka olaylarla (Hunlarla) alakalıdır. Bunlardan ilki olan Képes Kronika'daki 677; tasvire göre Macarların İskitya'dan çıktığı tarihi göstermektedir, Hun-Macar akrabalığı geleneğine göre bu, ikinci yurt tutuşu başlatan olaydır. Simon Kézai'deki 700 ise Hunların İskitya'da reis seçtikleri tarihtir ve her iki olay da esasen Attila'dan önceki zamanları göstermektedir. Simon Kézai'deki tarih, ikinci yurt tutuşu da 872 olarak verdiği için dezoryantasyondan başka bir şey değildir. Ona göre bu iki gelenek aslında Hunların 328'deki ve 373'teki faaliyetlerini anlatmaktadır.[414] László bu teorisini kanıtlamak için PVL'nin Ak-Kara Ugrlarına dair verileri Macar olarak yorumlamaya çalışmıştır. Kristó bunların XI. yüzyıl sonrası istinsahlardan dolayı çağdaş ad durumunu gösterdiği gerekçesiyle teoriyi kabul edilebilir görmemiştir. Sonuç olarak Gyula László'nun teorisini tatmin edici görmediğinden reddetmiştir.[415] István Erdélyi ise bu teoriyi 670lerde Karpat Havzası'na girenlerin Onogur Bulgarlar olması ve bunların Macarlar ile aynı olmaması nedeniyle reddetmiştir. László'nun, teorisine temel teşkil eden yazılı kaynakları ve bunların verdiği tarihleri sorgulamadan, irdelemeden kabul etmesinden dolayı Kristó ile hemfikirdir.[416]

---

[413] Gy. Kristó, "A 'kettős honfoglalás' elméletéről", **História**, 5(1),1983a, s. 27.

[414] Gy. Kristó, a.g.m., s. 26.

[415] Gy. Kristó, a.g.m., s. 27.

[416] I. Erdélyi, "A kettős honfoglalás", **A magyar honfoglalás és előzményei**, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986, s. 131–137.

Özetle, "çifte fetih" teorisi Ortaçağ kaynaklarındaki tasvirlere dayalı olarak ortaya çıkmıştır. Yukarıdaki tartışmalar karşılaştırıldığında genel olarak kabul gören ve desteklenen görüş VII. yüzyılın son çeyreğinde Karpat Havzası'na büyük bir göçün olduğudur ve bunlar Onogurlar ile ilişkilendirilmektedir. Teorinin asıl dayanak noktaları Gyula Kristó tarafından eleştirilmiştir, ona göre VII. yüzyılda gelen kavmin dilinin Fin-Ugor doğasına dair herhangi bir bilgimiz olmadığı için bunların Macarlarla olan ilişkisi şüphelidir ve kaynaklarda geçen tarihler farklı olayları tasvir ederler. Kaynak yetersizliğinden dolayı "çifte fetih", varsayımdan öteye gidememiştir ve bu nedenle hâlâ teori olarak anılmaktadır. Fakat bugün, Karpat Havzası'ndaki Avar-Onogur-Macar problemiyle ilgili araştırmalarda Gyula László'nun düşüncelerine değinmeyen araştırmacı yok denecek kadar azdır, onun sunduğu arkeolojik kanıtların doğası hâlâ netleştirilemedi, ardında ise pek çok soru işareti barındırıyor. Dolayısıyla, yeni bir kanıt çıkana kadar Karpat Havzası'ndaki bu kavmin Türk dilli Onogurlar olduğu ve 860'larda hâlâ varlıklarını sürdürdükleri ile ilgili görüşlerin yanında yer alacağız.

Macaristan'daki kazılar günümüzde devam ederken, bu zamana kadar tespit edilen gömme gelenekleri ve buluntuların birbirinden farklılıklar göstermesi Avar Çağı içerisinde kaç çağ olduğu konusunda tartışmalara yol açmıştır. Araştırmalar ilk olarak Nándór Fettich ve Dézsö Csallány'nin fikirlerine dayanarak Erken ve Geç Avar Çağı olarak iki çağ belirlemiştir. Daha sonra Ilona Kovrig, 1963 yılında Alattyán'daki mezarlığın incelemesi sırasında, Tótipuszta-Igar çevresi olarak adlandırılan sit alanlarında "levhalı" grupların görüldüğü ve Avar Kağanlığı'nın yeniden teşkilatlandığını, yeni bölgelerin zapt edildiğini ifade eden dönemi *bir geçiş dönemi olarak* "Orta Avar Çağı" olarak adlandırmıştır. 670 yılından otuz-kırk yıl sonra ise (VIII. yüzyıl) "griffon-sarmaşık" kültürünün karakteristik olduğu Geç Avar Çağı başlamıştır. István Bóna'ya göre Erken Avar Çağı (567-675) kendi içinde üç döneme

ayrılır. Bu çağın sonu olan geçiş dönemi 630-675/700 arasına tarihlendirilir ve Geç Avar Çağı ise Nagyszentmiklós üslubu ile kapanır.[417] Erken Avar Çağı'nı sonlandırıp Orta Avar Çağı'nı başlatan olay, 670-675 civarında Onogurların Karpat Havzası'na olan göçü ile ilişkilendirilmektedir.[418] István Bóna, Orta Avar Çağı'nın başlangıcını belirlemek için tarihsel ve nümizmatik verileri (IV. Konstantin'in (668–673) madeni parasını) kullanmıştır. Bu döneme ait buluntularda düz tabanlı üzengilere sahip atlarla birlikte gömülen, eğri uçlu kılıçlarıyla, yaylarıyla, oklarıyla, sadaklarıyla kuşanmış, levhalı kemerleri, saç tokaları ve yuvarlak altın-gümüş küpeleri olan yeni bir grup belirlenmiştir.[419] Bunların savaşçılarına ve kadınlarına ait kıyafetleri, takıları, silahları, ayrıca gömülme biçimleri Erken Avarlarınkinden farklıdır. Erkeklerin giyimlerinde ise ilk olarak göze çarpan, metal tokalarla süslenmiş, uzun, çift yandan örgülü saçlar, kayış askısı olmayan silah kemerleri ve düz tabanlı çizmelerdir. Yine silahları da Avarlarınkinden farklıdır: Eğri uçlu kılıçlar, kemik kaplamalı yüksek performanslı yaylar, tek darbelik uzun, bıçaklı mızraklar ve uzun hançerler çıkmıştır. At koşum takımları da başkadır: çubuklu kantarmalar (gem), düz tabanlı üzengiler. Bu, bozkırlardan gelen yeni yerleşimciler, kendilerine ait her şeyi Avar Kağanlığı'na da tanıtmışlardı.[420] Karpat Havzası'nda bu yeni grubun kümelendiği bölgelerden biri Tuna'nın batısındaki Fejér bölgesidir. Bu bölgede, Igar-Tótipuszta, Dunaújváros ve Iváncsa'daki birbirleriyle çağdaş mezarların başlangıcı ise 670'e tarihlenmektedir. Bundan sonra bütün bölgede "griffon-sarmaşıklı" kemerleri kullananların yalnız

---

[417] G. Ilon, "A népvándorlás és honfoglalás korának (1–10. század) régészete", https://mek.oszk.hu/02100/02185/html/1330.html (E.T.: 04.04.2021).

[418] Cs. Balogh, 2013, s. 427.

[419] I. Bóna, "Avar lovassír Iváncsáról", **Archaeologiai Értesítő**, 97(1), 1970, s. 250-256, 259-260.

[420] I. Bóna, 1984, s. 325-326.

mezarları görülmeye başlar.[421] Avar Çağı'na ait buluntuların (kaplar, yaylar, iğne kutuları vs) üzerine işlenen ve çoğunlukla kısa metinli oyma yazılar, ilk olarak 1987 yılında Gábor Vékony tarafından çalışılmıştır.[422] Ona göre Jánoshida'daki mezardan çıkarılan ve Erken Avar Çağı'na tarihlendirilen iğne kutusunun, ayrıca VII. yüzyılın başına tarihlendirilen, Kunágota'da çıkarılan gümüş sürahinin üzerindeki yazıt büyük olasılıkla Genel Türkçedir. Orta Avar Çağı'na tarihlendirilen Tótipuszta kabının üzerindeki yazıt ve Kiskörös kadehinin yazıtı Bulgar Türkçesidir, Szarvas'tan çıkarılan ve Róna-Tas tarafından Türkçe olarak çözümlenen Geç Avar Çağı'na ait iğne kutusundaki yazıtı ise çifte fetih teorisinden dolayı Macarca okumayı denemiştir.[423] Fakat özellikle Szarvas runik yazılarının Vékony tarafından çözümlenen okuması kabul görmemiştir. Vásáry'ye göre Szarvas ve Nagyszentmiklós hazinesinin yazıtları aynı alfabe ile hazırlanmıştır. Göktürk oyma yazılarıyla bir tür ilişki göstermekle birlikte bu yazıtların yeni bir kanıt çıkana kadar Geç Avarların yazısı olarak kabul edilebileceğini belirtmektedir.[424]

Geç Avarların IX. yüzyıldaki varlığı ve Macarların yurt tutuşu sırasında hâlâ Karpat Havzası'nda yaşamlarını sürdürmüş olma olasılığı ilk olarak János Győző Szabó tarafından 1964 yılında, Szarvas-Kákapuszta-Kettőshalom'daki Geç Avar mezarları ile alakalı kısa çalışmasıyla ortaya atılmıştır.[425] Daha sonra bu mezarları etraflıca inceleyen

[421] I. Bóna, 1970, s. 260.

[422] G. Vékony, "Spätvölkerwanderungszeitliche Kerbinschriften im Karpatenbecken", **Acta Archaeologica**, XXXIX(3–4), 1987, s. 211–256.

[423] G. Vékony, a.g.m., s. 234-252.

[424] I. Vásáry, 2007, s. 211.

[425] Cs. Szalontai, "Megjegyzések az Alföld IX. századi történetéhez II: Szarvas-Kákapuszta késő avar temetője", **A Nyíregyházi Jósa András Múzeum évkönyvei: A**

Csaba Szalontai ise bulgularıyla bunu kanıtlamıştır. Çalışmasına göre, VIII. yüzyılın sonunda gerçekleşen Frank seferleri ve bunun ardından yaşanan Avar iç çekişmelerinden sonra dahi Macaristan'ın kuzey batısına düşen ve bugün Slovakya topraklarına da yayılan Kisalföld bölgesinde, ayrıca Tuna Ötesi'nde yoğun bir Avar nüfusu yaşıyordu.[426] Szalontai, 804 yılında gerçekleşen Krum Bulgarlarının seferi sonucunda Büyük Macar Ovası'ndaki Avar nüfusunun tamamının ortadan kaldırılmadığını düşünmektedir, zira VIII. yüzyılın sonuna ait Avar yerleşimleri ve mezarlıklarının çok sayıda olması bu ihtimali ortadan kaldırmaktadır. 804 yılında Avar erkeklerinin bir kısmı Bulgarlar tarafından esir alınmıştır, bunun dışında 811 ve 814 yıllarında Bulgarların Bizans'a karşı yürüttüğü seferde -Bóba'nın Onogurlar ile özdeşleştirdiği- Avarlar da yer almıştır. Szalontai'ye göre, Karpat Havzası'nın doğusunun kalabalık bir Bulgar nüfusu tarafından işgal edildiğini kabul etmek güçtür, o daha ziyade Büyük Macar Ovası'nın önemli stratejik noktalarının az bir Bulgar nüfusu tarafından askerî üs olarak kullanıldığı kanaatindedir.[427] IX. yüzyıl kaynaklarının Büyük Macar Ovası'ndaki Avarlar hakkındaki "sessizliği" ona göre, Avarların tamamen yok edildiği anlamına gelmez, en fazla siyasî faaliyetlerinde bir azalma meydana geldiği anlamını taşır. Avarların siyasî gücünün "yok edilmesinin", Avarların yok edilme olasılığından ayırt edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bulgarların, Avarları yok etmediklerini ve Bulgar otoritesinin yalnızca nominal olarak kabul edileceğini var sayarak Avarların nerede ve ne şekilde hayatta kaldıklarının cevaplarını vermeye

---

Nyíregyházi Jósa András Múzeum évkönyve 30-32 (1987-1989), Nyíregyháza, 1992, s. 309.

[426] Cs. Szalontai, a.g.m., s. 327.

[427] Tuna Bulgarlarının Macarca adı olan Belgrad için kullanılan Nándorfehérvár yer adının, ayrıca kişi adı olan Nádor'un da bunu desteklediğini düşünür bkz. Cs. Szalontai, a.g.m., s. 328, 48. dipnot.

çalışmıştır. IX. yüzyıl Avarlarının karakteristik buluntularına ve yerleşim bölgelerine atıfta bulunur: Orta Tisza Havzası, Körös ve Tisza'nın birleştiği bölge, Szeged bölgesi ve Voyvodina'nın bir kısmı.[428] Geç Avar mezarlarıyla aynı döneme ait ve kesinlikle Avar geleneklerine göre gömülen yurt tutuş dönemi Macar mezarlarına da (3 mezar) dikkat çekmiştir, bu ise Macarlar ile Avarların simbiyozuna tanıklık etmektedir. Zira yurt tutuş dönemi Macar mezarları bir katman halinde Avar mezarlarının üstüne değil, yanına ya da yakınına açılmıştır. Yine Avarların ve Macarların simbiyozuna bir başka kanıt olarak Kákapuszta'daki mezarlıktaki gömme geleneği ve eşyaların karşılaştırmasını sunmuştur. Bu durum tarihsel açıdan burada yaşayan Avar toplumunun, yurt tutuştan sonra bu bölgede liderlik ve kontrol görevini üstlenen Macarlarla karıştıklarını göstermektedir. Szalontai bu çalışmasında incelediği Avar mezarlıklarının kullanımının IX. yüzyılın ortasında başladığını ve son mezarların X. yüzyılın ilk çeyreğinde açıldığını belirtmektedir. Szarvas-Kákapuszta-Kettőshalom'da açılan 49 mezarın Avar geleneklerini takip eden nüfusunun Macarlarla olan bağlantısının ancak yeni bulgularla aydınlatılabileceğini vurgulayarak Tuna Ötesi'ndeki devam eden kazıların da (Vörs) işaret ettiği gibi Avarların, Macar yurt tutuşu sırasında hâlâ yaşamlarını sürdürdüklerini ifade etmektedir.[429]

Tarihsel verilerimize göre VII. yüzyılın başlarında Avarlarla birlikte yaşayan Ogur-Bulgar grupları Pannonia'da yaşıyorlardı, yukarıda gördüğümüz gibi Péter Tomka bunların yerleşim bölgelerini Kisalföld'e yerleştirmiştir. Ayrıca Doğu Avrupalı Ogur boylarıyla ilişkilendirilen ve 620-30'lu yıllara tarihlendirilen Erken Avar Çağı kabin mezarlı grup genelde Tuna-Tisa arasının güney kesiminde ve Tuna Ötesi'nin bazı

[428] Cs. Szalontai, a.g.m., s. 328-329.

[429] Cs. Szalontai, a.g.m., s. 329-330.

bölgelerinde görülmesine rağmen Tisa Ötesi'nde ve Tisa boyunda da görülmektedir.[430] Fakat IX. yüzyılın Pannonialı Wangar (Onogur) nüfusunun bunlardan hangisiyle ilişkilendirilebileceği hâlâ cevaplanmamış bir sorudur.Tisa Ötesi'ndeki Doğu Avrupa bozkır geleneklerine göre gömülen nüfusun en azından bir kısımının Pannonia'ya yerleşimi, Orta Avar Çağı'nı karakterize eden büyük göçler sırasında gerçekleşmiş olmalıydı.

791 yılında Frankların Avar Kağanlığı'na saldırması ve ardından patlak veren 795/796 Avar iç savaşı Kağanlığı zayıflatırken, aynı yıl Büyük Şarlman'ın orduları Avar Kağanı'nın Tisa Nehri'nin kıyısındaki sarayını ele geçirmiştir,[431] 803-804 yılına gelindiğinde ise Bulgar Han'ı Krum, Franklara sürekli isyan eden Avarların uç bölgelerine yıkıcı darbeyi vurmuştur. Avarların bu olayları takiben "yok edilmesinden" yana duruş sergileyen araştırmacıların argümanları Terézia Olajos tarafından etraflıca incelenmiştir. Olajos ilk olarak araştırmacıların sıklıkla atıf yaptığı X. yüzyıla ait Bizans kaynağı olan ve IX. yüzyıl Bulgar toplumuna ilişkin bilgi veren Krum Han'ın yendiği Avarların durumunu tasvir eden Suda Lexicon'u ele alır. Buna göre: *"... Aynı Bulgarlar Avarları cebren mahvettiler. Krum ise Avar esirlerine sordu: Hükümdarınızın ve bütün halkınızın yok edilmesi hakkında ne düşünüyorsunuz? Esirler şöyle cevap verdi: Birbirlerine karşı suç ithamları artmıştı, en dürüst ve en zeki adamlarını ortadan kaldırdılar, hakkaniyetsiz bir yola saptılar, yargıçların yandaşları yolsuzluk yapıyordu. Ayrıca sarhoşluk da vardı, çünkü şarabın bolluğu yüzünden hepsi sarhoş olmuştu,*

[430] G. Lőrinczy, "Kelet-európai steppei népesség a 6.-7. századi Kárpát-medencében: Régészeti adatok a Tiszántúl kora avar kori betelepüléséhez", **Móra Ferenc Múzeum Évkönyve: Studia Archaeologica** IV, 1998, s. 343, 352-353, 26. dipnot.

[431] I. Erdélyi, "Avarlar", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies**, XIII/2, Çev. Kürşat Yıldırım, 2013, s. 344-345.

bundan sonra rüşvet baş gösterdi, dahası el altından iş çevirme; çünkü herkes ticarete girişti ve birbirlerini dolandırmaya başladı. Bizim yenilgimizin sebebi bunlardır…”.[432] Suda Lexicon'un Avar toplumunun çöküşüne dair verdiği bu malumatın orijinal oluşu, çağdaş Latince kaynaklar tarafından da doğrulanmaktadır. Örneğin Frank Kraliyet Yıllıklarının (Annales Regni Francorum) 796 tarihli paragrafında[433] Avarların iç savaşlardan bitkin düştüğü tasvir edilmektedir. Olajos, Suda Lexicon'da anlatılan Avarların tamamen mahvedildiğine dair tasvirin birçok araştırmacının düşündüğü gibi Avarların yok edildiği (soykırımı) biçiminde yorumlanmasına itiraz etmiştir, bunlar Bulgarların Avarlar üzerindeki askerî zaferini anlatmaktadır. Çünkü X. yüzyıla ait bir kronikte Krum Han'ın 811 ve 814 yıllarında Bizans'a yaptığı seferlerine Avarlar da paralı asker olarak, üstelik Han'ın bir halkı olarak destek vermişlerdir. Bunun dışında

---

[432] Söz konusu sözlük maddesini Terézia Olajos'un Macarca çevirisinden Türkçeye aktardık. Latince çevirisini de karşılaştırılması bakımından burada sunuyoruz: “lidem Bulgari, Abares ui ſubactos funditus fuſtulerunt. Captiuos aūt Abares Crem ita rogauit: Vnde cenſetis ducem ueſtrum, &totam gente perijſſe? Qui fic reſponderut: Cauſa prima fuit, quod pleriq; interſeſe accuſarunt, &fortiſſimos ac prıdetiſſimos quoſq; occiderut. Deinde homines iniurij & fures, focis iudicum euaſerut. Deinde ebrietas. Magno enim uini prouen tu omnes facti ſunt ebrioſi Deinde corruptela munerum. Deinde negociatio, facti enim omnes ſunt mercatores, &alios alij deceperūt, ac excidium noſtru has habuit cauſas…”, bkz. **Suidae Historica, Caeteráque Omnia que Ulla ex Parte ad Cognitionem Rerum Spectant: Opus Iucunda Rerum Varietate et Multiplici Eruditione Refertum**, trans. Hieronymus Wolf, Ex officina Hervag. per Eusebium Episcop, Basileae, 1581, s. 185-186.

[433] “…gentis Avarorum longis retro temporibus quietum, civili bello fatigatis inter se principibus, spoliavit…”. Bkz. **Annales Regni Francorum**, http://www.thelatinlibrary.com/annalesregnifrancorum.html , (E.T.: 21.05.2021).

Annales Regni Francorum'da 822 yılında bahsedilmektedir, burada ise Frankfurt'taki imparatorluk meclisine Pannonia'da yaşayan Avar temsilcilerin de katıldığı anlatılır.[434] Fakat Walter Pohl, Avarların IX. yüzyılda "organize bir halk" olarak tarih sahnesinden silindikleri görüşündedir. Bu yüzyılın başında halkın tamamen yok edildiğini düşünmese de, Avar adının tarihten silindiğini belirtmektedir. 830larda ise siyasî açıdan bu adı kullanan etkili bir varlık kalmamıştır. Regino'ya atıfta bulunarak Macarların 889'dan itibaren görülmeye başladıkları "Pannoniorum et Avar solitudines"in Avarların ya da antik Romalı Pannonların mevcut varlıklarına değil eski varlıklarından söz edildiğini belirtmektedir.[435] Olajos öncelikle Walter Pohl'ün Avarların Frank meclisine katıldığı 822 tarihini "Avar tarihinin sonu" olarak almasını eleştirmiştir. Bu yüzden "Die Awaren Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567-822" kitabının adını dahi sorunlu görür. Zira Avarların tarihine 822'den sonra da atıfta bulunan kaynaklar vardır.[436] Bunlardan biri yukarıda sözü geçen Regino'dur. Pohl'ün buradan alıntıladığı "Pannoniorum et Avar solitudines" ifadesinin ise IX. yüzyıl Latin dünyasında "Pannonii" adlandırmasının Doğu Frank ili olan çağdaş Pannonia halkına işaret ettiğini vurgulamaktadır. Örneğin, Regino'nun çağdaşı olan Fulda Yıllıkları'nın Regensburglu yazarı da 884 yılına dair yazdığı kaydında, söz konusu yıl Frank liderlerinin komutası

---

[434] T. Olajos, "Az avar továbbélés kérdéséről: a 9. századi avar történelem görög és latin nyelvű forrásai", **Tiszatáj**, Vol. 55, 2001, s. 50-51; "In quo conventu omnium orientalium Sclavorum, id est Abodritorum, Soraborum, Wilzorum, Beheimorum, Marvanorum, Praedenecentorum, et in Pannonia residentium Abarum legationes cum muneribus ad se directas audivit." bkz. **Annales Regni Francorum**, http://www.thelatinlibrary.com/annalesregnifrancorum.html,(E.T.: 23.05.2021).

[435] W. Pohl, 2018, s. 392.

[436] Avarların tarihine dair kendisinin derlediği ve incelediği Yunanca ve Latince kaynaklar için bkz. T. Olajos, 2001a, s. 50-56.

altında Raab Nehri yakınlarında saldırgan Moravyalılarla karşılaşan askerleri "Pannonius" olarak adlandırmaktadır. "Avari et Pannonii" ifadesi Antik Roma Pannonlarını ve eski Avarları değil, çağdaş Frank eyaleti olan Pannonia'nın halkını ve çağdaş Avarları göstermektedir. Olajos bunu doğrulayan Annales Maximiniani'nin 803 tarihli kaydına da atıfta bulunur. Burada Büyük Şarlman'nın Bavyera'daki *Avarlarla ve Pannonlarla ilgilendikten sonra* Aachen'deki sarayına geri döndüğü bilgisi vardır: "causas Avarorum et Pannoniorum disponens, Aquis palatium reversus est". Regino'da geçen "solitudines" ifadesini ise birçok araştırmacının yorumladığı gibi "ıssız arazi" biçiminde değil, Szádeczky-Kardoss'un izinde "yoğun nüfuslu arazi" (sűrűn lakott föld) olarak açıklamıştır. Yani, burada yaşayan nüfusun sabit bir yerleşim yeri, "evleri, köyleri, kasabaları" olmadığı, insanların sürülmemiş arazilerde (per incultas solitudines) sürülerini otlatarak göçebelik yaptıkları anlamı vardır. Çünkü Regino, ıssız araziyi göstermek için zaten ayrıca "eremus" sözcüğünü de kullanmıştır. Bu şekilde Macar fethiyle ilgili pasajdaki[437] "Pannoniorum et Avarum *solitudines*" ifadesinin "ıssız yahut yaşanılmaz" olarak değil, *yere bağlı yerleşimleri olmayan* biçiminde yorumlanması gerektiğini vurgulamaktadır. Başka bir deyişle, Olajos, Regino'nun bu ifadesinden

[437] "Yani bahsettiğimiz kavmi (Macarları), kendi meskenleri olan yerden (İskitya'dan) Peçenekler denilen komşu kavimler kovmuştu, çünkü sayı ve cesaret konusunda onlardan üstün idiler ve tahmin ettiğimiz gibi anavatanları dolup taşan kalabalığa orada yaşamaları için yeterli değildi. Böylece bunların vahşetinden kaçarak anayurtlarına veda edip yaşayabilecekleri ve yerleşebilecekleri yurt aramaya koyuldular. İlk önce Pannonların ve Avarların arazilerini dolaşarak (et primo quidem Pannoniorum et Avarum solitudines pererrantes) günlük geçimlerini avlanarak ve hayvan otlatarak kazandılar. Sonra Karantanların, Moravların ve Bulgarların sınırlarına yoğun saldırılar düzenlediler, azını kılıçla, ama binlercesini kullanmakta mahir oldukları oklarıyla öldürdüler." bkz. T. Olajos, 2001a, s. 53.

Frank Krallığı'nın yetki alanına girmeyen ve bölgenin batı ucunda, Tuna dirseği çevresinde yaşayanların Pannonialılar, doğu tarafındakilerin ise göçebe yaşam tarzını sürdüren Avar bakiyeleri olduğu sonucuna varmıştır.[438] Pohl, Avarların Slavlarla ve başka kavimlerle karışıp asimile olduklarına kanıt olarak *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*'da (CBC) geçen yaklaşık 870 yılında Pannonia'daki nüfusun "Hunlardan ve Slavlardan geriye kalan insanlar" (populum qui remansit de Hunis et Sclavis in illis partibus[439]) cümlesine atıfta bulunmuştur. Bu durum ise ona göre kaydı tutanlar için bölgedeki yeni "karışık" nüfusun nasıl adlandırılacağının hâlâ bilinmediğine işaret etmektedir. Yani metin yazarının "eski" Avar adını kullanması için bir sebebi yoktur.[440] Olajos'un düşüncesine göre Pohl CBC'nin üçüncü bölümündeki şu cümleyi tamamen göz ardı etmiştir: *"... gerçek dine itaat edip vaftiz olanlar (Avarlar) krallara vergi ödemeye tâbi tutuldular ve orada ikamet ederek sahip oldukları topraklarını krala vergi ödemeleri karşılığında bu güne değin (usque in hodiernum diem) ellerinde tutabidiler*". Buradan ise CBC'nin 870/871'e konulan tarihlendirmesine dayanarak "bu güne değin" ifadesinden Frank Krallığı'nın doğu sınırı olan Pannonia'da, komşuları Bavyeralılardan ve Slavlardan açık bir şekilde ayırt edilen, Hıristiyan olup tarımla uğraşan bir Avar nüfusunun 870/871'de hâlâ varlıklarını sürdürdükleri sonucunu çıkarmıştır.[441] Macaristan'da bu tarihlerde Avarların varlığı Akdes Nimet Kurat tarafından da olası görülmüştür, bunların Macarlar arasında asimile olduklarını ifade ederken Pannonia'dakilerin uzun bir süre benliklerini koruduklarını vurgulamaktadır.[442] Olajos'a göre Pohl, IX. yüzyıl Avarlarının etnik sürekliliğini belgeleyen kronikleri

[438] T. Olajos, a.g.m., s. 53.

[439] A. Róna-Tas, 1996, s. 254.

[440] W. Pohl, 2018, s. 392.

[441] T. Olajos, 2001a, s. 52-53.

[442] A. N. Kurat, "Avarlar", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, XXVI(1), 2011, s. 109.

yorumlarken önyargılı yaklaşıp göz ardı etmiştir.[443] Yukarıda gördüğümüz gibi, Avarların, Macar yurt tutuşu sırasında hâlâ varlıklarını sürdürdüğüne ve Macarlar ile simbiyozlarına işaret eden arkeolojik kanıtlar da gösterilmiştir. Avar Kağanlığı'nın yıkılmasıyla birlikte Karpat Havzası'nda Avar adı altında anılan nüfusun "devletsiz" kalması sonucunda Tuna Ötesi'ndekiler Doğu Franklarının etkisinde kalırken, Güney Erdel'de belli bir ölçüde Bulgar nüfuzu vardı. Ancak iç bölgeler yine bu devletsiz kalan Avarlara ev sahipliği yapıyordu. Macarlar buraya geldiğinde ise Szabados'a göre, öncelikle Avarlarla, Onogurlarla, dahası Cermen ve Slav gruplarının yanı sıra Tuna Bulgarlarıyla da karşılaşmışlardı.[444]

Regino'nun ve CBC'nin bilgileriyle birlikte, Macarların yurt tutuşu sırasında göçebe yaşam tarzını sürdüren Avarların yaşadıkları yerleri Büyük Macar Ovası'nın kuzey ve orta kısımlarına yerleştiren Olajos, Fulda Yıllıkları'nın Macarları göstermek için kullandığı "*Avari* qui dicuntur Ungari" ifadesinin de Macarların Avar topraklarında yaşadıkları ve onlarla birlikte akınlara çıktıkları için kullanıldığı kanaatindedir. 900lerden sonra ise Macarların arasında eriyerek tarih sahnesine karışmışlardır.[445]

Hem arkeolojik hem de tarihsel verilerin sunduğu bu bilgiler, dahası Avarlar arasındaki Onogurların varlığı ve Geç Avar mezarlarından çıkarılan Türkçe runik yazıların olması gerçeği ise bizi yoğun Türkçe-Macarca etkileşim sahası olarak –Doğu Avrupa-Karadeniz-Kafkasya hattından ziyade- Karpat Havzası'na yönlendirmektedir.

---

[443] T. Olajos, 2001a, s. 55.

[444] Gy. Szabados, "Vázlat a magyar honfoglalás Kárpát-medencei hátteréről", **Népek és kulturák a Kárpát-medencében**, Főszerk: Kovács László, László Révész, Kódex Könyvgyártó, 2016, s. 632.

[445] T. Olajos, 2001a, s. 55-56.

Zira Vásáry'nin de dediği gibi "*Avarlar ve çeşitli tarihlerde buraya yerleşen Bulgar-Türk kavim unsurları şüphesiz bu bölgede Macarların yurt tutuşuna kadar yaşamış ve Macar etnisitesinin oluşumuna katkıda bulunmuşlardır*."[446]

[446] I. Vásáry, 2007, s. 211.

IV. BÖLÜM

1. TÜRKÇE-MACARCA DİL İLİŞKİLERİ

Macarcanın söz varlığındaki Türkçe kökenli sözcüklerin ve bu iki dil arasındaki ilişkilerin doğası ve aşamaları yukarıda I. bölümde bahsettiğimiz gibi araştırmacılar tarafından uzun yıllardır çalışılmaktadır. Öncelikle József Budenz ve Ármin Vámbéry'nin dil tartışmalarına dayalı olarak başlayan araştırmalar, bilhassa karşılaştırmalı ve tarihsel dilbilim sayesinde günümüze gelindiğinde epey yol kat etti, diyebiliriz. Türk-Macar dil ilişkileri kapsamında yapılan araştırmalara bakıldığında, çalışmaların başlangıçta teorik olarak leksikoloji ve etimoloji alanıyla sınırlandırıldığı görülecektir.

Ligeti ve Gombocz gibi öncü araştırmacıların derlediği sözcüklerden yola çıkan birçok araştırmacı, Türklerin ve Macarların yaşam tarzına, iki kavim arasındaki ilişkilere, Macarların eski Türk kavimleriyle nerede ve ne zaman etkileşime geçtiğine, dahası Türkçenin fonolojik ve morfolojik özelliklerine ışık tutan kıymetli pekçok eseri, malzemelerin artmasıyla ve yazılı kaynakların da yardımıyla literatüre kazandırmıştır, kazandırmaya da devam etmektedir. Bu alanda öne çıkan iki çalışma Gyula Németh'in 1930 yılında yayımlanan "*A honfoglálo magyarság kialakulása*" adlı monografisi ile birlikte Lajos Ligeti'nin 1986'da yayımlanan "*A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás elött és az Árpád korban*" adlı çalışmasıdır. Ligeti bu çalışmasında, Türkçe ödünç sözcüklerin anlambilim incelemesine ek olarak yurt tutuş öncesinde ve Árpád

Çağı'nda Macar dili üzerindeki "silip atacak güçteki Türk etkisi"[447] hakkında önemli bilgiler vermektedir. Özellikle DAI'de geçen Macar boy adlarının Gyula Németh tarafından sunulan birçok Türkçe etimolojisi Ligeti tarafından reddedilmiştir. Boy adlarının Türkçe olması, bu boyların Türk olduğu veya Türkçe konuştukları anlamına gelmemektedir.[448] Németh'in boy adlarını Türkçe etimolojilerle açıklayarak onları etnik-dilsel açıdan da Türkleştirmesi[449] ciddi çelişkilere yol açmaktadır. Zira geleneksel olarak "Türk tipi göçebe" olarak sunulan Macarların atlı-okçu-göçebe yaşam tarzına ilişkin, Türkçe bu alanda olağanüstü zengin söz varlığına sahip olmasına rağmen(!) Macarcada bu alanda neredeyse hiç Türkçe sözcük olmadığına, ayrıca kürk ticareti ile ünlü olan Türklerin bu alanda Macarcaya Türkçe sözcük veremediğine dair Ligeti'nin uyarısı[450] önem arz etmektedir. Németh ise bunun tam aksini düşünüyordu. Bunun dışında Macarların kavim adını "Türk" olarak yazan Bizans İmparatorunun Macarların boy adlarını eksiksiz ya da doğru vermiş olduğunu[451] da bilmiyoruz. Gördüğümüz gibi

[447] L. Ligeti, 1986a, s. 250.

[448] L. Ligeti, **a.g.e**., s. 252.

[449] Gy. Németh, 1930, s. 275.

[450] L. Ligeti, 1986a, s. 239-250.

[451] DAI, s. 174-175. DAI'deki motiflerin incelenmesi gerektiğini araştırmacıların dikkatine sunuyoruz. Özellikle 37. bölümde Peçeneklere dair tasvirde verilen 8 vilayet sıralaması ve bunlardan 3 vilayette yaşayan halkın Kangar adıyla bilinmesine dair verisi, 39. bölümde Kabarlara dair tasvirde 8 boy bahsi ve bunlardan Kabarların 3 boyu olduğuna dair verisi kendi içinde bir tür paralellik göstermektedir.

37. Bölüm şöyledir: "Patzinacia'nın tamamı sekiz büyük prense göre sekiz vilayete bölündü. Bu vilayetler şunlardır: İlk vilayetin adı Irtim'dir, ikincisinin adı Tzour, üçüncüsü Gyla, dördüncüsü Koulpei, beşincisi Charaboi, altıncısı Talmat, yedincisi Chopon ve sekizincisi Tzopon'dur... Peçeneklere aynı zamanda Kangar deniliyor, fakat

Türk adı da Ungri adına benzer olarak coğrafi bölge tanımıydı. Bu kavmin kendi adını dahi bilmeyen imparatorun boy adlarına dair eksiksiz bir bilgisi olabilir miydi? Bunu bilemiyoruz. Eserde geçen "boy adlarının" boylara değil de "ordu düzenine" işaret ettiğine dair görüşler de vardır.[452] Bu nedenle bu konuda söyleyebileceğimiz tek şey,

---

sadece Iabdierti, Kouartzitzour ve Chabouxingyla vilayetlerinin halklarına..." DAI, s. 167, 171.

39. bölüm: "Ve savaşlarda sekiz boyun en güçlüsü olup daha cesaretli davrandıkları için ve savaşlarda liderlik ettiklerinden ilk boy mertebesine yükseltildiler. Aralarında bir prens var, yani Kabarların üç boyu arasında." DAI, s. 175.

40. bölüm: "İlki daha önce söylediğimiz Hazarlardan ayrılan boylardan olan Kabarlardır, ikincisi Nekis, üçüncüsü Megeris, dördüncüsü Kourtaugermatos, beşincisi Tarianos, altıncısı Genach, yedincisi Kari ve sekizincisi Kasi'dir". DAI, s. 175.

[452] Yurt tutuş öncesi Macarlarına ilişkin yazılı kaynakların tamamını değerlendiren ve kritiğini yapan Tamás Hölbling, DAI'nin verdiği boy adlarıyla ilgili tartışmaları sıralamıştır. Bunlardan dikkat çekici olanlar boy adlarının ardında askerî teşkilatlanmanın yedili sistemini gören görüşlerdir: Macar Kroniklerinin 1074 yılında gerçekleşen Mogyorod Muhaberesi ile ilgili verdiği tasvirde I. Géza'nın ordusu Kral Solomon ve Alman birliklere karşı Mogyorod'da şu şekilde pozisyon almıştır: Ortada Géza, onun sağ ve sol kanadında üçerli birlikler ve bunların her birinin dörderli alt birliği vardır (ex utraque parte per tria agmina quarternatim connectendo). Sağ kanattaki üç birliğin ortasında St. László'nun ordusu, sol kanattaki üç birliğin ortasında Géza ve László'nun damadı olan Otto'nun ordusu bekliyordu. Yani bu şekilde ortada duran Géza'nın sağında ve solunda altı komutanın daha kendi birliklerini komuta görevi vardır. Györffy bu yedili sistemin Macarlarda yaygın bir teşkilatlandırma sistemi olduğundan, Macar krallarının Sekelleri, Kumanları, hatta Saksonları dahi bu yedili sisteme göre teşkilatlandırdığından söz etmektedir. DAI'nin boy adları bu nedenle

Bakay Kornel'in ifadesiyle "*Macar kronikleri boy yapılanması hakkında hiçbir şey bilmiyor, boy adları yalnızca İmparator Konstantin'in çalışmasında geçmektedir. Boy adlarının ülke çapında dağılım göstermesinden eski –farazi– yerleşim yerleri için güvenilir sonuç çıkarılamaz. Karpat Havzası'nda Macarların yaşadığı bölgelerin tamamında arkeolojik malzeme o kadar tekdüze ki, boylara göre gruplandırmalar bugüne kadar yalnızca kısır bir girişim olarak kaldı. Bütün bunlardan çıkardığım sonuç, 10. yüzyılda, özellikle bunun ikinci yarısında boylardan ve dolayısıyla boy birliklerinden bahsetmenin doğru olmayacağıdır.*"[453] DAI'nin sıraladığı boy adlarından yalnızca onlara katılan Kabarlar başka bir kaynakla doğrulanmaktadır.[454] Diğerlerini doğrulayabileceğimiz arkeolojik ya da yazılı bir kaynağımız olmadığından çalışmamızda boy adlarına ve Macarların boy birlikleri tartışmalarına girmeyeceğiz.

Bununla birlikte dil tarihi araştırmalarında dikkatimizi çeken bir başka önemli husus, araştırmacılar arasında hâlâ fikir birliği olmamasıdır. Öyle ki, Macar dilindeki Türkçe sözcükler arasında ilk katman olarak belirlenen ve günümüzde yaşayan tek yadigârının Çuvaş Türkçesi olduğunu bildiğimiz bu kadim Türk dilinin ne şekilde

---

boylara değil, birlik komutanlarına işaret ediyor olmalıydı. Bkz. T. Hölbling, **A honfoglalás forráskritikája I. A külföldi kútfök**, Ad Librum, Budapest, 2010, s. 172-173. Bu anlamda tekrar düşünüldüğünde DAI'nin liderlik görevini Kabarlara vermesi, Kabaroi'yi Géza'nın yerine yerleştirilerek düşünülebilir. Ancak bu hipotezi doğrulayabilecek bir kanıtımız olmadığından, cevapsız bırakmak durumundayız.

[453] K. Bakay, **A magyar államalapítás**, Gondolat, 1981, s. 24.

[454] Annales Iuvavenses Maximi'nin 881 tarihli verisinde "Primum bellum cum Ungaris ad Weniam. Secundum bellum cum Cowaris ad Culmite." bilgisi geçmektedir. bkz. L. Tóth-Sándor, 1987, s. 23, 1. dipnot.

adlandırılacağına dahi hâlâ karar verilememiştir. József Budenz "Eski Çuvaşça"[455] terimini, Zoltán Gombocz "Bulgar Türkçesi"[456] terimini, István Zichy "Eski Çuvaş özellikli kadim bir dil" biçiminde tanımlayarak hem "Bulgar Türkçesi" hem de "Eski Çuvaşça" terimini kullanmıştır.[457] Gyula Németh ise söz konusu dilin Bulgar Türklerinin dili olması sebebiyle "Eski Çuvaşça" yerine "Bulgar Türkçesi" teriminin kullanılması gerektiğini vurgulamıştır, bunun dışında bu dil ile Genel Türkçe arasındaki ses farklılıklarına da değinmiştir (örn: z/ş yerine r/l, ilk hecede a yerine i vd.).[458] Ses özelliklerinden dolayı "r-li dil" terimini de yer yer kullanmaktadır.[459] Fakat Lajos Ligeti, araştırmacıların "Bulgar Türkçesi" terimine karşı çıkmaktadır, zira bu ilk katman olarak belirlenen sözcüklerin arasında, Gombocz'un "Sarigšin" şehir adına dayanarak Genel Türkçeye dâhil ettiği,[460] Hazar-Kabar dilinden olarak kabul edilebilecek unvan adları, kişi adları ve özel adlar da (kaleler, nehirler vs.) bulunmaktadır. Bunların göz ardı edilip Bulgar Türkçesi teriminin Hazar-Kabarları kapsamadığı ve Macarcaya etki eden birçok farklı Çuvaş tipi varyant olduğu gerekçesiyle Budenz'den beri kullanılan Eski Çuvaş teriminin, hepsini kapsayacak şekilde "Çuvaş özellikli ya da tipi" olarak

[455] J. Budenz, 1871, s. 16.

[456] Z. Gombocz, 1908, s. IV.

[457] I. Zichy, 1922, s. 37.

[458] Gy. Németh, 1930, s. 85-94.

[459] Gy. Németh, **a.g.e.,** s. 97-98.

[460] Ceyhâni geleneğinde Hazarların başkenti olarak geçen Sariġšin, **سرعشن** adı, Gombocz ve Németh tarafından Genel Türkçe sarıg "sarı" olarak kabul edilmiştir. Fakat bu sözcük Macarcada Çuvaş tipi kritere sahip olduğu için (sar>sárga / oku. şarga) Zimonyi, başkentin adını *Šarigšin* biçiminde yeniden inşa etmiştir. Her iki biçimin de incelemesiyle birlikte bunlardan, Hazarların dilinin Türkçenin hangisi koluna ait olduğu konusunda kesin bir cevap verilemeyeceğini ifade eder. Bkz. I. Zimonyi, 2014, s.82.

anılmasını önermiştir.[461] Slavlaşmış ve Türk dünyasıyla herhangi bir ilişkisi kalmayan günümüz Bulgarlarına gönderme yaptığı gerekçesiyle bu adın yeterince açık olmadığını ifade eden Emine Yılmaz da Bulgar Türkçesi terimini başarılı bulmaz. Bunun yerine András Róna-Tas'ın izinde[462] "Batı Türkçesi" terimini kullanmaktadır.[463] Literatür incelendiğinde Lir Türkçesi, Ogur Türkçesi, Ogurca, Ogur-Bulgar Türkçesi gibi terimlere de rastlamak mümkündür.

---

[461] Lajos Ligeti, 1986a, s. 9-12, 473-489.

[462] András Róna-Tas, Árpád Berta ve László Károly'un birlikte hazırladığı "West Old Turkic: Turkic Loanwords in Hungarian (WOT)" adlı 2011 yılında yayımlanan çalışmada Róna Tas, çalışmanın başlığından da anlaşılacağı üzere VI-XII. yüzyıllar arasında Urallardan başlayarak güney hattından batıya doğru konuşulan Türk şivelerinin birleştirici adının "Batı Eski Türkçesi" olduğunu ve çalışmanın amacının bu Türk şivelerinin rekonstrüksiyonunu yapmak olduğunu belirtir. Bunun öncesinde, bu yüzyıllara dâhil edilen Türkçenin yalnızca "Eski Türkçe" olarak adlandırılması sorun teşkil etmektedir. Bu nedenle bu Eski Türkçeyi "Doğu Eski Türkçesi ve Batı Eski Türkçesi" olarak iki büyük kola ayırmıştır. Bkz. A. Róna-Tas, "Vitás magyar etimológiák: Válasz Honti Lászlónak", **Nyelvtudományi Közlemények**, 113(2), 2017, s. 40.

[463] "En azından Türkiye Türkolojisi geleneğinde, Batı Türkçesi ile Oğuz grubu (ve kimi zaman Kıpçak grubu), Doğu Türkçesi terimi ile de Çağataycanın devamı olan çağdaş Türk dilleri kastedilir. Ancak, Türk dili dünyası, Çuvaşçayı da içine alacak şekilde genişletildiğinde, Batı Türkçesi terimi bugün bir r/l dili olan ve bu özelliğiyle Bulgar Türkçesinin tek temsilcisi durumundaki Çuvaşçayı gösterir ve doğal olarak diğer Türk dillerinin tümü z/ş özelliği taşımalarıyla Doğu Türkçesi (Genel Türkçe) içinde yer alırlar". Bkz. E. Yılmaz, "Altayistik Bağlamında Macarca-Türkçe Dil İlişkileri", **Bilig**, Sayı 74, 2015, s. 289.

Zimonyi, Macarcadaki Türkçe ödünçlemelerin ancak üçte birinin Çuvaş tipi olduğuna işaret etmektedir, yurt tutuş sonrasına sınıflandırılan Genel Türkçe unsurların tamamının ikinci katmana (Peçenek-Kuman) ait oldukları da kesin değildir. X. yüzyıla tarihlendirilen özel adlar arasında önemli sayıda Genel Türkçe özellikleri bulunan sözcüklerin varlığına değinir. Ligeti'nin etraflıca incelediği 22 özel addan 15 tanesi, yani *Ajtony, Bő, Geza, Gyarmat, Gyula, Jenő, Jelech, Karcha, Karoldu, Kundu, Kukullő, Olbő, Sarolta, Ullő* ve *Tarkany* Çuvaş tipi özellikler gösterirken, 7 tanesi *Álmos, Ákos, Inak, Ináncs, Jutocsa, Tarján, Tas* kesinlikle Genel Türkçe özelliklere sahiptir. Rotasizm olgusunun bariz görüldüğü ve yine Çuvaş tipi olarak sınıflandırılan *borjú (buzağı), görény (kokarca~küzen), gyűrű (yüzük), iker (ikiz), karó (kazık), ökör (öküz), sár (saz/çamur), sőreg (sivrik), szűr (süz), tenger(teñiz), térd (tiz~diz), tűr (tüz), ír (yaz-)* sözcüklerine karşılık yine birinci katmana ait ve zetasizmli olgular da vardır: *boza (boza), buzogány (buzğan~topuz), kalauz (kılavuz), koboz (kopuz) ve tőzeg (tezek).*[464] Bunlardan hangisinin kullanılması gerektiğine biz de karar veremiyoruz. Fakat şunu söyleyebiliriz ki, Ligeti'nin "Çuvaş tipi" terimi her ne kadar ayırt edici özellikleriyle kabul edilebilir olsa da, "Çuvaşça" ilk yazılı kaynaklarıyla 1783'te ortaya çıkan modern bir dile gönderme yapmaktadır. Bundan sonra edebi dili gelişmiştir.[465] Nasıl ki bugün Kuman/Kıpçak Türkçesini tanımlarken Tatar tipi, Kazak tipi, Kırgız tipi vd. gibi terimler kullanılmıyorsa, Çuvaş tipi terimi de kullanılmamalıdır. Söz konusu döneme göre bölgeye dayalı birden çok benzer lehçeye gönderme yaptığı için ve bu sözcükleri Macarcanın yapısında hem r'li hem z'li varyantlarıyla tespit edebildiğimiz

[464] I. Zimonyi, 2014, s. 80.

[465] F. Ersoy, "Çuvaş Türkçesi", **Türk Lehçeleri Grameri**, Ed. Ahmet Bican Ercilasun, Akçağ, Ankara, 2012, s. 1289.

için Róna-Tas'ın ve Yılmaz'ın kullandığı Batı Eski Türkçesi terimi bizce daha kabul edilebilir ve kapsayıcıdır.

VI-IX. yüzyıllar arasında Doğu Avrupa bozkırlarında yaşayan Türk kavimlerinin farklı lehçelerde konuştukları kaynaklardan bilinmektedir.[466] Bunlar r-li varyantın yanı sıra z'li varyantları da konuşuyorlardı.[467] Çünkü özellikle Hazar Kağanlığı içerisindeki duruma bakıldığında, hem dil hem de etnik açıdan çok uluslu bir yapı olduğunu söylemek mümkündür, devletin sınırları içerisinde birden çok dil vardı. Hazarların yönetici tabakası genelde Göktürklere bağlandığından bunların Genel Türkçeye dâhil edilen Göktürkçeyi konuştuğu, tebaaları arasında Bulgar ve başka Türk kavimleri de olduğu için[468] bölgede birçok Türk lehçesinin olması doğaldır.

Ugri adının PVL'de Herakleios dönemine ilişkin görülmesi, Macarların 610 – 641 yılları arasında Karadeniz bozkırlarında Bulgarların bölgesine girdikleri ve bunun

[466] Örneğin Istahrî, Hazarların dili hakkında "Hazar dili Türkçe ve Farsçadan farklı bir dildir. Diğer ulusların dili gibi değildir" demektedir. Bkz. H. Şamıyeva, "El-İstahrî'nin Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik Adlı çalışmasında Hazarlar ve Diğer İtil Halkları", **Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi**, 1(1), 2020 s. 29; Ibn Havkal da "Asıl Hazarların dili Türklerinkinden ve Farslarınkinden farklıdır…" demektedir. Fakat burada "Asıl Hazarların" kim olduğu pek açık değildir. Németh'e göre bu bilgi Hazar Kağanlığı'nın çok dilliliğine işaret eder, yani Hazarların bir kısmının ne Türklere ne de Farslara benzer şekilde konuştuğudur. Bkz. Gy. Németh, 1930, s. 209-210.

[467] I. Zimonyi, 2014, s. 80.

[468] P. B. Golden, "Hazar Dili", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten**, Cilt 19, 1971, s. 152.

sonucunda Onogur/Ungri adını taşımaya başladıkları hipotezine temel oluşturduğundan yukarıda bahsetmiştik. Türk-Macar dil ilişkilerinin de bu yüzden bu dönemde başladığı düşünülmüş ve özellikle Macarcanın söz varlığında bulunan tarım, hayvancılık, bağcılık-fitocoğrafik (özellikle üzüm yetiştiriciliği ve şarap kültürü), siyasî ve din terminolojisi genelde Kafkasya sahasına bağlanmıştır.[469] Róna-Tas paleobotanik alanına ait sözcükleri incelerken bunların görüldüğü 4 büyük muhtemel bölgeye işaret etmiştir: 1. Kuban ve Don arasındaki bölge, 2. Kırım Yarımadası, 3. Dinyester'in batısı (Etelköz), 4. Karpat Havzası.[470] Zimonyi sözcükleri bölgelere ayırmıştır: 1. Kuban-Don arası bölge: *kőris (dişbudak), tölgy (meşe)*, 2. Don-Kuban-Etelköz: *dió (ceviz)*, 3. Don-Kuban-Etelköz-Karpat Havzası: *bükk (kayın), gyertyán (gürgen), gyümölcsény (yabani orman meyvesi), mogyoró (fındık), som (kızılcık)*. Bunlardan *tölgy* ve Macarcaya Türkçe aracılığı ile geçen *som* Alanca kökenlidir. Bu ise Zimonyi'ye göre, Alan-Türk-Macar etkileşim sahası olacak şekilde Don-Kuban arası bölgeye işaret etmektedir. Yani Róna Tas bu şekilde yalnızca iki sözcükten yola çıkarak Macarların uzun süre Don-Kuban arasında yaşadıklarını var saymıştır. Yine *tenger* (deniz) sözcüğünün ödünçlendiği yer ile alakalı olarak Karadeniz ile bağlantısına, ayrıca bu denizde yetişen balık türleri *sőreg* (sivrik) ve *tok* (kolan)'a dikkati çekmektedir.[471] Ancak bu bölgeden Karpat Havzası'na göç eden Türk kavimlerini göz ardı etmiştir. Bu sözcükler doğal olarak onların dilinde de bulunuyor olmalıydı. Türkçe olan *bükk* ve *gyertyán* Karpat Havzası'nın zaten yerel ağaçlarındandır.[472] Ayrıca yine Kırım Yarımadası'ndaki etkileşime örnek olarak verilen

[469] I. Zimonyi, 2014, s. 85; L. Ligeti, 1986a, s. 292-294.

[470] I. Zimonyi, 2014, s. 86.

[471] I. Zimonyi, *a.g.e.*, s. 86.

[472] Paleobotanik araştırması için bkz. E. Magyari, **A bükk (Fagus sylvatica) és a gyertyán (Carpinus betulus) terjedésének problematikája a Kárpát-medence**

bağcılık kültürü ile ilgili *bor* (şarap), *szőlő* (üzüm) gibi sözcükler de Karpat Havzası ile uyum göstermektedir. Zira bu bölgede yaşayan Avarların şarap kültürü Suda Lexicon'dan ve Geç Avar mezarlarından çıkan gümüş ve altın kadehlerden, testilerden bilinmektedir.[473]

Paleobotanik açısından değerlendirilebilecek yukarıda andığımız dört bölgeye sınıflandırılan ağaç adları söz konusu olduğunda, Macarların yurt tutuşu sırasında Karpat Havzası'nda hâlâ Batı Eski Türkçesinin bir diyalekti kullanılıyorsa, ödünçleme yeri olarak Karpat Havzası elbette kabul edilebilir. Ayrıca tamamen dilsel verilerle inşa edilen sözde "Kafkasya anayurdu" düşüncesine karşı Zimonyi'nin Kafkasya bölgesine işaret eden sözcüklerin tamamının tipik olarak "kültürü" gösterdiğini ve bunun da bölge belirlemek açısından tam anlamıyla güvenilir olduğu anlamına gelmediğini belirttiği düşüncesi dikkate değerdir.[474] Örneğin *törvény (töre/ bugün: yasa), ír (yazmak) betű (harf/betik), tolmács (dilmaç, tercüman), ész (es, akıl), tanú (tanık)* gibi okur-yazar-gelişmiş kültüre işaret eden sözcükler, Geç Avar mezarlarından çıkan runik yazılarla açıklanabilir. Yine insan vücuduyla ilgili sözcüklerin de, örneğin *térd (diz)*, *gyomor (mide)*, *szakál (sakal)*, bir coğrafi bölgeye bağlanması anlamsızdır.

Ligeti, yurt tutuştan önce –ona göre 400 yıl boyunca süren- Türkçe-Macarca etkileşimlerinde Türkçenin diyalekt farklılıklarının da göz önünde bulundurulmasına dikkat çekmektedir. Macarların İdil Bulgarları ile etkileşime geçip geçmemiş oldukları

---

holocén vegetációfejlődésében, 4. Magyar Őslénytani Vándorgyűlés Kiadványa, Pécsvárad, 2001, s. 26-27.

[473] Şarap tüketimine dair arkeolojik veriler için bkz. Sz. Felföldi, "Az avarok borfogyasztásáról", **Határtalan Régészet**, 2019, s. 56-59.

[474] I. Zimonyi, 2014, s. 86.

sorusunu ihtiyatlı bir şekilde ucu açık bırakmıştır. Yani İdil Bulgarları ile bir temas olsa dahi bu, kendisinin VII. yüzyılın ortasından 830lara kadar tarihlendirdiği, Hazar Kağanlığı topraklarında *belki de* İdil Bulgarları vasıtasıyla gerçekleşmişti. Bu yüzden bu dil etkileşimi için "Bulgar-Hazar" terimini kullanmaktadır. Tarıma ve yaşam tarzına ışık tutan Türkçe sözcüklerin coğrafi bölgesini ise Hazar Kağanlığı topraklarında 200 yıl yaşamalarına bağlamaktadır.[475] Fakat 1932'de Nándor Fettich tarafından kazılan Kiskörös'deki Geç Avar mezarlığındaki 12 mezardan hayvancılığa atıfta bulunan hayvan kemikleri de çıkmıştır. Bunların arasında tavuk (tyúk), domuz (disznó/sértés), inek (ünő), öküz (ökör) gibi hayvanların kemikleri olması dikkat çekicidir.[476] Yine Csengele, Kecel, Kiskörös, Tisa-Igar ve Üllö gibi Geç Avar mezarlarında boyuna asılan ufak baltalar, olló (makas: oğlak sözcüğünden), orsó (ora- "sarmak kökünden" iğ, makara) gyöngy (inci) kolyeler de çıkmıştır. Ancak bunlar Gyula László'ya göre boyuna asılı şekilde gömüldüğü için tarımla değil inanç dünyasıyla bağlantılı olarak kullanılan malzemelerdi. Örneğin Kiskörös'deki çocuk mezarından, çocuğun boynuna asılı devasa bir yabandomuzu dişi, yanında ise bıçak çıkmıştır. Cenaze geleneğinde, inci istisnasıyla demirden yapılan bu malzemelerin gömülmesi, demirin kötü ruhlardan koruması inancını göstermektedir.[477] O halde bű (büyü), boszorkány (basırgan/cadı), gyász (yas) gibi inanç dünyasına ait sözcükler de yine buraya dâhil edilebilir. Bunun dışında, Macaristan'daki Avar arkeolojisinin en önemli araştırmacılarından biri olan Gyula László, "*Macaristan'daki Avar gücünün iktisâdi temeli büyükbaş hayvan*

[475] L. Ligeti, 1986a, s. 531.

[476] S. Bökönyi, "A kiskörös város alatti avar temetö állatcsontjainak vizsgálata", **Régészeti tanulmányok: Az Avar tarsadalom tröténetéhez**, Püski-NMI, Budapest, 2019, s. 189-194.

[477] Gy. László, **Régészeti tanulmányok: Az Avar tarsadalom tröténetéhez**, Püski-NMI, Budapest, 2019, s. 125-130.

yetiştiriciliğinden ziyade daima tarım olmuştu. Mezarlarda eş zamanlı olarak kölelerin artışıyla bunun izini takip edebiliyoruz. Yani Avar göçebe imparatorluğu köleliğe dayalı bir sınıflı toplum yönünde gelişmişti."[478] demektedir. Bu ise bize Macar diline tarım alanından giren Slavca sözcüklerin yanı sıra Türkçe sözcüklerin *(tarló "tarla", árpa "arpa", búza "buğday", dara "darı", eke "saban/pulluk" vd.*) neden fazla olduğunu açık bir şekilde göstermektedir. Yani bölgede zaten tarım yapılıyordu. Bunun da Kafkasya-Karadeniz sahasına bağlanması için bir sebep göremiyoruz.

DAI'nin Macar-Hazar birlikteliğinden söz eden verisi ile bu bölgede 200-300 yıllık yaşam varsayımına dönecek olursak, kaynağımız *sadece 3 yıl* bilgisini vermektedir ve son arkeolojik araştırmalar bu bölgede uzun süreli ikameti reddetmektedir. Bu nedenle Zimonyi, Macarların DAI'nin 38. bölümünde geçen tarihini diğer kaynakları da inceleyerek şu şekilde yeniden inşa etmiştir:

833 yılında Sarkel'in[479] inşası sırasında Macarlar bağımsız bir kavim olarak Don'un batısında yaşıyorlardı. 837 yılında gelindiğinde Aşağı Tuna'da görülmüşlerdir.

---

[478] Gy. László, **a.g.e.**, s. 226.

[479] DAI'nin 42. Bölümünde "Sarkel 'beyaz ev' demektir ve Hazarlar imparator Theophilus'tan bu şehri onlar için kurmasını istediğinde, Camaterus soyadını taşıyan spaotharocandidate(?) Petronas tarafından inşa edilmiştir. Çünkü Hazaria'nın ünlü Kağanı, bu adı geçen imparator Theophilus'a elçiler göndererek Sarkel şehrinin kendileri için inşa edilmesini rica ettiler, bunun üzerine imparator isteklerini kabul etti." bilgisi geçmektedir. Ancak bu şehrin Macarlara karşı inşa edildiği bilgisi yer almamaktadır. bkz. DAI, 183; Bu nedenle Attila Türk, IX. yüzyılın ilk çeyreğinden önce Macarların Doğu Avrupa'da olduklarına dair herhangi bir yazılı veya arkeolojik kanıt bulunmadığı sürece Sarkel'in Macarlara karşı inşa edildiği görüşlerini de reddetmektedir. Ona göre söz konusu kale yahut şehir Bizans-Hazar işbirliği ile

850 dolaylarında, 860/61'e kadar sürecek olan, Hazar egemenliğine girmişlerdir. Bu dönemde Metodius ve Kiril, Kırım Yarımadası'nda Hazar ordusunun bir parçası olan Macarlarla karşılaşmıştır. 862 yılında Frank bölgesinde yeni bir siyasî rotaya işaret eden Ungri kavmi ortaya çıkmıştır. Ceyhani Geleneği verilerine göre 870-880 arasında bağımsızlıklarını yeniden kazanmışlardır, fakat 880-886 arasında Rus ve Peçenek saldırıları Macarların devlet teşkilatını yıpratmıştır. Bizans imparatorunun üç yıllık Hazar-Macar birlikte yaşamından bahseden haberi ise (Czeglédy'nin tarihlendirmesiyle) 886-889 arasıdır. Regino'nun bilgisine dayanarak ikinci Peçenek-Macar savaşı 889'da bunların birlikte yaşamını sona erdirmiştir. Üçüncü Peçenek-Macar savaşının bir sonucu olarak ise Macarlar 895'te Karpat Havzası'nı ele geçirmişlerdir.[480] Bütün bunlar Attila Türk'ün son arkeolojik çalışmalarıyla doğruladığı Macarların 830'dan sonra söz konusu sahaya hızlı göç tablosu ve Csanád Bálint'in 830'dan sonra bu bölgenin sadece siyasî açıdan kontrol edildiğine dair verdiği bilgilerle birlikte yurt tutuş olaylarına oldukça uyumlu bir rekonstürksiyondur.

Ligeti, 830'dan sonraki devir için "Hazar-Kabar" ifadesinin kullanılmasını önermiştir. Bu Don Nehri'nin aşılıp Kabarların Macarlara katılmasıyla yeni bir çağın başlaması anlamına gelmektedir. Bu dönemde ise devlet teşkilatı ve askerî yapı ile alakalı ifadeler (gyula, kündü, karcha, kapu, sereg, tábor) alınmıştır. Fakat Ligeti, söz konusu sözcükler arasında Moğol devri ödünç sözcüklere de yer vermiştir (tömény, nyökér). Bunlar ise Kuman devrine ait sözcüklerdir.[481] Özellikle DAI'nin karşılıklı dil öğretme verisiyle birlikte Kabarların dilsel olarak Macarlar arasında erimesini ise X.

Macarlara karşı değil, Slavlara ve IX. yüzyılın sonundan itibaren güçlenmeye başlayan Ruslara karşı inşa edilmiştir. bkz. A. A. Türk, 2014, s. 24.

[480] I. Zimonyi, 2014, s. 134.

[481] L. Ligeti, 1986a, s. 253-255.

yüzyıla yerleştirmiştir. Ayrıca Karpat Havzası'ndaki Türk kavimlerinin (Tuna Bulgarlarının) dilsel etkisi ihtimalinin de gözden geçirilmesi gerektiğine dair düşüncesi konumuz açısından önem teşkil etmektedir. Çünkü VIII. ve IX. yüzyılda Macarların bugünkü yurtlarının önemli bir kısmında Bizans'tan bağımsız olarak ayrıca Bulgarlar yaşıyordu. Bunların Slavlaşması ise X. yüzyılda başlamıştır.[482]

Bütün bunlardan gördüğümüz gibi Ligeti ve onu takip eden Róna-Tas, Macarların Karadeniz'in kuzeyindeki bölgeye göç etmesini ve burada yaşamasını nispeten geç bir tarihe (830 sonrası) yerleştiren arkeologların ve tarihçilerin aksine, bu bölgede yaklaşık 400 yıllık bir dil teması üzerine durmaktadır. Bunun dışında Macar dilindeki Türkçe sözcüklerin ödünçlendiği kavimler arasında Kabarların, Karpat Havzası'naki Avarların, ayrıca aralarındaki Türk dilli kavimlerin ve yine Karpat Havzası'ndaki Tuna Bulgarlarının belirleyici rolünü vurgulamaktadırlar. Yine gördüğümüz gibi tarihsel olarak elimizde hiçbir türden kaynak olmayan İdil Bulgarlarıyla dilsel temas olasılığı ve bu temasa etki edecek birlikte yaşam Ligeti tarafından net bir şekilde cevaplandırılamadı. Bu yüzden Macarcadaki Türkçe ifadelerin daha erken bir tarihten ziyade IX. yüzyılın ikinci yarısında onlara katılan Kabarların ve yurt tutuşla birlikte Karpat Havzası'ndaki Türkçe konuşan kavimlerin dilinden geçtiğini haklı olarak söyleyebiliriz.

Peki bu nasıl oldu? Bugüne kadarki dilbilim çalışmalarında Türk-Macar dil teması araştırmaları genelde söz haznesine odaklanmakla birlikte yalnızca ödünçlemeleri ele almıştır. Fakat diller arası ödünçleme durumunda alıcı ve verici dil söz konusuyken bu iki dilin konuşurlarının birbirleriyle olan ilişkilerine değinildiği pek söylenemez. Başka bir deyişle, konuşucu topluluğun "iki dilliliği" dikkatlerden kaçıyor.

[482] L. Ligeti, **a.g.e.**, s. 531-534.

DAI'nin Kabarlar hakkında *"...bu Türklere Hazarların dilini de öğrettiler ve bugüne kadar bu dili kullandılar, ama aynı zamanda Türklerin diğer dilini de bilirler*" cümlesi araştırmacılar tarafından özel bir yorum yapılmaksızın genel olarak kabul edilir (Gyula Németh[483], Peter B. Golden[484]). István Vásáry ise bunun "iki dillilik" olduğunu özellikle belirtmektedir.[485]

Peki iki dillilik nedir? Berke Vardar, Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü'nde "*Bir bireyin iki dil bilmesi ya da bir toplumda iki kullanılması durumu*" biçiminde açıklayarak iki dillikten doğan sorunların ve toplumun üzerindeki etkilerinin toplumdilbilim araştırmaları içinde konu edindiğini belirtir.[486] Toplumdilbilimin alt kollarından olan "dil toplumbilimi" ise bir grubun değişik dilsel kullanımdan bir diğerine geçişini, kimin konuştuğunu, hangi dilin değişik unsurlarını aldığını, ne zaman ve hangi konuşurlarla ne türden bir ilişkiye geçtiğini inceler.[487] Örneğin bazı dillerin konuşurları toplumsal, ekonomik, siyasî çevrelerinden etkilenip çabucak silinip giderken, bazıları niçin etkilenmez? Çok dilli topluluklarda, bilhassa azınlık konumundaki toplulukların birkaç nesil içinde asimile olarak dillerini yeni ve baskın olanla değiştirmeleri günümüzde bilinen ve doğal karşılanan bir durumdur. Fakat bazı azınlık konumundaki konuşurların hayatında dilin sembolik değeri artar ve günlük iletişim ve etnik-kültürel kimlik muhafazası rolünün yanı sıra dili siyasî eylemin bir

---

[483] Gy. Németh, 1930, s. 17.

[484] P. B. Golden, 2017, s. 272.

[485] I. Vásáry, 2007, s. 229.

[486] B. Vardar, **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, Multilingual, 2007, s. 118.

[487] M. Rifat, **XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 185-187.

nesnesi hâline de getirebilirler.[488] Buna en iyi örnek Kırım Tatarları olabilir. 1944'te Sovyet rejimi tarafından Kırım'dan Sibirya'ya ve Orta Asya'ya sürülmelerinden ve 1989 yılında yurtlarına geri dönmelerinden sonra dahi dillerini muhafaza edebilmişlerdir. Sürgün dönemi boyunca Kırım Tatarcası hem Rusçanın hem de zorunlu göçe tabi tutuldukları bölgelerde farklı dillerin/lehçelerin etkisinde kalarak zarar görmüştür, buna rağmen aile içinde kısıtlı bir söz varlığı ile de olsa yaşatılmaya çalışılmıştır. Bilhassa yurtlarına dönüşlerinin ardından Ukrayna'ya da bağlanmaları onların ayrıca bir de Ukraynacanın etkisinde kalmalarına sebep olmuştur. Yaşadıkları bölge itibariyle, Kırım ve Kırım Tatarları üzerinde artan baskıcı politikalar, nüfuslarının azalması, sonra kültürel çeşitlilik dillerine ve kültürlerine zarar vermekle birlikte bunların etnik bilinçlerinin güçlenmesine de yol açmıştır. Etnik bilinçlerinin güç aldığı olgu ise kültürel unsurlarıyla birlikte özellikle dillerine atfettikleri sembolik değerlerdir.[489] Bugün Rusçanın ve Ukraynacanın yanı sıra anadilleri olan Kırım Tatarcayı da muhafaza ederek üç dilli olarak yaşamaktadırlar. Yani dil topluluğunun tamamen iki dilli yahut çok dilli oluşunda coğrafi etkenlerle birlikte siyasî gücün, başka bir deyişle hâkim unsurun da etkisi büyüktür.

"Hâkim unsur" denildiği zaman, konumuz açısından verilebilecek en iyi örnek belki de Anadolu Türklüğüdür. Türkler Anadolu'yu fethetmeden önce, burada Ermeniler, Süryaniler, Rumlar gibi farklı etnik gruplar yaşıyordu. Malazgirt Savaşı ile

---

[488] Cs. Bartha, **A szociolingvisztikai alapjai**, Magyar Nyelvészeti Továbbképzési Füzetek 2: ELTE Bölcsészettudományi Kar Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Budapest, 1988, s. 13.

[489] A. Aydıngün, "Kırım Tatarlarının Anavatana Dönüşü ve Kültürel Canlanma Sürecinde Dil ve Eğitimi", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 21(1), 2004, s. 107-122.

birlikte Türklerin Anadolu'ya kitleler halinde göç etmesi, sonra Moğol istilası ile bağlantılı olarak doğudan Anadolu'ya gerçekleşen yoğun göçler Anadolu'nun Türkleşmesini sağlamıştır.[490] İbn Bibi, Selçuknâme'de Anadolu'da halkın beş[491] dil konuştuğundan bahsetmektedir.[492] Söz konusu dillerin konuşurları uzun süreli iki dillilik ve ikili bilinç döneminden sonra, kendi dillerinden olan unsurları Türk diline aktarırken kendi dillerini de kaybetmişlerdir. Örneğin pek çok Anadolu Ermenisi ve 1924 yılında Yunanistan ile yapılan nüfus mübadelesine kadar Anadolu'da yaşayan Karamanlı Rumların durumu böyledir.[493] Özellikle XI. yüzyıldan itibaren başlayan yakın Türkçe-Rumca etkileşimleri sonucunda Türkçe, Rumcadan botanik, denizcilik,

---

[490] A. Kartal, "Anadolu Selçuklu Devleti Döneminde Dil ve Edebiyat", **Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, 1, 2008, s. 98-99.

[491] Osman Turan'a göre bu diller Türkçe, Rumca, Ermenice ve Farsçadır, beşinci dil ise bilinmemektedir. Bkz. İbn Bibi, **El Evamirü'l-Ala'iye Fi'l-Umuri'l-Ala'iye (Selçuk Name) I**, Haz. Mürsel Öztürk, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s. 97, 313. dipnot.

[492] İbn Bibi, **a.g.e**., s. 97.

[493] P. B. Golden, 2017, s. 31; Karamanlı Rumların Türk dilli olmaları onların etnik açıdan da Türk kökenli oldukları tartışmalarına yol açmıştır. Tartışmalar için genel olarak bkz. Yüksel Elif Tekin, "Anadolu'nun Hıristiyan Türkleri Karamanlılar", **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Batman Üniversitesi-Fırat Üniversitesi (Ortak Program), Sosyal Bilimler Enstitüleri, Elazığ-Batman, 2017; F. Ağca, "Hıristiyan Karamanlı Türkleri ve Karamanlı Ağzı Üzerine", **Türkbilig**, 11, 2006.

gündelik yaşama dair alanlardan birçok sözcük almıştır.[494] Keza Ermenice ile ilişkiler de böyledir.[495]

Bu durum dilbilimde "substratum" (altkatman) terimiyle karşılanmaktadır. Altkatman etkisi, bir bölgede bir toplumun siyasî olarak farklı toplumları egemenliği altına alarak bölgedeki etnik grupların dilini bölgeden silmesiyle birlikte kendisinin dilinin de bunlardan etkilenmesidir.[496] Moğolların Avrupa seferleri sırasında Macar Kralı IV. Béla tarafından XIII. yüzyılda Macaristan'a yerleştirilen Kumanların durumu böyledir. Bunların, yöneticileri olan Macarlar ile bütünleşmesi yavaş yavaş olmuştur. Kademeli olarak Hıristiyan olmuş, boy beyleri toprak sahibi olmuş, halk Macarların toplumsal ve yerleşim yapılarını, giyim-kuşam geleneklerini ve adetlerini benimseyerek Macarlar arasında erimiştir.[497] Bugün bilinçli ya da bilinçsiz olarak sürdürdükleri

---

[494] M. Öner, "Türkçede Rumca ve Yunanca Alıntılar Üzerine", **III. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirisi**, (Bilkent Üniversitesi-Lefke Avrupa Üniversitesi 25-28 Eylül 2008), Lefke Avrupa Üniversitesi Yayınları, 2008, s. 293-299.

[495] H. Eren, "Türkçedeki Ermenice Alıntılar Üzerine", **Türk Dili Dergisi** 2, 1995, s. 859-904; F. Erbay, "Türkçe-Ermenice Kelime Alışverişi ve Tapan Kelimesi Üzerine", **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi** 48, 2002, s. 9-16.

[496] D. Aksan, **Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim,** III. Cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009, s. 29.

[497] Sz. Kovács-I. Zimonyi, "Besenyők, úzok és kunok a Kárpát-medencében", **Török nyelvű népek a középkori Magyar Királyságban**, SZTE Altajisztikai Tanszék, Szeged, 2016, s. 34-35.

kültürlerinin bazı unsurları hâlâ devam ediyor gibi görünse de[498] dillerini tamamen kaybetmişlerdir. Macar dilindeki ikinci katmana sınıflandırılan Türkçe sözcüklerin büyük bir kısmı bu Kumanlardan yadigârdır.

Macarlara katılan Kabarların ve Karpat Havzası'nda yaşayan diğer Türk dilli kavimlerin dilsel asimilasyon süreci de altkatman etkisinin bir sonucudur. Olajos'un yukarıda sözünü ettiğimiz Fulda Yıllıkları'nın 900'lü yıllar için "*Avari* qui dicuntur Ungari" ifadesinde Macarların Avar topraklarında yaşadıkları ve onlarla birlikte akınlara çıktıkları için kullanıldığı kanaatini hesaba katarsak, Macarlara katılan Kabarların, buradaki Türk dilli kavimlerle anlaşma oranı ne ölçüdeydi? Ya da anlaşabilmişler miydi? sorusu beliriyor. Buna kesin bir cevap vermek elbette mümkün değil, ancak bölgesel farklılıklar nedeniyle bunların lehçeleri arasında da büyük farklılıklar olmalıydı. Bu yüzden Macar dilindeki birinci katmana sınıflandırılan sözcükler arasındaki fonetik farklılıkların (hem r hem z özelliklerini gösteren sözcüklerin) bundan kaynaklandığı düşünülebilir.

Sadece kaynaklarda geçen çeşitli kavim adlarından dolayı(!) dil verilerini de bu kavimlerin baskın olduğu Karadeniz'in kuzeyine ilişkilendiren araştırmacıların, Macarları *Avar adıyla zikreden kaynağımız da olmasına rağmen*[499], onları niçin hesaba katmadıklarını anlamak güçtür. Bu nedenle Karpat Havzası'nın da bu minvalde değerlendirilmesi gerektiği görüşündeyiz, zira Avar Kağanlığı içerisinde runik

[498] Günümüz Macaristan Kumanları hakkında yapılan en yeni saha araştırması için bkz. N. Vardar, "Macaristan'daki Kumanların Kültürel Hayatı", **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2018.

[499] Örneğin Fulda Yıllıkları'nın 900'lerde Macarları göstermek için kullandıkları "Avari qui dicuntur Ungari" ifadesi. Bkz. T. Olajos, 2001, s. 55.

yazılardan da belirlenebileceği üzere Batı Eski Türkçesinin bir diyalekti zaten kullanılıyordu.[500] Bu sunduğumuz tabloda, Macarların Karpat Havzası'nı fethetmeleriyle birlikte onların egemenliğine giren Türk dilli bir kavmin kendisini dilsel, kültürel ve politik açıdan tâbi bulabileceği bir durum söz konusudur. Bunlar hem politik hem de nüfus açısından baskın olup(!) Macarları kendi bünyelerinde eritemeyen Karadeniz'in kuzeyindeki akrabalarından ziyade, Frank-Bulgar-Slav üçgeni arasında sıkışıp kalmış, güçlerini yitirmiş, nüfusları daha az olan Geç Avar dönemi Türkleri idi. Bu Türkler önce Avarlara, sonra da Macarlara tâbi olmuşlardır. Bu ise substratum etkisiyle birlikte Macarların dilinde bıraktıkları izlerini, Macarların kendi etnik bilinçlerini koruyup Karpat Havzası'nı tamamen Macarlaştırmalarını, dahası Macarların bu bölgede eriyip gitmeme sebeplerini açıklamaktadır. Macarlara katılan Kabarların, bölgede yaşayan ve her halükârda etkileşime geçilmiş olan Tuna Bulgarlarının, ayrıca Avar bakiyelerinin konuştuğu Türk lehçeleri ise Macarcadaki Türkçe sözcüklerin diyalektik ses farklılıklarını gayet iyi açıklamaktadır.

[500] P. B. Golden, 2017, s. 123.

SONUÇ

V. ve X. yüzyıllar arasına yerleştirilen ve dil tarihi, yazılı kaynaklar ve arkeolojik sonuçlara dayanarak ana hatları çizilen yoğun Türk-Macar dil, etnik temas sürecinin incelemeleri kendi içinde ciddi çelişkiler barındırmaktadır. Bu çelişkiler öncelikle coğrafi ve kronolojik çelişkilerdir. Macarların yaşam tarzını ve büyük bir devlete dönüşme sürecinde teşkilatlanmalarını yansıtan Türkçe ifadeler, onların kendilerinden daha prestijli bir Türk kavminin maddî ve manevî kültürünün etkisi altına girdiği şekliyle açıklanmıştır.

Yurt tutan Macarlar yazılı kaynaklara ve arkeolojik bulgulara göre göçebe, atlı, okçu bir kavimdir. Macarcanın söz varlığındaki atlı-okçu yaşam tarzına ilişkin ifadelerin neredeyse büyük kısmı Türkçe değildir. Macarlar halk tabanından bakıldığında Doğu Avrupa'da ve Karpat Havzası'nda göçebe değil, yarı göçebe/yerleşik tarımcı Türklerle etkileşime geçmişlerdir, bunlar ise yine Macarcanın Türkçe söz varlığında kendini göstermektedir. Yalnızca sözcüklere dayalı olarak bunları kanıtlayacak herhangi bir yazılı ve arkeolojik delil olmaksızın sözcüklerin Karadeniz veya Kafkasya sahasında uzun süreli ikamet sonucunda alındığını var saymak da kendi içinde çelişkilidir. Çünkü en başta Macarların kendi göçebe yaşam tarzları ve bu alandaki terminolojisi bu bölgede uzun süreli yaşam olasılığını reddetmektedir. Ödünç sözcüklerden hareketle farklı diyalektlere sahip üç Türk grubuyla (Kabar, Tuna Bulgarları, Geç Avarlar arasındaki Ogur grupları) etkileşime geçildiği üzerine duruyoruz. İdil Bulgarları ile olan yoğun teması doğrulayabilecek kanıt olmadığı için

bunu ihtimaller arasında değerlendirmiyoruz. Zira tarım, üzüm yetiştiriciliği ve şarap kültürü, arkeolojik ve yazılı deliller ışığında daha ziyade Doğu Avrupa ve Karpat Havzası ile uyum göstermektedir. Araştırmacılarımız genel olarak Batı Eski Türkçesi diyalektlerinden birini konuşan Hazarlar ile uzun süreli simbiyoz üzerine durmaktadır. Bu simbiyoz sırasında Onogurlar ile de birlikte yaşandığı ve Ungri adının da bu şekilde alındığı düşünülmüştür. Ancak Ungri ve varyantlarının IX. yüzyılın son çeyreğinden önce kaynaklarda görüldüğü tarihler ve bölgeler hiçbir şekilde Macarlar ile ilişkilendirilemiyor. Bunlar sadece Karadeniz'in kuzeyindeki Onogurlarla ve Karpat Havzası'ndaki Avarlarla ayrıca bunların arasındaki Türk dilli gruplarla alakalıdır. Yazılı ve arkeolojik verilerin tanıklığına göre Macarlar, Hazarların etkili olduğu bölgelere 830'dan sonra gelmiştir, bundan önce uzun süren birlikte yaşam, hiçbir şekilde söz konusu değildir. Dahası Hazarlarla olan simbiyoz, dil tarihi verilerinden beklenecek kadar yakın ve uzun değildi. Bunların arasındaki ilişki siyasî anlamda 850'den sonra ittifak sağlanmasıyla ancak yönetici tabaka ile sınırlandırılabilir. Halkın birlikte yaşaması, yine arkeolojik verilerle reddedilmektedir. Macarlara katılan Kabarların durumu ise leksikal ödünçler arasında devlet teşkilatıyla alakalı sözcükleri açıklamaktadır. Yine unvan adları bu iki kavmin yakın siyasî ilişkisini göstermektedir. Yani Hazarlar ile değil, Kabarlar ile daha uzun süreli bir birliktelik vardır. Kabarların siyasî teşkilatları açısından bakıldığında bu da Macarlardan farklı oldukları, dilsel bağımsızlıklarını X. yüzyıla kadar korudukları anlamına gelmektedir. Kabarların Hazarlara isyan etmesi ise Hazar yönetici tabakasından ayrıldıkları ve siyasî açıdan Macarlardan hiçbir şekilde düşük olmadıkları, hatta belki de daha yüksek konumda oldukları anlamına gelmektedir, bu da askerî-siyasî terminolojiden açık bir şekilde görülüyor. Prens seçimi ve Macar Prensliği'nin Hazar kökenli gyula, künde gibi unvanları ve bunların konumu Hazar devlet teşkilatının örnek alınmasıyla açıklanabilir. Macarların IX. yüzyılın ikinci yarısında Hazar etki alanından çıkması Hazarca(Kabar)-

Macarca etkileşiminin halk tabanında değil, soylular tabanında gerçekleştiğini gösterir. DAI'nin Kabarlarla iki dillilik, yani karşılıklı dil öğrenimi verisi toplumsal değil, soylu, yönetici bazlı açıklanabilir. Doğrudan verici dil konumundaki Kabarların da tâbi olarak düşünülmemesi gerekiyor. Zira onların Macarlara katılarak siyasî ve askerî alanda aktif olmaları, batıdaki eş zamanlı akınları (Viyana-Culmite) Macar Prensliği'nin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Bu yüzden bu alandaki Türkçe terminolojinin doğrudan kaynağı Kabarlardır. Ligeti tarafından iddia edilen erken ve yoğun Türk-Macar dil teması; İdil-Kama sahasındaki Bulgarların Don bölgesinden İdil bölgesine IX. yüzyılın sonlarında göç edip siyasî hâkimiyet kurmaları[501] sebebiyle ihtimaller arasında değerlendirilemez, zaten bu yoğun dil etkileşimi ihtimalini ortaya atan Ligeti'nin kendisi bile bu duruma ihtiyatlı yaklaşmıştır. Ancak Orta İdil bölgesine kademeli olarak yapılan Türk göçleri ve bunun sonucunda İdil Bulgar Devleti'nin kurulması, Macarların da IX. yüzyılın ilk çeyreğinde o sahayı terketmeleri kısa da olsa erken bir dilsel etkileşim ihtimaline olanak sağlıyor, ancak dediğimiz gibi bu yoğun değildi. Yine de Türkçe konuşan grupların buradaki -dil tarihi açısından var sayılan- kademeli asimilasyonu, daha yoğun ve kalabalık yaşadıkları, siyasî güç oldukları güney bölgelerinden, yani Karadeniz-Kafkasya sahasından ziyade daha olasıdır.

Macarların 200-300 yıllık Hazar egemenliğinde yaşamaları var sayımı yine onların etnik bilincinin ve dilinin nasıl korunduğuna cevap veremiyor. Bu onların halk tabanında Hazar etki alanına girmedikleri, bağımsız bir siyasî yapılarının olduğu ile açıklanabilir. Hazar Kağanlığı'nın ana bölgesi olan Karadeniz-Kafkasya sahası Macarların siyasî ve etnik bağımsızlıklarını koruyabilmeleri için uygun bir bölge değildir. Fakat Karpat Havzası Macarlar için siyasî üstünlük sağlayabilecekleri

[501] F. Ş. Huzin, Z. G. Şakirov, "İdil (Volga) Bulgarları ve Göçebe Dünya", Çev. Selim Karagöz, **Mütefekkir** 6(11), 2019, s. 245.

muazzam bir bölgeydi, zira oraya geldiklerinde Frank-Bulgar-Slav çekişmeleri arasında sıkışıp kalmış, güçten düşmüş Geç Avarlar arasındaki Türklerle karşılaşmışlardır. Bu ise dil tarihi olarak verilen 400 yıllık tabloya nazaran, substratum etkisiyle kolayca açıklanabilecek bir durumdur. Karpat Havzası'nda zaten "hâkim unsur" olan Macarlar, yerli Türklerle derin bir etkileşim kurabilmişlerdir. Bu ise yerli Türklerin, önce yerli Slavlarla iki dilli yaşamaları, ardından Macarlarla birlikte çok dilliliğe geçiş yaparak asimilasyon süreçlerinin hızlanmasına, Macarlaşmalarına sebep olmuştur.

Avar Çağı'nda Karpat Havzası'na iki farklı dalga ile yerleşen Ogur-Türk gruplarının olduğunu kaynaklarımızdan biliyoruz. İlk olarak 568'den önce Doğu Avrupa'da Avar hâkimiyetine giren Ogur grupları buraya Avarlarla birlikte göç etmiştir. İkincisi Batı Türklerinden bağımsızlıklarını kazandıktan sonra Büyük Bulgar Hanlığı'nı kuran Kubrat'ın oğullarının farklı yönlere göç etmesiyle gerçekleşmiştir. Bu ise Karpat Havzası'ndaki arkeolojik kültürü önemli ölçüde değiştirip bölgeyi tamamen "Bulgarlaştıran", "Griffon-Sarmaşıklı" kemerleri kuşanan halkın, yani 670-680 yıllarına tarihlendirilen Onogur-Bulgarların göçü idi. İktisadî yaşama ışık tutan Macarcanın Türkçe terminolojisi, yine arkeolojik bulguların sunduğu bilgilere göre tarımcı Geç Avar nüfusu aracılığıyla gerçekleşmişti.

Macarların "Mucize Geyik" efsanesi de Maeotis'teki anayurdun hatırasını koruyan, iki dillilik sonucunda kademeli olarak dilini kaybeden ve tamamen asimile olan bu Türklerle birlikte Macarların ortak köken bilincinin bir yansıması olmalıydı.

Macarların Karpat Havzası'nda görülmeleri ile onların batı kaynaklarında Karpat Havzası'nın yerli ahalisi olan Onogurlarla özdeşleştirilmelerine ve adlarının

Ungri olarak yazılmasına sebep olmuştur. Onlardan önce kaynaklarda geçen bu ad, Onogurlardan dolayı Karpat Havzası ve Avarlarla ilgiliydi.

Sonuç olarak Karpat Havzası'nda Macarların yurt tutuşundan sonra dahi Macarların ve çeşitli Türk gruplarının yakın ve uzun süreli teması Kumanların durumundan da görüleceği gibi daha muhtemeldir. Geç Avar çağı nüfusunun Macarcadaki Türkçe sözcüklere de uyum sağlayan yaşam tarzı ve bunların mezarlarının yurt tutuş döneminde de devamlılık göstermesi Macarların oluşumunda büyük rolleri olduğuna işaret etmektedir. Bunların yurt tutuş öncesinde dilsel açıdan tamamen Slavlaşıp gittiklerini düşünmüyoruz, aksine Ogur-Türk gruplarının dilsel açıdan bölgede baskın oldukları üzerine düşünüyoruz. Yani Geç Avarların etnogenezi Ogur-Türk gruplarıyla, Macarların etnogenezi ise Geç Avar nüfusu ile birlikte şekillenmiştir. Árpád Macarları bu nüfusu hem dilsel hem de etnik-kültürel anlamda etkisi altına almıştır. Macarların bugün bile hafızasında yer alan Mucize Geyik Efsanesi, ayrıca dillerindeki sözcükler bu sıkı temasların bir hatırasını koruyarak bugüne kadar unutulmamış, varlığını sürdürmüştür.

KAYNAKÇA

Ağca, F. (2006). "Hıristiyan Karamanlı Türkleri ve Karamanlı Ağzı Üzerine. *Türkbilig, 11*.

Aksan, D. (2009). *Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim III. Cilt.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aksan, D. (2017). *Anlambilim: Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi.* Ankara: Bilgi Yayınevi.

Akyurt, M. A., & Coşkun, A. (2018). Is State-Centeredness the Distinctive Feature of Historiography in Germany? *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, 32*(2).

Annales Bertiniani. (1883). G. Waitz (Dü.) içinde, *Scriptores Rerum Germanicarum, in usum Scholarum ex Monumenta Germaniae Historica Recusi.* Hannover.

Annales Regni Francorum. 21. 05. 2021 tarihinde The Latin Library: http://www.thelatinlibrary.com/annalesregnifrancorum.html adresinden alındı

Aydıngün, A. (2004). Kırım Tatarlarının Anavatana Dönüşü ve Kültürel Canlanma Sürecinde Dil ve Eğitimi. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 21*(1).

Bácatyai, D. (2017). *A kalandozó hadjáratok nyugati kútfői.* HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum.

Bakay, K. (1998). A kettős honfoglalás elmélete. *Őstörténetünk régészeti forrásai II.* içinde Nyíregyhaza: Csutorás és Társa Nyomdaipari Kft.

Baldick, J. (2010). *Hayvan ve Şaman. Orta Asya'nın Antik Dinleri.* (N. Şahin, Çev.) Hil Yayın.

Bálint, Cs. (1975). A szaltovó-majaki kultúra avar és magyar kapcsolatairól. *Archaeológiai Értesítő, 102*.

Bálint, Cs. (1996). A kora középkori kelet-európai steppe régészete és a 9–10. századi magyarok. *Magyar Tudomány, CIII. kötet —Új folyam, XLI. Köt.*(8).

Bálint, Cs. (2004). A középavar kor kezdete és kuber bevándorlása. *Archaeologiai Értesítő, 129*.

Bálint, Cs. (2006). Az ethnos a kora középkorban (kutatás lehetöségei és korlátai). *Századok, 140*(2).

Balogh, Cs. (2013). A Duna-Tisza köze avar kori betelepülésének problémai I. *Yayımlanmamış Doktora Tezi, ELTE BTK Történettudományi Doktori Iskola, Régészeti Doktori Program*.

Balogh, Cs. (2019). Új szempont a kora avar hatalmi központ továbbélésének kérdéséhez: Az avar fegyveres réteg temetkezései a Duna-Tisza közén. *Hatalmi Központok Az Avar Kaganátusban.* içinde Kecskemét: Kecskeméti Katona József Múzeum.

Balogh, L. (2004). Hérakleios ugri szövetségei. *Acta Historica, 119*.

Balogh, L. (2005). Some notes on the western Turks in the work of Theophanes Confessor. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae, 58*.

Balogh, L. (2007). 917. évi anchialosi csata és a magyarság. *Középkortörténeti tanulmányok, 5*.

Balogh, L. (2009-2010). The Turks in the Vita Sancti Athanasii Athonitae: Vardariota-Turks or Hungarians? *Chronica: Annual of the Institute of History University of Szeged Hungary, 9-10*.

Balogh, L. (2011). A 10. századi magyar-bizánci kapcsolatok új forrásai. *Acta Historica, 128*.

Balogh, L. (2017). Megjegyzések a magyarokra alkalmazott türk népnév kérdéséhez. *Acta Universitatis Szegediensis: Acta Historica, 137*.

Bartha, A. (1968). *A IX–X. századi magyar társadalom.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

Bartha, A. (1969). Gazdaságtörténet és szavak. *Magyar Nyelv, 65*(1).

Bartha, A. (1977). Társadalom és gazdaság a magyar őstörténetben. A. Bartha, K. Czeglédy, & A. Róna-Tas (Dü) içinde, *Magyar őstörténeti tanulmányok.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

Bartha, A. (1980). Őstörténet és etnosz. *Magyar Tudomány-A Magyar Tudományos Akadémiai Értesítöje, 87*.

Bartha, Cs. (1988). *A szociolingvisztikai alapjai*. Budapest: Magyar Nyelvészeti Továbbképzési Füzetek 2: ELTE Bölcsészettudományi Kar Mai Magyar Nyelvi Tanszék.

Bibi, İ. (1996). *El Evamirü'l-Ala'iye Fi'l-Umuri'l-Ala'iye (Selçuk Name) I.* (M. Öztürk, Dü.) Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Boba, I. (1983). A Twofold Conquest of Hungary or Secundus Ingressus. *Ungarn Jahrburg, 12*.

Bokij, N. M., & Pletnyova, Sz. A. (1989). Nomád harcos család 10. századi sírjai az ingul folyó völgyében. (I. Erdélyi, Dü.) *Archaeologiai Értesitő, 116*(1-2).

Bóna, I. (1970). Avar lovassír Iváncsáról. *Archaeologiai Értesítő, 97*(1).

Bóna, I. (1979). Régészetünk és Kelet-Európa. *MTA Filozófiai és Történettudományok Osztályának Közleményei, 28*.

Bona, I. (1984). A népvandorlás kor és a korai középkor története Magyarországon. G. Székely, & A. Bartha (Dü.) içinde, *Magyarország története 1/I.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

Bóna, I. (1999). Gottfried Schramm: Ein Damm Bricht. *Századok, 133*(1).

Bökönyi, S. (2019). A kiskörös város alatti avar temetö állatcsontjainak vizsgálata. G. László içinde, *Régészeti tanulmányok: Az Avar tarsadalom tröténetéhez.* Budapest: Püski-NMI.

Bromley, Y. (1974). *Soviet Ethnology and Anthropology Today.* Paris: Mouton Publishers-The Hague.

Budenz, J. (1871). Jelentés Vámbéry Á. Magyar-Török szóegyezéseiröl. *Nyelvtudományi Közlemények, 10*.

Czeglédy, K. (1998). *Bozkır Kavimlerinin Doğudan Batıya Göçleri.* (E. Çoban, Çev.) İstanbul: Özne.

Darkó, J. (1910). *A magyarokra vonatkozó népnevek a bizánczi iróknál.* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.

Deér, J. (1938). *Pogány magyarság keresztény magyarság.* Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.

Dobrovits, M. (2001). Az avar kérdés és az apar népnév az orhoni feliratokon. A. Márton (Dü.) içinde, *A Kárpát-medence és a steppe.* Budapest: Balassi Kiadó.

Engel, P. (1997). A kettős honfoglalás. *Ómagyar Kultúra, X*(Különszám).

Erbay, F. (2002). Türkçe-Ermenice Kelime Alışverişi ve Tapan Kelimesi Üzerine. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 48*.

Erdélyi, I. (1977). Az ősmagyarság régészeti emlékei Kelet-Európában. A. Bartha, K. Czeglédy, & A. Róna-Tas (Dü) içinde, *Magyar őstörténeti tanulmányok.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

Erdelyi, I. (1986). A kettős honfoglalás. *A magyar honfoglalás és előzményei.* içinde Budapest: Kossuth Könyvkiadó.

Erdélyi, I. (2013). Avarlar. (K. Yıldırım, Çev.) *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies, XIII*(2).

Erdélyi, I., & Gumiljev, L. N. (1969). A nomád világ egysége és sokrétűsége. *Archaeológiai Értesítő, 96*.

Eren, H. (1995). Türkçedeki Ermenice Alıntılar Üzerine. *Türk Dili Dergisi, 2*.

Ersoy, F. (2012). Çuvaş Türkçesi. A. B. Ercilasun (Dü.) içinde, *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ.

Farkas, R. Z. (2011). A kettőshonfoglalás elmeletének rövid historiográfiája. *Belvedere, XXIII*(4).

Fehér, G. (1984). *Bulgar Türkleri Tarihi.* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Felföldi, Sz. (2019). Az avarok borfogyasztásáról. *Határtalan Régészet*.

Fettich, N. (1933). A levédiai magyarság a régészet megvilágításában. *Századok, 67*(9-10).

Fodor, I. (1975). *Verecke híres útján. A magyar nép őstörténete és a honfoglalás*. Budapest: Gondolat.

Fodor, I. (1977). Bulgár-török jövevényszavaink és a régészet. A. Bartha, K. Czeglédy, & A. Róna-Tas (Dü) içinde, *Magyar őstörténeti tanulmányok.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

Fodor, I. (1980). A magyar-bolgár-török kapcsolatok történeti hátteréről. I. Dankó (Dü.) içinde, *Bolgár Tanulmányok III*. Debrecen: A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei.

Fodor, I. (1992). *A magyarság születése*. Budapest: Adams Kiadó.

Fodor, I. (1994). Leletek Magna Hungariától Etelközig. G. Györffy, & L. Kovács (Dü) içinde, *Honfoglalás és régészet*. Budapest: Balassi Kiadó.

Font, M. (2015). A Poveszty Vremennih Let mint történeti forrás. L. Balogh, & S. Kovács (Dü) içinde, *Régmúlt Idők Elbeszélése: A Kijevi Rusz első krónikája* (I. Ferincz, Çev.). Budapest: Balassi Kiadó.

Gábor, O. (2017). Az avarok meghatározása és mitológiája. *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 54.* içinde Pécs: Janus Pannonius Múzeum.

Golden, P. B. (1971). Hazar Dili. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, 19*.

Golden, P. B. (2017). *Türk Halkları Tarihine Giriş.* (O. Karatay, Çev.) İstanbul: Ötüken.

Gombocz, Z. (1908). *Honfoglaláselötti török jövevényszavaink.* Budapest: Magyar Nyelvtudományi Tarsaság.

Gombocz, Z. (1920). Bulgárok és magyarok. *Új Magyar Szemle*.

Gombocz, Z. (1921). A bulgár-kérdés és a magyar húnmonda. *Magyar Nyelv, XVII*.

Gombocz, Z. (1923). A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány II. *Nyelvtudományi Közlemények, XLVI*.

Gül, B. (1998). Doğu Karadeniz'de ve Kırgızistan'da 'Geyik Ana' Efsanesi Üzerine Bir Deneme. *Millî Folklor, 10*(40).

Güngörmüş, N. (2010). *Macaristan'da Değişim ve Demokrasiye Geçiş (1989-2009).* Ankara: Köksav Yayınları.

Gyóni, M. (1989). A Kievi Ősévkönyv Volochjai. *Századok, 123*(3-4).

Györffy, Gy. (1993). *Krónikáink és a magyar őstörténet-Régi kérdések - új válasz.* Budapest: Balassi Kiadó.

Györffy, Gy. (1997). Az Avarok nyelve. G. Györffy, L. Kovács, & L. Veszprémy (Dü) içinde, *A honfoglalásról sok szemmel III- Honfoglalás és nyelvészet.* Budapest: Balassi Kiadó.

Györffy, Gy. (Dü.). (2002). *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról.* Budapest: Osiris Kiadó.

Harmatta, J. (1990). A magyarság őstörténete. *Magyar Tudomány, XCVII. kötet - Új folyam, XXXV. kötet*(3).

Harmatta, J. (1992). Az onogur vándorlás. *Magyar Nyelv, LXXXVIII*(3).

Harmatta, J. (1997). A magyarok nevei a görög nyelvű forrásokban. L. Kovács, & L. Veszprémy (Dü) içinde, *A honfoglalásról sok szemmel-A honfoglalás és nyelvészet.* Budapest: Balassi Kiadó.

Hodinka, A. (1916). *Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai: Az orosz évkönyvek teljes gyűjteménye.* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia,.

Hóman, B. (1917). A magyar nép neve a középkori latinságban. *Történelmi Szemle, VI*(2).

Hóman, B. (1925). *A magyar hún-hagyomány és hún-monda.* Budapest: Studium.

Hóman, B. (2001). *Ősemberek – ősmagyarok.* Szentendre: Kairosz.

Hölbling, T. (2010). *A honfoglalás forráskritikája I. A külföldi kútfők.* Budapest: Ad Librum.

Hunfalvy, P. (1876). *Magyarország Ethnographiája.* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.

Huzin, F. Ş., & Şakirov, Z. G. (2019). İdil (Volga) Bulgarları ve Göçebe Dünya. (S. Karagöz, Dü.) *Mütefekkir, 6*(11).

Ilon, G. *A népvándorlás és honfoglalás korának (1–10. század) régészete*. 04. 04. 2021 tarihinde Magyar Elektronikus Könyvtár: https://mek.oszk.hu/02100/02185/html/1330.html adresinden alındı.

Kabapınar, Y. (1992). Başlangıcından Günümüze Türk Tarih Tezi ve Lise Tarih Kitaplarına Etkisi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 1*.

Károly, Sz. (1860). Bíborbanszületett Konstántin Császár Munkái Magyar Történeti Szempontból. *Magyar Akadémiai Értesitő, 1*.

Károly, Sz. (1869). *A magyar vezérek kora: Árpádtól Szent Istvánig.* Pest: Ráth Mór.

Kartal, A. (2008). Anadolu Selçuklu Devleti Döneminde Dil ve Edebiyat. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 1*.

Képeskrónika. (1964). (L. Geréb, Çev.) Budapest: Magyar Helikon Kiadó.

Kézai, S. (1901). *Magyar Krónikája.* (M. Császár, Çev.) Budapest: Lampel Róbert.

Király, P. (1974). A magyarok említése a Konstantín-legendában. *Magyar Nyelv, 70*(1).

Király, P. (1976). A magyarok említése a 811. évi események óbolgár leírásában. *Magyar Nyelv, 72*(3-4).

Kiraly, P. (1987). A VIII-IX. századi Ungarus, Hungaer, Hunger, Hungarius, Onger, Wanger személynevek. *Magyar Nyelv, LXXXIII*.

Király, P. (1997). A magyarok elnevezése a korai európai forrásokban. L. Kovács, & L. Veszprémy (Dü) içinde, *A honfoglalásról sok szemmel-A honfoglalás és nyelvészet.* Budapest: Balassi Kiadó.

Király, P. (2006). *A honalapítás vitás eseményei: A kalandozások és a honfoglalás éve.* Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke.

Komar, O. (2018). *A korai magyarság vándorlásának történeti és régészeti emlékei.* (A. Türk, & D. Budai, Dü) Budapest: Martin Opitz Kiadó.

Kovács, Sz., & Zimonyi, I. (2016). Besenyők, úzok és kunok a Kárpát-medencében. *Török nyelvű népek a középkori Magyar Királyságban.* içinde Szeged: SZTE Altajisztikai Tanszék.

Kristó, Gy. (1970). Ősi epikánk és az Árpád-kori íráshagyomány. *Ethnographia, 81*.

Kristó, Gy. (1980). *Levédiától Szent István államáig. Elvek és utak sor.* Budapest: Magvető Kiadó.

Kristó, Gy. (1983a). A 'kettős honfoglalás' elméletéről. *História, 5*(1).

Kristó, Gy. (1983b). Nyelv és etnikum: A "kettős honfoglalás" elméleti alapjaihoz. A. Róna-Tas (Dü.) içinde, *Szegedi Bölcsészműhely '82.* Szeged: JATE.

Kristó, Gy. (1996). *Magyar honfoglalás-Honfoglaló magyarok.* Budapest: Kossuth Kiadó.

Kristó, Gy., & Tóth, I. H. (1996). Az orosz évkönyvek néhány magyar vonatkozásáról. *Acta Historica, 103*.

Kurat, A. N. (2011). Avarlar. *Tarih İncelemeleri Dergisi, XXVI*(1).

László, Gy. (2019). *Régészeti tanulmányok: Az Avar tarsadalom tröténetéhez.* Budapest: Püski-NMI.

Ligeti, L. (1986a). *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás elött és az Árpád korban.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

Ligeti, L. (1986b). A pannóniai avarok etnikuma és nyelve. *Magyar Nyelv, 82*(2).

Lőrinczy, G. (1998). Kelet-európai steppei népesség a 6.-7. századi Kárpát-medencében: Régészeti adatok a Tiszántúl kora avar kori betelepüléséhez. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve: Studia Archaeologica IV.* içinde

Magyari, E. (2001). *A bükk (Fagus sylvatica) és a gyertyán (Carpinus betulus) terjedésének problematikája a Kárpát-medence holocén vegetációfejlődésében.* Pécsvárad: 4. Magyar Őslénytani Vándorgyűlés Kiadványa.

Majlath, I. (2005). Az avarok örökségei. *Magyar út és nehézségei a nemzetállamtól az övezetek európájába a huszadik század fordulóján: Avarok-Onogurok-Magyarok.*

Makkay, J. (1994). *A magyarság keltekezése.* Szolnok: A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei.

Mátéffy, A. (2013). Az Árpád-ház szerepe a csodaszarvas-történetek európai elterjedésében. *Ethnographia, 124*(1).

Mesterházy, K. (1980). *Nemzetségi szervezet és az osztályviszonyok kialakulása a honfoglaló magyarságnál.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

Moór, E. (1939). Gróf István Zichy: Magyar Őstörténet. *Népünk és Nyelvünk, XI.*

Moravcsik, Gy. (1914). A csodaszarvas mondája a bizánci íróknál. *Egyetemes Philologiai Közlöny, XXXVIII.*

Moravcsik, Gy. (1930). Az onogurok történetéhez. *A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai*(27).

Moravcsik, Gy. (1942). *Byzantinoturcica I: Die Byzantinischen Quellen Der Geschichte Der Türkvölker.* Budapest: Stephaneum.

Moravcsik, Gy. (1957). Bizánci krónikak a honfoglalás előtti magyarságról. *Antik Tanulmányok: Studia Antiqua, 4*.

Moravcsik, Gy. (1983). *Byzantinoturcica I-II: Die Byzantinischen Quellen Der Geschichte Der Türkvölker.* Leiden: E.J. Brill.

Munkácsi, B. (1901). Hún nyelvemlékek szókincsünkben. *Ethnographia, 12*.

Németh, A. (2001). A Dado verduni püspökhöz írt levél. A. Róna-Tas (Dü.) içinde, *Források a korai magyar történelem ismeretéhez.* Budapest: Balassi Kiadó.

Németh, Gy. (1930). *A honfoglaló magyarság kialakulása.* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.

Németh, Gy. (2019). *Yurt Tutan Macarlığın Oluşumu.* (H. Ş. Çapraz, Çev.) Paradigma Akademi Yayınları.

Obrusánszky, B. (2017). Jugra, Jugria és a Magyar Őstörténet. *Kelet Kapuja, 1*(2).

Olajos, T. (1969). Adalék a (H)ung(a)ri(i) népnév és a késői avarkori etnikum történetéhez. *Antik Tanulmányok: Studia Antiqua, 16*(1).

Olajos, T. (2001a). Az avar továbbélés kérdéséről: a 9. századi avar történelem görög és latin nyelvű forrásai. *Tiszatáj, 55*.

Olajos, T. (2001b). *A IX. századi avar történelem görög nyelvű forrásai.* Szeged: Szegedi Középkorasz Mühely.

Olajos, T. (2013). A Kárpát-medencei onogurok történetéhez. *Acta Universitatis Szegediensis: de Attila József Nominatae Sectio Juridica et Politica, 75*.

Öner, M. (2008). Türkçede Rumca ve Yunanca Alıntılar Üzerine. *III. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirisi, (Bilkent Üniversitesi-Lefke Avrupa Üniversitesi 25-28 Eylül 2008).* Lefke Avrupa Üniversitesi Yayınları.

Öz, A. (2017). Orta Çağ Macar Kroniklerinde Hun-Macar Akrabalığı. *AÜ DTCF Dergisi, 57*(2).

Pandi, G. (2012). Boba Imre és a kettőshonfoglalás. *Fons: Forráskutatás és történeti segédtudományok, XIX*(1).

Papp, S. *Târih-i Üngürûs*. 20. 04. 2021 tarihinde TDV İslam Ansiklopedisi: https://islamansiklopedisi.org.tr/tarih-i-ungurus adresinden alındı.

Pauler, Gy. (1900). *A magyar nemzet története Szent Istvánig.* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.

Perényi, J. (1956). A magyarok és a keleti szlávok kapcsolatai a honfoglalás előtt. E. Kovács, & M. Mayer (Dü) içinde, *Magyar-orosz történelmi kapcsolatok.* Budapest: Művelt Nép Tudományos és Ismeretterjesztő Könyvkiadó.

Pohl, W. (1998). Conceptions of Ethnicity in Early Medieval Studies. L. K. Little, & B. H. Rosenwein (Dü) içinde, *Debating the Middle Ages: Issues and Readings.* Blackwell Publishers.

Pohl, W. (2018). *The Avars: A Steppe Empire in Central Europe, 567-822.* Ithaca and London: Cornell University Press.

Polgár, Sz. (2003). A bajor geográfus néhány kelet-európára vonatkozó ország- és népnevéről. *MFMÉ-StudArch, IX*.

Porphyrogenitus, C. (1949). *De Administrando Imperio.* (G. Moravcsik, Dü., & R. H. Jenkins, Çev.) Budapest: Stephaneum Nyomda.

Révész, L. (1998). Szempontok a honfoglalás kori leletanyag időrendjének meghatározásához a keleti párhuzamok alapján. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve: Studia Archaeologica, IV*.

Rifat, M. (2014). *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Róna-Tas, A. (1985). A szarvasi tűtartó felirata. *Nyelvtudományi Közlemények, 87*(1).

Róna-Tas, A. (1991). *A honfoglaláskori magyarság.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

Róna-Tas, A. (1996). *A honfoglaló magyar nép.* Budapest: Balassi Kiadó.

Róna-Tas, A. (1998). Folytassuk a vitát: Megjegyzések Makk Ferenc könyvbírálatához. *Aetas*(2-3).

Róna-Tas, A. (2000). Where was Khuvrat's Bulgharia? *Acta Orientalia, 53*(1-2).

Róna-Tas, A. (2017). Vitás magyar etimológiák: Válasz Honti Lászlónak. *Nyelvtudományi Közlemények, 113*(2).

Sándor, K. (2014). Ármin Vámbéry és török-magyar nyelvcsere. *Iskolakultura, 2*.

Sándor, K. (2017). Ármin Vámbéry ve Türkçeden Macarcaya Dil Değiştirme. *Ölümünün 100. Yılında ÁRMIN VÁMBÉRY Anma Toplantısı Bildirileri.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Somogyi, P. (1982). A Kárpát-Medencei sarlós temetkezési szokás eredete. *Archaeologiai Értesítő, 109*(1).

Spinei, V. (2009). *The Romanians and the Turkic Nomads North of the Danube Delta from the Tenth to the Mid-Thirtheenth Century.* Leiden-Boston: Brill.

Suidae Historica, Caeteráque Omnia que Ulla ex Parte ad Cognitionem Rerum Spectant: Opus Iucunda Rerum Varietate et Multiplici Eruditione Refertum. (1581). (H. Wolf, Çev.) Basileae: Ex officina Hervag. per Eusebium Episcop.

Szabados, Gy. (2016). Vázlat a magyar honfoglalás Kárpát-medencei hátteréről. L. Kovács, & L. Révész (Dü) içinde, *Népek és kulturák a Kárpát-medencében.* Kódex Könyvgyártó.

Szabó, J. Gy. (1981). A Mátra-vidéki avarkori temetők állatcsont leleteinek néhány tanulsága. *Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv.* içinde Szolnok.

Szádeczky-Kardoss, S. (1968). Kuvrat fiának, Kubernek a története és az avar-kori régészeti leletanyag. *Antik Tanulmányok, 15*(1).

Szádeczky-Kardoss, S. (1975). A magyar őstörténet görög és latin forrásainak néhány problémájáról. *Antik Tanulmányok (Studia Antiqua), 22*(1).

Szádeczky-Kardoss, S. (1998). *Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig = Die Quellen de Awarengcschichte von 557 bis 806.* Budapest: Balassi Kiadó.

Szanlontai, Cs. (1992). Megjegyzések az Alföld IX. századi történetéhez II: Szarvas-Kákapuszta késő avar temetője. *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum évkönyvei: A Nyíregyházi Jósa András Múzeum évkönyve 30-32 (1987-1989).* içinde Nyíregyháza.

Szantó, R. (2017, Január). A bajor geográfus és a korai magyar történelem. *Acta Historica, 139.*

Szántó, R. (2018). A 881. évi hadjárat kronológiai kérdései. *Urbs, Civitas, Universitas: Ünnepi Tanulmányok Petrovics István 65. Születésnapja Tiszteletére*.

Szűcs, J. (1997). *A magyar nemzeti tudat kialakulása.* Budapest: JATE/Osiris.

Şahin, Z. (2020). Eski Rusçada Dar Ünlülerin Düşmesi ve Çağdaş Rusçaya Etkisi. *Rumeli DE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*(20).

Şamıyeva, H. (2020). El-İstahrî'nin Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik Adlı çalışmasında Hazarlar ve Diğer İtil Halkları. *Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi, 1*(1).

Şanbey, C. Z. (1960). Leopold von Ranke: Tarihçilere Yol Gösteren Bir Tarih Üstadı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 18*(3-4).

Takács, M. (2006). Három nézőpont a honfoglaló magyarokról. *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából, Új Sorozat I*(XI).

Takács, Z. B. (2004). A magyarok türk elnevezése Bíborbanszületett Konstantinos De Administrando Imperio című munkájában. *Savaria: A Vas Megyei Múzeumok Értesítöje*.

Tekin, Y. E. (2017). Anadolu'nun Hıristiyan Türkleri Karamanlılar. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Batman Üniversitesi-Fırat Üniversitesi (Ortak Program), Sosyal Bilimler Enstitüleri*.

Tomka, P. (1983). Avarok a Kisalföldön. V. Szombathy (Dü.) içinde, *Régészeti barangolások Magyarországon.* Budapest: Panaróma.

Tóth, I. H. (1975-1976). Magyarország és a magyarok Paiszi Hilendarszkinál. *Acta Universitatis Szegediensis De Attila Nominatae: Sectio Ethnographica Et Linguistica: Néprajz és Nyelvtudomány, XIX-XX*.

Tóth-Sándor, L. (1987). Kabárok és fekete magyarok. *Acta Historica, Tomus LXXXIV*.

Tóth-Sándor, L. (2015). *A magyar törzsszövetség politikai életrajza (A magyarság a 9-10. században).* Szeged: Belvedere.

Türk, A. A. (2010). A szaltovói kultúrkör és a magyar őstörténet régészeti kutatása. G. T. Péter, & P. Szabó (Dü.), *Középkortörténeti Tanulmányok.* içinde *6.* Szeged: A VI. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2009. június 4-5).

Türk, A. A. (2011). A magyar östörténet és a szaltovoi régészeti kulturkör. *Yayımlanmamış Doktora Tezi, SZTE-BTK Történettudományi Doktori Iskola, Medievisztika Program*.

Türk, A. A. (2014). A korai magyar történelem régészeti kutatása napjainkban: Perspektívák és teendők. *Magyar Őstörténet: Tudomány és hagyományőrzés.* içinde Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont.

Ungvary, J. (1997). ...qui Ungri vocantur. *Magyar Nyelv, 93*(4).

Vámbéry, Á. (1870). Magyar és török-tatár szóegyezések. *Nyelvtudományi Közlemények, VIII*.

Vámbéry, Á. (1882). A magyarok eredete. *Ethnologiai Tanulmány*.

Vardar, B. (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü.* Multilingual.

Vardar, N. (2018). Macaristan'daki Kumanların Kültürel Hayatı. *Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.

Vásáry, I. (2007). *Eski İç Asya'nın Tarihi.* (İ. Doğan, Çev.) İstanbul: Ötüken.

Vásáry, I. (2016). A keleten maradt magyarok. *Rubicon, 27*(7).

Vékony, G. (1981). Onogurok és onogundurok a Kárpát-medencében. *A Szolnok megyei múzeumi évkönyve.* içinde Szolnok: Szolnoki Nyomda.

Vékony, G. (1987). Spätvölkerwanderungszeitliche Kerbinschriften im Karpatenbecken. *Acta Archaeologica, Tomus XXXIX*(Fasciculi 3–4).

Veres, P. (1996). *The Ethnogenesis and Ethnic History of the Hungarian People. Problems of Ecologic Adaptation and Cultural Change.* Budapest: Ethnographical Institute of the Hungarian Academy of Sciences.

Yılmaz, E. (2015). Altayistik Bağlamında Macarca-Türkçe Dil İlişkileri. *Bilig*(74).

Yörükân, Y. Z. (2013). *Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler: Türklerin Yaşadığı ve Türklere Komşu Olan Bölgeler.* (M. Şeker, A. Ertuğrul, S. Özkaya, & T. Koçyiğit, Dü) Ötüken.

Zichy, I. (1922). A magyar őstörténet és a nyelvtudomány. *Akadémiai Értesítő, 33*.

Zichy, I. (1939). Magyar őstörténet. *Kincsestár, 5*.

Zimonyi, I. (1990). *The origins of the Volga Bulghars.* Szeged: Studia Uralo-Altaica 32, Universitas Szegediensis de Attila József Nominata.

Zimonyi, I. (2012). *Középkori nomádok – korai magyarok.* Budapest: Balassi Kiadó.

Zimonyi, I. (2014). *A magyarság korai történetének sarokpontjai. Elméletek az újabb irodalom tükrében.* Budapest: Balassi Kiadó.

Zimonyi, I. (2016). *Muslim Sources on the Magyars in the Second Half of the 9th Century. The Magyar Chapter of the Jayhānī Tradition.* Leiden: Brill.

Zsirai, M. (1930). Finnugor Népnevek I: Jugria. *Nyelvtudományi Közlemények, XLVII*.

Zuckerman, C. (2007). The Khazars and Byzantium-The First Encounter. P. B. Golden, H. B. Shammai, & A. Róna-Tas (Dü) içinde, *The World of the Khazars: New Perspectives Selected Papers from the Jerusalem 1999 International Khazar Colloquium*. Leiden-Boston: Brill.

ÖZET

XIX. yüzyıldan itibaren yapılan bilimsel çalışmalarda, Macarların yazılı kaynaklarda Türklere benzer bir şekilde tasvir edilmesinden ve özellikle kaynaklarda geçen Türk, Hun, Ungri gibi yabancı adlandırmalarıyla birlikte Macarcadaki Eski Batı Türkçesi sözcüklerden yola çıkılarak, onların 895'ten önce Türklerin hâkimiyeti altında yaşadıkları ve Eski Batı Türkçesi sözcüklerin bunun sonucunda ödünçlendiği düşünülmüştür. Dahası başlangıçta onların Türk kökenli oldukları iddiası dahi ortaya atılmıştır. Fakat Macarların yazılı kaynaklarda geçen bu kavim adları onların uzun süre Türk hâkimiyeti altında yaşamalarından değil, Türklerin ağırlıklı olarak yaşadıkları coğrafyalarda görülmelerinden ve kronik yazarlarının görüş alanına bu bölgelerde girmelerinden kaynaklanmaktadır. Macarların Slav ve Batı kaynaklarında geçen "Ungri" adı genelde Onogurlar ile ilişkilendirilmektedir. Her ne kadar bu ad en eski Türk kavimlerinden biri olup Karadeniz-Hazar steplerinde yaşamış olan Onogurlara ait olsa da, özellikle Batı Avrupa kaynaklarında VII. yüzyılda Karpat Havzası'na göç eden Onogur-Bulgarlardan sonra yine bu bölgede yaşayan Avarlar için de kullanılmıştır. Macarlar 895 yılında Karpat Havzası'nı fethettikten sonra ise onların en sık kullanılan adlandırmalarından biri hâline gelmiştir.

ABSTRACT

Due to the fact that the Hungarians were described as similar to the Old Turks in the written sources, since the 19th century scientific studies has presumed that the Hungarians lived under the domination of the Turks before 895 and consequently borrowed words from West Old Turkic; especially based on foreign namings (Hun, Turk, Ungri etc.) in the written sources and the West Old Turkic words in Hungarian. Moreover, early studies even presumed that the Hungarians were of Turkic origin. However, the tribal names that are used to refer to the Hungarians in the western sources are not because of they were under the supremacy of the Turks; but because they entered the periphery of the chroniclers in regions where the Turks lived predominantly. The Hungarians' exonym "Ungri" is associated with the Onoghurs, especially in Slavic and Western European sources. Even though this ethnonym belongs to the Onoghurs, one of the oldest Turkic peoples who had lived in the Pontic-Caspian steppe; in western sources it is predominantly used to refer to the Avars who lived in the Carpathian Basin after the Onoghur-Bulghars who migrated to the same area in the 7th century. It has become one of the most frequent namings of Hungarians in Western European sources, after they conquered the Carpathian Basin in 895.